

55997

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ * FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

55997

**HALIÇ TERSANELERİ'NİN TARİHSEL - TEKNOLOJİK
GELİŞİM SÜRECİ ve KORUMA ÖNERİLERİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mimar T. Gül KÖKSAL

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih: 15 Ocak 1996

Tezin Savunulduğu Tarih : 1 Şubat 1996

Tez Danışmanı : Y. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli

Diğer Jüri Üyeleri: Prof. Dr. Zeynep Ahunbay

Doç. Dr. Feza Günergun

Tanyeli
Ahunbay
Günergun

OCAK 1996

İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ
FEN BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ
KÜTÜPHANESİ

ÖNSÖZ

Haliç'in kuzey kıyısında Galata-Hasköy arasında yer alan Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri'nin 15. - 20. yüzyıllar arasındaki tarihsel gelişim süreci, yapıları ve alan tespitleri, onarımları, korunma durumu ile restitüsyon ve koruma önerisi çizimlerini içeren "Haliç Tersaneleri'nin Tarihsel - Teknolojik Gelişim Süreci ve Koruma Önerileri" başlıklı tez çalışmamda, yardımlarını esirgemeyen danışmanım Y. Doç. Dr. Gülsün Tanyeli ile bilgisayar çizimlerinde tüm bilgisini seferber eden Mimar Ahmet T. Köksal'a teşekkür ederim.

T. Gül Köksal
İstanbul, Ocak 1996.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	ii
ŞEKİL LİSTESİ	v
ÖZET	xiii
SUMMARY	xiv
BÖLÜM 1. GİRİŞ	1
1.1. Tersanelerin Yer Aldığı Bölge	1
1.2. Tersane Kelimesi Etimolojisi	2
1.3. Tersanenin Genel Tanımı, İşlevi ve Tersane Teşkilatı	3
1.4. Tezin Kapsamı ve Özelliği	4
BÖLÜM 2. TERSANELERİN TARİHÇESİ	7
2.1. İlkçağlarda Haliç'te Tersaneler	7
2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tersaneler	8
2.3. 15.yy'da (1453-1500) Tersaneler	12
2.4. 16.yy'da (1500-1600) Tersaneler	12
2.5. 17.yy'da (1600-1700) Tersaneler	18
2.6. 18.yy'da (1700-1800) Tersaneler	20
2.7. 19.yy'da (1800-1900) Tersaneler	25
2.8. 20.yy'da ve Günümüzde (1900-1995) Tersaneler	29
BÖLÜM 3. TERSANE YAPILARI ve ALAN TESPİTLERİ	31
3.1. Gemi Tipleri, Yapım Süreci	31
3.1.1. Tersanede İnşa Edilen Gemi Tipleri	31
3.1.2. Tersane Gözleri	34
3.1.3. Maçuna ve Darağacı	48
3.1.4. Taşkızaklar	49
3.1.5. Kuruhavuzlar	51
3.1.6. Fabrikalar ve Sanayi Yapıları	74
3.2. Tersane Duvarı ve Kapıları	76
3.3. Divanhane	83
3.4. Tersane Zindanı	103
3.5. Tersane Camileri	106
3.6. Tersane Mahzenleri	113

3.7.	Tersane Kârhaneleri	119
3.8.	Tersane Kışlaları	119
3.8.1.	Kalyoncular Kışlası	119
3.8.2.	Azablar Kışlası	122
3.8.3.	Kalafatçılar Kışlası	122
3.9.	Eğitim Yapıları	123
3.10.	Bahriye Hastanesi	125
3.11.	Bahriye Müzesi	129
3.12.	Has Bahçe ve Aynalıkavak Kasrı	132
BÖLÜM 4. TERSANE ONARIMLARI ve KORUNMA DURUMU		146
4.1.	Tersanede Çıkan Yangınlar ve Onarımlar	146
4.2.	Avrupa Tersaneleri ve Korunma Durumları	148
4.3.	Tersaneler İçin Koruma Önerisi	155
4.3.1.	Tersane Fonksiyonunun Devam Etmesi Halinde Koruma	157
4.3.2.	Tersanenin Bölgeden Uzaklaştırılması Durumunda Koruma	160
SONUÇLAR ve ÖNERİLER		170
KAYNAKLAR		172
EKLER LİSTESİ		177
EK A.	Tersane bölgesi tespitleri paftası	
EK B.	Günümüzde tersaneler (1990-1995)	
EK C.	20.yy başında tersaneler (1900-1925)	
EK D.	19.yy ortasında tersaneler (1850)	
EK E.	18.yy sonunda tersaneler (1790-1800)	
EK F.	Tersane fonksiyonunun devamında restorasyon önerileri	
EK G.	Tersanenin uzaklaştırılması durumunda restorasyon önerileri	
ÖZGEÇMİŞ		178

ŞEKİL LİSTESİ *

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 2.1. 1480 yılında Haliç planı, Vavassore.	9
Şekil 2.2. Bizans İstanbul'u, R.Janin.	10
Şekil 2.3. XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda tersane ve gemi inşa tezgahları.	11
Şekil 2.4. İlkçağlarda, 15. ve 16. yy'larda Haliç Tersaneleri. Ölçek: 1/1000.	13
Şekil 2.5. 1580/90 yıllarında tersane gözleri ile çevrilmiş olan Haliç'in kuzey kıyısı.	15
Şekil 2.6. 16.yy'a tarihlenen Kitab-ı Bahriyye planı.	15
Şekil 2.7. 1584-5 tarihli Nakkaş Osman ve ekibi tarafından hazırlanmış olan İstanbul tasviri minyatürü.	16
Şekil 2.8. Müller-Wiener'in hazırladığı 16.yy'da tersane bölgesinin restitüsyonu.	19
Şekil 2.9. Un ve tahıl ambarları fotoğrafı (1995).	23
Şekil 2.10. Ambarlardan tek el deposunun giriş kapısı (1995).	23
Şekil 2.11. 1872 tarihli Haliç Tersanesi planı.	27
Şekil 2.12. 1870'lere tarihlenen Taşkızak-Camialtı Tersaneleri gravürü.	28
Şekil 3.1. Tersanede inşa edilen gemilerden göke ve kalyon.	33
Şekil 3.2. Surname-i Vehbi (1720) gravüründe tersane gözleri.	36
Şekil 3.3. 1584 tarihli İstanbul gravürü, Lokman Çelebi.	36
Şekil 3.4. Tersane gözü plan ve kesit restitüsyon çizimi.	37
Şekil 3.5. Alanya Tersanesi planı.	38

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.6. Alanya Tersanesi görünüşü.	39
Şekil 3.7. 1525 yılında Haliç, Kitab-ı Bahriyye, Piri Reis.	40
Şekil 3.8. "İstanbul üzerinde kuyruklu yıldız minyatürü", 1581, Şehinşehname, Seyyid Lokman.	40
Şekil 3.9. Tersane bölgesi resmi.	42
Şekil 3.10. Karşı kıyıda tersane bölgesi.	43
Şekil 3.11. Karşı kıyıda tersane bölgesi resmi.	43
Şekil 3.12. Tersane gözü duvarı parçası rölövesi.	44
Şekil 3.13. Camialtı-Taşkızak Tersaneleri arasında yer alan tersane gözü duvarının resmi.	45
Şekil 3.14. Tersane gözü duvarından bölümler.	46
Şekil 3.15. Tersane gözü duvarından kemer detayı.	47
Şekil 3.16. Tersane gözü duvarının kemer başlangıcı.	47
Şekil 3.17. Kargir maçuna, 1819, Pertusier.	50
Şekil 3.18. 20.yy başlarına kadar üstü örtülü Valide Kızağı.	50
Şekil 3.19. Haliç Tersanesi kızakları.	52
Şekil 3.20. Haliç Tersanesi kızaklarının bugünkü durumu (1995).	52
Şekil 3.21. Kızakta geminin yapımı ve suya indirilmesi.	53
Şekil 3.22. Haliç Tersanesi kızakları (1995).	54
Şekil 3.23. Haliç Tersanesi kızaklarından detay (1995).	54
Şekil 3.24. Camialtı Tersanesi kızakları (1995).	55
Şekil 3.25. Taşkızak Tersanesi kızaklarından Valide Kızağı (1995).	55
Şekil 3.26. 18.yy orijinal İsveç kuruhavuz planı.	57
Şekil 3.27. Diğer kuruhavuzlardan örnekler ve kuruhavuzların gelişimi.	57
Şekil 3.28. Kuruhavuz resmi, Yıldız Albüm.	59
Şekil 3.29. Mahmud Raif Efendi tarafından çizilen 3.Kuruhavuz.	59

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.30. 1937 yılında Haliç Tersanesi.	61
Şekil 3.31. 2.Kuruhavuz duvarı (1995).	61
Şekil 3.32. 2.Kuruhavuz kulelerinden biri (1995).	62
Şekil 3.33. 2.Kuruhavuz kulesinden detay (1995).	62
Şekil 3.34. Haliç Tersanesi kuruhavuzlarının boyutları.	64
Şekil 3.35. Havuz içi, zemindeki yay ve havuz duvarı (1995).	65
Şekil 3.36. Havuz içi, su seviyesini belirlemek için kullanılan metre (1995).	65
Şekil 3.37. Merdivenli havuz duvarı (1995).	66
Şekil 3.38. Havuz zemini (1995).	66
Şekil 3.39. Havuz içi boşken, takaryalar ve zeminde iki yanda havuz boyunca sürekli süzgeçler (1995).	68
Şekil 3.40. Havuz içi doluyken, boşaltılmaya başlanmıştır (1995).	68
Şekil 3.41. 1 no'lu kuruhavuz ve duvarı (1995).	69
Şekil 3.42. 1 no'lu kuruhavuz iç duvarı (1995).	70
Şekil 3.43. 1 no'lu kuruhavuz iç duvarı (1995).	70
Şekil 3.44. 2 no'lu kuruhavuz duvarı ve kuleleri (1995).	71
Şekil 3.45. 2 no'lu kuruhavuzun sonradan eklenen merdiveni (1995).	72
Şekil 3.46. 2 no'lu kuruhavuz etrafında zemindeki demir halkalardan bir örnek (1995).	72
Şekil 3.47. 3 no'lu kuruhavuz (1995).	73
Şekil 3.48. 3 no'lu kuruhavuz duvar süsleme elemanları (1995).	73
Şekil 3.49. Haliç Tersanesi'nde Ahşabiye Atölyesi'nin girişi (1995).	75
Şekil 3.50. Haliç Tersanesi'nde Ahşabiye Atölyesi yazıtı (1995).	75
Şekil 3.51. Galata Surları Kapıları.	77

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.52. Pervititch planı, 1925-6, Haliç ve Camialtı Tersaneleri, ölçek: 1/5000.	78
Şekil 3.53. 1905 tarihli Goad planı, Haliç Tersanesi, ölçek: 1/600.	80
Şekil 3.54. Haliç Tersanesi içinden Kürekçi Kapısı (1995).	81
Şekil 3.55. Haliç Tersanesi içinden barakalar arkasında kalan Kürekçi Kapısı'nın kemeri (1995).	81
Şekil 3.56. Haliç Tersanesi'nde Kürekçi Kapısı yanındaki çeşme (1995).	82
Şekil 3.57. Yol kotu altında kalmış olan Azapkapısı taşınmadan önce (3 Mart 1995).	82
Şekil 3.58. Tersane duvarının yıkılmadan önceki (1967) ve bugünkü (1995) durumunu gösteren gazete kupürü.	84
Şekil 3.59. Azapkapısı'nın Galata tarafı (3 Mart 1995).	85
Şekil 3.60. Azapkapısı'nın tersane tarafı (3 Mart 1995).	85
Şekil 3.61. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).	86
Şekil 3.62. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).	86
Şekil 3.63. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).	87
Şekil 3.64. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).	87
Şekil 3.65. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).	88
Şekil 3.66. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).	88
Şekil 3.67. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).	89
Şekil 3.68. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).	89
Şekil 3.69. Azapkapısı'nın yeniden yapılacağı yerde hazırlanan beton kalıp (Ağustos 1995).	90
Şekil 3.70. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kule (1995).	90

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.71. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kulenin deniz yönü cephesi (1995).	91
Şekil 3.72. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kulenin Hasköy yönü cephesi (1995).	91
Şekil 3.73. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı duvarı (1995).	92
Şekil 3.74. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı duvarından detay (1995).	92
Şekil 3.75. 1722'de yapılan divanhane, 1800'ler, Melling.	94
Şekil 3.76. 1722'de yapılan divanhane, 1800'ler, Pertusier.	96
Şekil 3.77. 1820-30 tarihli Haliç'te Tersane Sarayı ve Kaptan Paşa Köşkü resmi.	96
Şekil 3.78. 1834'te yapılan divanhanenin resmi, F. Robertson.	97
Şekil 3.79. 1834'te yapılan divanhanenin resmi, Brindesi.	97
Şekil 3.80. 1869 yılında tamamlanan son divanhanenin giriş kat plan rölövesi.	99
Şekil 3.81. 1869 yılında tamamlanan son divanhanenin Kasımpaşa Vapur İskelesi cephesi rölövesi.	99
Şekil 3.82. 1890 yılında divanhanenin görünüşü.	100
Şekil 3.83. Günümüzde divanhane (1995).	100
Şekil 3.84. 1926 tarihli Pervititch planında divanhane çevresindeki yapılar, ölçek: 1/1000.	101
Şekil 3.85. Divanhane önünde Denizcilik Bandosu.	102
Şekil 3.86. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı binası Kasımpaşa Vapur İskelesi cephesi (1995).	102
Şekil 3.87. 1880 Stolpe planında tersane zindanı.	107
Şekil 3.88. Müller-Wiener tarafından hazırlanmış 1600, 1800, 19. yy'ın ikinci yarısında tersane bölgesi restitüsyon çizimleri.	108
Şekil 3.89. II. Abdülhamid döneminde 1896-7'de Çorlulu Ali Paşa Camii, önde Deniz Bandosu.	111
Şekil 3.90. Çorlulu Ali Paşa Camii ve şadırvanı (1995).	112

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.91. Çorlulu Ali Paşa Camii avlusundaki sütun başlığı (1995).	112
Şekil 3.92. Tersaneye malzeme sağlanan yerlerin planı.	115
Şekil 3.93. 1836-45 yılları arasına tarihlenen tersane planı.	117
Şekil 3.94. 1834-64 yılları arasına tarihlenen tersane resmi.	118
Şekil 3.95. 20.yy başlarında Kalyoncu Kışlası resmi.	121
Şekil 3.96. Günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından kullanılan Kalyoncu Kışlası (1995).	121
Şekil 3.97. 1782-4'te yapılan Cezayirli Kaptan Hasan Paşa Konağı.	127
Şekil 3.98. Bahriye Hastanesi (1995).	127
Şekil 3.99. Karşı kıyıda Bahriye Hastanesi ve çevre yapıları (1995).	128
Şekil 3.100. Bahriye Hastanesi saat kulesi (1995).	128
Şekil 3.101. Tersaneden çıkartılan lahdin ölçüleri ve görünüşleri.	131
Şekil 3.102. Has Oda Kasrı'nın 17.yy'daki durumunu gösteren cephe çizimi.	134
Şekil 3.103. III.Ahmed şehzadelerinin sünnet düğünü gösterilerini betimleyen Surname-i Vehbi minyatürlerinde Aynalıkavak.	135
Şekil 3.104. III.Ahmed şehzadelerinin sünnet düğünü gösterilerini betimleyen Surname-i Vehbi minyatürlerinde tersane.	135
Şekil 3.105. III.Ahmed döneminde (1703-30) Has Bahçe Köşkü'nün restitüsyon çizimi.	136
Şekil 3.106. Melling, 18.yy sonu-19. yy başında Tersane Sarayı ve tersane gözleri çizimi.	138
Şekil 3.107. Loos, 1710 yılına ait Aynalı Saray'ın üst kat çizimi.	139
Şekil 3.108. Loos, 1710 yılına ait Sultan Hamam'ın çizimi, hamamın, tüm bölümleri ve planı gösterilmiştir.	140
Şekil 3.109. Aynalıkavak Kasrı ve bahçesinin planı.	142
Şekil 3.110. Aynalıkavak Kasrı'nın tersaneye açılan ve bugün kullanılmayan kapısı (1995).	143

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 3.111. Aynalıkavak Kasrı'nın tersaneye açılan ve bugün kullanılmayan kapıdan detay (1995).	143
Şekil 3.112. Aynalıkavak Kasrı'nın Okmeydanı yönündeki cephesi.	144
Şekil 3.113. Aynalıkavak Kasrı'nın tersane yönündeki cephesi.	144
Şekil 3.114. Aynalıkavak Kasrı "Beste Odası".	145
Şekil 3.115. Aynalıkavak Kasrı "Sedefli Oda".	145
Şekil 4.1. Londra-Docklands bölgesinden genel görünüm.	149
Şekil 4.2. Londra silueti içinde Docklands.	149
Şekil 4.3. Londra St.Katherine Dock (Ivory House) (1977).	151
Şekil 4.4. Londra Albert Dock (1976).	151
Şekil 4.5. Londra Albert Dock (1976).	151
Şekil 4.6. Venedik Tersanesi, halat fabrikasının (corderie-rope factory) restorasyon öncesindeki durumu.	153
Şekil 4.7. Venedik Tersanesi, halat fabrikasının (corderie-rope factory) restorasyon sonrasındaki durumu.	153
Şekil 4.8. Bremer Limanının 1976 yılındaki durumu.	154
Şekil 4.9. Bremer Limanının 1989 yılındaki durumu.	154
Şekil 4.10. Hamburg Limanı'nın II.Dünya Savaşı sırasında hasar gören yerlerinin gösterildiği plan.	154
Şekil 4.11. Hamburg Limanı'nın 1880 yılındaki durumu.	156
Şekil 4.12. Hamburg Limanı'nın 1985 yılındaki durumu.	156
Şekil 4.13. İstanbul Tersaneleri genel görünüşü (1995).	158
Şekil 4.14. Haliç Tersanesi yapılarından solda endazehane, karşıda müdüriyet binası (1995).	162
Şekil 4.15. Haliç Tersanesi'nde torna atölyesi (1995).	162
Şekil 4.16. Camialtı Tersanesi'nde müdüriyet ve atölyeler (1995).	165
Şekil 4.17. Camialtı Tersanesi'nde atölyeler (1995).	165

	<u>Sayfa No.</u>
Şekil 4.18. Taşkızak Tersanesi'nde atölyeler (1995).	166
Şekil 4.19. Taşkızak Tersanesi'nde marangozhane önündeki Cezayirli Hasan Paşa tarafından yaptırılan ve 18.yy sonlarına tarihlenen çeşme (1995).	166
Şekil 4.20. Taşkızak Tersanesi'nde dökümhane (1995).	167
Şekil 4.21. Taşkızak Tersanesi'nde dökümhane girişi, yapı içinde halen kullanılan iki tane orijinal yer ocağı vardır (1995).	167
Şekil 4.22. Taşkızak Tersanesi'nde motor fabrikası ve yemekhane binası (1995).	168
Şekil 4.23. Taşkızak Tersanesi'nde motor fabrikasının deniz yönündeki yan duvarı (1995).	168
Şekil 4.24. Taşkızak Tersanesi'nde deniz kıyısında yer alan ve denize doğru kayan, bu nedenle de boşaltılıp depo olarak kullanılan binanın tersane yönündeki cephesi (1995).	169
Şekil 4.25. Taşkızak Tersanesi'nde sadece dört duvarı kalmış ve açık depo olarak kullanılan eski ambar (1995).	169

* Metin içinde kaynağı gösterilmeyen tüm çizim ve fotoğraflar yazara aittir.

ÖZET

Haliç'in kuzey yakasında, Galata - Hasköy arasında kıyı şeridinde yer alan İstanbul Tersanesi, Osmanlı teknoloji ve sanayi tarihinin en önemli tesislerinden birisidir. İstanbul'un fethinden sonra kurulan ve 15. yy'dan günümüze kadar uzanan tersanenin tarihçesi hem özgün Osmanlı arşiv malzemesi, hem de görsel ve inşai belgeler aracılığıyla izlenebilmektedir. Bugün Haliç - Camialtı - Taşkızak Tersaneleri'nde yüzyıllar boyunca kesintisiz süren ardarda yapımlar sonucu oluşmuş geniş bir mimari ürün birikimi vardır. Ancak İstanbul Tersanesi'nin henüz kapsamlı bir tarihi araştırması yapılmamıştır. Ayrıca bu alanda mevcut tarihsel - konstrüktif belgeler de tespit edilmemiştir. Tersanenin faaliyetinin halen devam etmekte olduğu söz konusu tarihsel mimarlık ürünlerinin sürekli olarak yenileriyle yer değiştirmesine, dolayısıyla da yok olmasına neden olmaktadır. Bu nedenle tersanenin mimari - teknolojik mal varlığının kapsamlı bir dökümünün acil olarak yapılması gerekmektedir.

Tez kapsamında öncelikle tersaneler hakkında genel bir bilgi verilmiş (Bölüm 1), ardından bölgenin kentsel dokusu ve tarihçesiyle ilgili yayınlar incelenerek 15. ve 20. yüzyıllar arasındaki tarihsel-teknolojik gelişim süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır (Bölüm 2). Tersane bölgesinin incelenmesiyle mevcut tarihi yapılar ve yapı kalıntıları tespit edilerek ayrıntılı analizleri yapılmıştır (Ek A ve B). Ayrıca söz konusu yapılar dışında günümüze ulaşamayan ya da bölgeden uzaklaştırılan yapılar hakkında da tarihçe, görsel malzeme ve bilgi verilmiştir (Bölüm 3). Tarihçe ve alan çalışmaları ışığında, bölgeye ait haritalar, planlar, gravürler, minyatürler, resimler, litografiler ve fotoğraflar gibi görsel malzemeler yardımıyla dönem restitüsyonları hazırlanmış ayrıca ulaşılabilen tüm bilgiler restitüsyon çizimleri üstüne işlenmiştir (Ek C, D ve E).

Tersanenin korunma durumunun ele alındığı son bölümde (Bölüm 4) önce Avrupa'daki bazı tersanelerin mevcut durumları incelenmiştir. Daha sonra İstanbul Tersaneleri'ne yönelik koruma öneri planları hazırlanmıştır. Bu planların ilkinde tersane fonksiyonunun devam etmesi durumunda bölgede mutlaka korunması gereken yapılar, kaldırılacak yapılar, niteliksiz ekler, sağlıklılaştırılması gereken alanlar gösterilmiştir (Ek F). Diğerinde ise tersanenin bölgeden uzaklaştırılması durumu göz önüne alınarak mevcut yapılara yeni fonksiyonlar ve bölgenin korunması, temizlenmesine yönelik öneriler getirilmiştir (Ek G).

Tersanenin tarihçesi, mevcut durumu ve geleceğinin ayrıntılı olarak incelenmiş olduğu tez, ileride bölge ile ilgili ayrıntılı araştırmalar ve sıhhileştirme girişimleri öncesinde konuya daha bilinçli ve doğru yaklaşılabilmesi için bir ön çalışma ve başvuru kaynağı olma niteliği taşımaktadır.

SUMMARY

“HISTORICAL and TECHNOLOGICAL DEVELOPMENT of the GOLDEN HORN ARSENAL and SOME SUGGESTIONS FOR ITS CONSERVATION”

The maritime arsenal (“tersane” in Turkish) of Istanbul is one of the most important complexes in the whole Ottoman history of industry and technology. It stretches continuously on a two-kilometer stripe along the northern coast of the Golden Horn between Galata and Hasköy.

Today, in the region of Golden Horn, Camialtı and Taşkızak Arsenals, there are large building complexes, factories and drydocks that were constructed in successive stages, often erasing the edifices of the earlier periods.

There are reliable sources that reveal that the Arsenal was active even at the age of Mehmed the Conqueror. At least from early 16th century onwards, its history can be traced with the help of Ottoman archival material, visual and architectural documents, besides “in situ” remnants of the past.

Here the building activities begun in 16th century with tens of covered shipbuilding slips (“göz or çeşm” in Turkish, “volti” in Italian) and then with huge shipbuilding sheds, large docks which were called “mağaza”, drydocks (among the earliest in the world), workshops and factories.

Except a few summarized monographic studies, a comprehensive history of the arsenal is not written yet. Even a detailed inventory of its architectural heritage does not exist. Because of the lack of information, a detailed recording of the area and its technological - architectural contents has to be made immediately.

This thesis, in which a complete documentation and a detailed analysis of the arsenal hopes to fill this large lacuna in the history of Ottoman industrial archaeology.

Today (1995) Istanbul Arsenals contain three officially different areas- namely Golden Horn, Camialtı and Taşkızak Arsenals (exist in frontier of Beyoğlu). Golden Horn and Camialtı Arsenals belong to the Turkish Shipbuilding Industry Company.

The Golden Horn Arsenal occupies the city block # 916 and (the other one which is called) Camialtı is on block # 1045. The Taşkızak Military Arsenal is located on the same city block with Camialtı Arsenal.

Many buildings which are located between Galata and Hasköy, are related to the history of the Istanbul Arsenal. These buildings are; Kasımpaşa Ship Quay, North Naval Area Commandership, North Naval Area Headquarters (formerly it was used as the barracks of the galleons' crews), Naval Workshops for clothmaking, Naval Hospital and additional buildings, sporting establishments, Çorlulu Ali Paşa Mosque, Camialtı Arsenal, Taşkızak Arsenal and the Palace of Aynalıkavak (Appendix A and B) (Part 1.1)

Istanbul Arsenal was the place where the construction, upkeep and repair of the warships were carried out. The training and education of the naval personnel and other works concerning naval affairs also, took place within the Arsenal (Part 1.3).

After the conquest of Istanbul, Kadirga Harbor (Kontoskalion Harbor and dock) which was used as an arsenal by the Byzantine, which was placed on the south coast of the Istanbul peninsula, was used for a brief period by the Ottomans too. Then, the north coast of Golden Horn was chosen as the place of arsenal by the Conqueror and the first arsenal consisting of a few "volti" and a "divanhane" was built (Part 2.1 and 2.3) (Figure 2.4).

Istanbul Arsenal, in the 15th century, consisted the old "divanhane", a small mosque, a prison (bagno, bagné, St. Paul prison in Western sources), a prison mosque and some "volti" (Part 2.3).

In the 16th century, the arsenal area was surrounded by a new wall. Arsenal's "volti" became to cover whole coast. A new divanhane, and its small mosque, magazines and an arsenal prison were constructed (Figure 2.4) (Part 2.4).

In the 17th century, as an addition to the original arsenal region, Arsenal Garden's Palace, ("Tersane Bahçesi Kasrı"), a royal palace, a magazine for the shipbuilding materials were built (Part 2.5).

In the 18th century the Çorlulu Ali Paşa Mosque (1707), a new "divanhane" (1722), a giant crane (1773) ("maçuna" in Turkish), the barracks for the galleons' crew (1780-4) ("Kalyoncular Kışlası" in Turkish), a Geometry Room for naval instruction (1776-82) ("Hendese Odası" in Turkish), a storehouse (1784), the first drydock (1796-9) and two large cranes were erected on the arsenal region (Part 2.6 and Appendix E and A). Çorlulu Ali Paşa Mosque, Kalyoncular Kışlası and the drydock are still standing.

In the 19th century, new shipyards (1805) ("kızak" in Turkish), a second drydock (1821-5), a rolling-mill ("haddehane" in Turkish), and a furnace (1831), an iron foundry and a sawmill (1835) ("demirhane" and "bıçkıhane"), steel factory (1851), iron-store (1852), the third drydock (1857-70), a new "divanhane" (1869), barracks (on the Golden Horn region), an iron-store, repair shop, steel furnace, an "endazehane" and a "modelhane" (model makingworkshop) (1888-9) were added (Part 2.7), (Appendix D and C).

In the 20th century, new constructions, and changes according to the new technological developments continued (Appendix A and B) (Part 2.9).

In March 1995, the Arsenal was declared to be as a historical site. And the registration of every individual arsenal area repairs and changes started. But without any official inspection are still taking place at the arsenal area. This means that the region has to be taken under conservation as soon as possible (Part 4.2).

After the "History of the Arsenal" (Part 2), the existing buildings on the arsenal region were examined. Also the buildings that failed to exist till today and the ones abandoned were also stated (Part 3) (Appendix C, D and E).

In Part 3.1, under the title of "Ship Types and Their Periods of Construction", the types of ships built in the arsenal and their relationship with architectural and technological organization of the arsenal were discussed. Within the study of the areas of ship construction, the "volti" which were used between the 16th and 17th centuries, the crane which was built in 1775, the dock which were built at the end of 1805, the drydocks and the factories and other industrial buildings were examined (Appendix E and D) (Figure 3.1 - 3.25).

In the Part 3.1.5, the history, use and the present condition of the drydocks were discussed. The first drydock (now called Drydock # 3) in the arsenal was built between 1796-9. During its construction, the Swedish chief engineer and Ottoman technicians worked under the Chairmanship of a certain Rhode (Figure 3.26). The first drydock was enlarged towards the land, 1874-6 ca. by Vasil Kalfa (Vassil Janide). The first drydock was used as a model to the second and third drydocks which were constructed later (Figure 3.47 and 3.48) (Appendix E and D).

The second drydock (today called Drydock # 2) was completed between 1821-5. In 1849, it was decided to build a third drydock because of the inadequacy of the second one. But because of financial problems, the construction which was started in 1857 was stopped in 1870 (Appendix D and C) (Figure 3.30 - 3.46).

In Part 3.1.6 which is about factories and industrial buildings, the buildings that could exist up today are also shown (Appendix C and A) (Figure 2.11 and 2.12, 3.49 and 3.50).

The other buildings which were studied in detail in Part 3 are as follows:

- Arsenal precinct wall and its gates, (Part 3.2).
- Divanhane that were built in the arsenal since the 15th century and their condition today (1995), (Part 3.3).
- Arsenal prisons the exact position of which is a debatable topic (Part 3.4) (Appendix E, D and C).
- All of the mosques within the arsenal region and their history, (Part 3.5).
- The cellars, with the materials inside and the provenance of these materials, (Part 3.6).
- Arsenal Factories ("kârhane" in Turkish), (Part 3.7).
- Arsenal Barracks, namely Kalyoncular, Azaplar and Kalafatçılar, (Part 3.8.1, 3.8.2, 3.8.3).
- Educational buildings, (Part 3.9).
- Naval Hospital, (Part 3.10).
- Naval Museum, (Part 3.11).
- Has Bahçe and Aynalıkavak Palace (Part 3.12).

In Part 4, the rebuilding activities and protection of the Golden Horn Arsenals were examined. First of all devastation caused by the fires on the arsenals from the 15th century was determined (Part 4.1).

Then some European Arsenals and their present condition were searched as being a reference to the Istanbul - Golden Horn Arsenals (Part 4.2). Some European arsenals which were given as examples are London ("Docklands"), Liverpool ("Albert Dock"), "Gloucester and Chatham Dockyards from England, "Corderie" (Rope Factory) a part of the Venice Arsenal from Italy and Bremer and Hamburg Docks from Germany (Part 4.2) (Figure 4.1 - 4.12).

While making suggestions about the conservation of the arsenals, two possibilities, whether the arsenal can continue its function, or whether it can be moved away, were taken into consideration (Part 4.3) (Appendix F and G).

In the case of the arsenal to continue its function, for the conservation of this area, the historical buildings within the arsenal have to be determined. It was suggested to make a detailed survey and an inventory of its architectural contents. Also the places that can be recovered and the ones that can be pulled away are also stated. All these information were shown on a drawing (Appendix F).

The first conservation suggestion is to make the Golden Horn Arsenal a museum. Camialtı Arsenal can be reused as a research center. There is no change in the function of the Taşkızak Military Arsenal and therefore only suggestions for its recovering, rehabilitation and conservation were made (Part 4.3.2).

Consequently, the thesis, which states the history, their present condition and the future of the arsenals in details, is hoped to be an introductory source for any research on this region so as to get a clear and a comprehensive approach to this problem.

BÖLÜM 1

GİRİŞ

1.1. Tersanelerin Yer Aldığı Bölge

1453 yılında İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından bir kaç tersane gözü ile temeli atılan İstanbul Tersanesi, Haliç'in kuzey kıyısında Atatürk Köprüsü'nden Hasköy'e kadar uzanan kıyı şeridinde yer almaktadır.

Tersane kurulurken seçilecek bölgenin sakin, geniş ve derin bir su alanına sahip olması, ayrıca iyi bir sığınak olanağı sağlaması aranır. Dolayısıyla, Osmanlı İmparatorluğu öncesinde de bir tersanenin bulunduğu ve sözkonusu özelliklere sahip, Haliç'in kuzey kıyısı bu işleve en uygun yer olarak saptanmış olmalıdır. Ancak kıyıda ilk olarak yerleşilen alan hakkında farklı bilgiler vardır (Bölüm 2.3). 16.yy'dan 20.yy'a kadar donanmanın ihtiyaçları ve teknolojik ilerlemeler doğrultusunda tersane, 18.yy sonlarında kuruhavuzların yapımı ile Galata'ya, 19.yy başlarında da Aynalıkavak Sarayı alanındaki binaların yıkılmasıyla kazanılan yere inşa edilen fabrika-sanayi yapılarıyla Hasköy'e kadar genişlemiştir.

Günümüzde (1995) Haliç-Camialtı-Taşkızak Tersaneleri olmak üzere üçe ayrılan İstanbul Tersanesi, Beyoğlu İlçesi sınırları içerisindedir. Bunlardan Haliç ve Camialtı Tersaneleri Türkiye Gemi Sanayi A.Ş.'ne bağlı olup Haliç Tersanesi 916 ada 1 no'lu parselde, Camialtı Tersanesi 1045 ada 1 no'lu parselde yer almaktadır. Askeri Taşkızak Tersanesi'yse Camialtı ile aynı ada ve parsel üzerinde bulunmaktadır. Atatürk Köprüsü'nden Hasköy'e doğru tarihsel süreç içinde tersane ile bağlantılı diğer yapılar ise; Haliç Tersanesi, Kasımpaşa Vapur İskelesi, kuzeyde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı

tarafından kullanılan eski Kalyoncu Kışlası, kıyıda Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Binası, Bahriye Dikimevi Tesisleri, kuzeyde Bahriye Hastanesi ve ek binaları, spor tesisleri, kıyıda Çorlulu Ali Paşa Camii, Camialtı Tersanesi, Taşkızak Tersanesi ve son olarak kuzeyde Aynalıkavak Sarayı olarak sıralanmaktadır (Ek B).

1.2. Tersane Kelimesi Etimolojisi

Tersane kelimesi arapça "dârü's-sınâ'a" ya da "dâr-sınâ'a"dan gelmektedir (Kahane-Tietze 1958, s.429). Akdeniz ülkelerinde bazı farklılıklarla kullanılmış olan bu kelime, günümüzde birçok ülkede "arsenal" olarak kullanılmaktadır.

Dârü's-sınâ'a kelimesinin diğer dillerde değiştirilerek kullanımı ilk olarak 12.yy'da görülmektedir ve kullanımlar "arsaná, darsana, darasana, tarsana" olmak üzere dört ana terim şeklinde sınıflandırılabilir (Kahane-Tietze 1958, s.429). Ayrıca Akdeniz devletlerinden İspanya'da "atarazana", Portekiz'de "taracena, tercena", İtalya'da şehirlere göre farklılık göstererek "tersaná, tersanaia, terzonaia, tarcenale, tirzaná", Malta'da "tarzna, tarznár", Mısır'da "tersehâna, tarshâna", Fransa'da "arsenal, tercenal, tersenal" şeklindeki kullanımlar örnek olarak verilebilir (Colin-Cahen 1965, s.129).

Osmanlı İmparatorluğu'nda kullanılan tersane kelimesinin kaynağı konusunda tartışmalar vardır (Pakalın 1953, s.462; Bostan 1992, s.1-2). Ahmed Rif'at Efendi "Lügât-ı Târihiyye ve Coğrâfiyye" isimli eserinde, kelimenin İstanbul Tersanesi'nde bulunan hristiyan esirler için inşa edilmiş "tersâhane"den geldiğini yazmaktadır (Bostan 1992, s.1). Ancak bahsedilen yapı, Osmanlı İmparatorluğu öncesinde Cenevizliler döneminde de varolduğu öne sürülen (Kömürcüyan 1952) zindan olmalıdır. Yapının adı ise "St.Paul ya da bagno" olarak bilinmektedir (ayrıntılı bilgi için bkz. Bölüm 3.4) ve Tersane Zindanı veya Tersâne-i Âmire Zindanı ismini, tersanenin kurulmasından önce değil, sonra almıştır. Bu savın dayanak noktaları inandırıcı değildir. Öte yandan, Mehmed Şükrî'ye göre ise kelime "dârü's-sınâ'a"yı "darsena" olarak değiştirip

kullanan İspanyollar'dan alınmış ve tersaneye çevrilmiştir (Bostan 1992, s.2). Ancak, Kahane-Tietze (1958, s.429), tersanenin ilk harfi olan "t" nin Türklerden daha önce 12. ve 13. yüzyıllarda İspanya, Fransa ve İtalya gibi birçok ülke tarafından kullanıldığını yazmaktadır. Buna göre adı geçen ülkelerden alınan "tersaná" kelimesine -hane (ev) eklenerek, sondaki -a harfi -e'ye dönüştürülmüş ve tersahane (tersane) olmuştur (Kahane-Tietze 1958, s.430).

Osmanlı İmparatorluğu'nda 16.yy'a kadar yoğun olarak kullanılan Gelibolu Tersanesi ve İstanbul'un fethi sonrasında Fatih Sultan Mehmed tarafından Haliç'te kurulan tersane için başta liman kelimesi kullanılmıştır (Tekindağ 1968, s.68). İlk tersane sözü ise 1526-7 (H.933-4) tarihli Galata harc-ı hassa defterinde yer almaktadır ve Haliç'teki tersane için kullanılmıştır (Bostan 1992, s.2). Bundan başka tersane, tersahane, tersâne gibi kullanımlar da görülmektedir. 1551 (H.959) tarihli mühimme defterinde görüldüğü üzere İstanbul Tersanesi'ne, devlet tarafından kurulduğunu ve devlete ait olduğunu belirtmek üzere Tersâne-i Âmire de denilmiştir (Bostan 1992, s.3). Ayrıca Başbakanlık Arşivi'nde bulunan Maliyeden Müdevver defterlerde, tersane gözleri ve gemi inşa tezgahları için de tersane kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (Bostan 1992, s.2).

1.3. Tersanenin Genel Tanımı, İşlevi ve Tersane Teşkilatı

Tersane gemi yapım, bakım ve onarım işleriyle gemiciliğe ait gereçlerin yapıldığı tesise verilen isimdir. Tersanede gemi işleri dışında bahriye askerlerinin eğitimi ve denizcilik işleri de yapılmaktadır.

Osmanlı İmparatorluğu'nun önemli bir teknoloji-sanayi tesisi olan İstanbul Tersanesi donanmanın savaş gemilerinin yapım, bakım ve onarımının gerçekleştirildiği yerdirdi. Ayrıca 18.yy ve sonrasında inşa edilen okul ve hastane yapılarıyla tersane bünyesinde, donanmada görev alan kişilerin eğitim ve sağlık ihtiyaçlarıyla da ilgilenilmiştir. Ancak tersanenin görevleri sadece bunlar değildi; şehir içinde ve kıyısında yapılan inşaatlara yardımcı

olmanın yanısıra; cami, külliye gibi büyük programlı yapılara malzeme iletimi ve taşıma işinde, kale çizimi gibi teknik konularda, kazıklı temel, batardo, köprü ve duba yapımında da önemli bir rol üstlenmekteydi (Tanyeli 1993, s.173-4). Tersanede inşa edilen köprülere örnek olarak, 1836 tarihli ahşap strüktürlü Hayratiye Köprüsü, 1845 tarihli yine ahşap strüktürlü Karaköy-Eminönü arasındaki köprü ve 1863 tarihli ikinci Karaköy Köprüsü verilebilir (Kahya-Tanyeli 1994, s.121).

18.yy'da tersanede Osmanlı teknik elemanları dışında, levanten ve yabancı mimar-mühendisler de yer almaktaydı. 1727 yılında tersane baş mimarı Dimitri isimli bir hıristiyandı (Cezar 1971, s.61). 1774-7'de havuz yapımında Rhode, Manol Kalfa (Şehsuvaroğlu 1965, s.193), 1782'de Fransa'dan ders vermek üzere gelen kale mühendisleri Moniye (Moniet), Lafayet Klave (La Fayette Clavet) (Uzunçarşılı 1948, s.507-9), 1784-9 yıllarında tersane inşaatında görevli mimar Le Roi , 1797 yılında mimar Niva (Can 1993, s.63), 1862-3 (H.1279) yılında tersanede bina inşaatında görevli Yorgi Kalfa (Aktepe 1992, s.345) bulunmaktaydı. 19.yy'da tersanenin teknoloji ve yapım gücü dışında görevlilerinden de faydalanılıyordu. 19 Şubat 1852 tarihli Journal de Constantinople'de çıkan bir haberden öğrenildiği üzere Haliç'te kuruhavuz yapımında görevli olan Vassil Janide, aynı zamanda özel bir girişim olan Ayvansaray Köprüsü'nün yapımında da etkin bir rol oynamıştır (Kahya-Tanyeli 1994, s.121).

Asıl tersane teşkilatı ise donanma personeli, tersane personeli, tersane halkı ile sanatkârlardan meydana gelmekteydi. Teşkilatın açılımı, çalışanların listesi ve görevleri konusunda ayrıntılı bilgi Uzunçarşılı (1948, s.406-31 ve 479-89) ile Bostan (1992, s.66-79) tarafından verilmektedir.

1.4. Tezin Kapsamı ve Özelliği

Haliç'in kuzey yakasında, Galata-Hasköy arasında kıyı şeridinde yer alan İstanbul Tersanesi, 15.yy'dan günümüze kadar işlevini korumuş önemli bir sanayi-teknoloji merkezidir. Değişen gemicilik teknolojisine paralel olarak

gelişen tersanede; 16. ve 17. yüzyıllarda gemi yapımı "göz" denilen üstü örtülü gemi inşa tezgahlarında gerçekleştirilirken, 18.yy'da kuruhavuzlar ve taşkızaklar kullanılmaya başlanmış, 19.yy sonrasında da imalathane, fabrika ve sanayi yapıları inşa edilmiştir. Ancak sözkonusu tarihsel süreç ve tersanede oluşan mimari ürün birikimi bugüne dek kapsamlı olarak incelenmemiştir. Alanda mevcut tarihi bina ve bina kalıntılarının tespit ve envanter çalışmaları da yapılmamıştır.

Halen (1995) faaliyette olan tersanede, sözkonusu yapılar kullanıcıları tarafından sürekli değiştirilmekte, yapılan eklerle özgünlüklerini yitirmekte ya da tamamen kaldırılıp yerlerine yenileri inşa edilmektedir. Haliç, Camialtı ve askeri Taşkızak Tersaneleri'ne giriş serbest olmadığı için sözkonusu kontrolsüz değişiklikler dışarıdan izlenememekte, bu nedenle hızlı bir bozulma meydana gelmektedir. Ayrıca bölgedeki bakımsızlık, bilinçsiz kullanım, niteliksiz ekler, depo işlevli boş mekanlar, strüktürel sorunlara sahip yapılar, tersane çalışanları tarafından da bilinmeyen ve farkedilmeyen yapı-yapı parçaları için acil önlemler alınması gerekmektedir.

Sözkonusu nedenlerle öncelikle tez kapsamında kentsel doku ve tarihçeyle ilgili yayınlar incelenip, kuruluşundan (1453) günümüze (1995) kadar uzanan tarihsel gelişim süreci aydınlatılmaya çalışılmıştır. Ardından tersane bölgesinin incelenmesiyle mevcut yapı ve yapı kalıntıları tespit edilerek ayrıntılı analizleri yapılmıştır. Ayrıca günümüze ulaşamayan ya da bölgeden uzaklaştırılan yapılar hakkında da tarihçe ve görsel malzeme ile bilgi verilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalara ek olarak tarihsel gelişim süreci, tespitler, bölgeye ait fotoğraflar, planlar, gravürler, resimler, litograflar ve minyatürler yardımıyla restitüsyonlar hazırlanmış, ulaşılabilen tüm bilgiler restitüsyon çizimleri üstüne işlenmiştir.

1993 yılı içinde Haliç Tersanesi'nin 130 milyar, Camialtı Tersanesi'nde 65 milyar zarar ettiği ileri sürülerek adı geçen tersanelerin önce kapatılmalarına, daha sonrada satışlarına ve/veya işletme haklarının devredilmesine karar verilmiştir. Özelleştirme kararı nedeniyle Haliç Tersanesi'nde yeni gemi inşa

edilmeyerek bazı birimlerde çalışmalar durdurulmuştur; sadece gemilerin bakım-onarımları yapılmaktadır. Camialtı Tersanesi'nde ise bir gemi yapımı devam etmektedir. Kullanılmayan birimlerde bakımsızlık yüzünden hızlı bir bozulma görölmektedir.

Bu nedenlerle tez kapsamında bölgede mutlaka korunması gereken yapıların gösterildiği bir koruma öneri planı hazırlanmıştır (Ek F). Planda korunacak yapılara ek olarak, kaldırılabilir yapılar, niteliksiz ekler, sağırlılaştırılması gereken alanlar da belirlenmiştir. Tersanenin bölgeden uzaklaştırılmasıyla ilgili olarak, hazırlanan diğer bir öneride de mevcut yapılar için yeni işlevler, bölgenin korunması ve temizlenmesine yönelik düşünceler belirtilmiştir.

Tersane bölgesi, 1995 yılı Mart ayında T.C. Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit bölgesi ilan edilmiş ve yapıların tescili için çalışmalara başlanmıştır. Tez bu kararlar doğrultusunda hazırlanan çizimler ve koruma önerileriyle, ileride gerçekleştirilebilecek müdahalelerde bir başvuru kaynağı olması düşünülerek ele alınmıştır.

BÖLÜM 2

TERSANELERİN TARİHÇESİ

2.1. İlkçağlarda Haliç'te Tersaneler

Tersanelerin yer aldığı bölge olan Haliç için eskiden boynuz anlamına gelen Keras adı kullanılıyordu. Keras sözcüğü mitolojik kaynaklara göre Zeus'un sevgilisi İo'nun kızı Keroessa'dan gelmektedir. Daha sonraları Altınboynuz'a çevrilen bu isim aslında İstanbul yarımadasına verilmişti. Ancak tarihi ve coğrafi önemi, sakin ve temiz denizi, ormanları, küçük koyları ve doğal güzelliği nedeniyle İstanbul yerine batı dillerinde Haliç için kullanılmıştır (Eyice 1975, s.263).

Haliç verimli emin ve sakin bir deniz olma özelliğiyle, liman ve tersaneler için ideal bir mekan olmuştur. İlkçağlarda Haliç'in güney kıyısındaki liman ve tersaneler arasında; Konstantinopolis döneminin en önemli limanı olan Neorion yer almaktaydı. Eminönü-Bahçekapı bölgesinde konumlanan bu liman, hem tersane, hem de ticari gemilerin merkezi olarak kullanılmış ve 12.yy'a kadar aynı isimle anılmıştır (Eyice 1975, s.268; Kuban 1970, s.27).

Eyice (1975, s.271) Haliç'in kuzey kıyısında Hasköy ile Kağıthane arasındaki bölgede 9.yy'da savaş malzemeleri ambarı olarak yapılan Armamentareas'ın yer aldığını belirtmektedir. Müller-Wiener ise (1987, s.254) Galata'nın batısında, Kasımpaşa'nın bir körfezinde, belki de daha batıda Bizans döneminde Ta Armamentaria adını taşıyan bir tersane olduğundan bahsetmektedir. Ayrıca Haliç'in kuzey kıyısında bugünkü Azapkapı yöresinde Eksartysis (Eksartesis) denilen bir tersane de bulunuyordu (Eyice 1975, s.271). 15. yy'ın sonlarına ait bir İstanbul gravüründe (Vavassore, 1480)

Galata-Hasköy arasında bir tersane olduğu görülmektedir (Şekil 2.1). Janin'in Bizans İstanbul'u haritasında ise Hasköy'den yukarıda Ta Armamentareas ve Azapkapı'da Eksartysis Limanları yer almaktadır (Şekil 2.2).

2.2. Osmanlı İmparatorluğu'nda Tersaneler

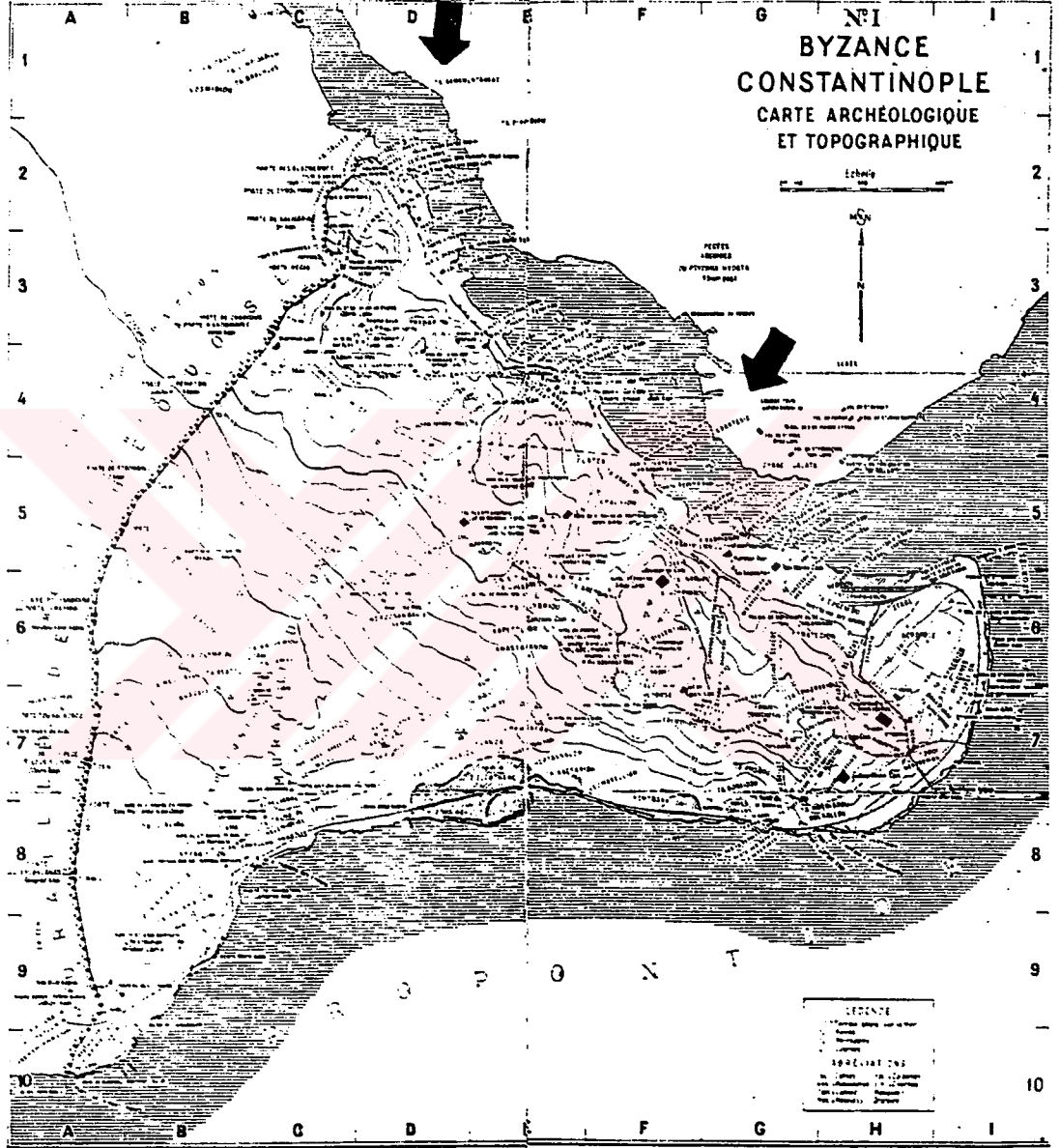
Osmanlı İmparatorluğu döneminde tersanelerin gelişimi ve gemi yapım endüstrisi padişahların ve kaptan paşaların tutumu ile devletin denizlerdeki hakimiyeti sağlayacak yenilikleri gerçekleştirme olanaklarına bağlıydı. Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş döneminde 1390 yılında Yıldırım Beyazıt devrinde kurulan Gelibolu Tersanesi ilk düzenli ve büyük tersane olma özelliğini taşıyordu. Osmanlıların ilk zamanlarında, Karamürsel, Edincik, İzmit, Gelibolu Tersaneleri etkindi (Uzunçarşılı 1948, s.394).

İstanbul'un fethinden sonra başlayan yükseliş devrinde (1453-1579) İmparatorluk sınırları içinde 16.yy'a kadar önemini yitirmemiş olan Gelibolu ile, İstanbul, Tuna, Süveyş Tersaneleri bulunmaktadır. 16. ve 17. yy'da ise Osmanlı Tersaneleri; İstanbul Tersanesi, Gelibolu, Sinop, İznikmid (İzmit), Süveyş, Birecik, Basra, Rusçuk, Samsun, Kefken Tersaneleri ile Varna, Ahyolu, Vize, İneada, Trabzon, Semendire, Niğbolu, Mohaç, Budin, Sakarya, Kemer, Silivri, Biga, Samanlı, İstanköy, İnebahtı, Preveze, Avlonya, Nova, Antalya ve Alanya'da yer alan gemi inşa tezgahlarından oluşmaktaydı (Bostan 1992, s.14-25) (Şekil 2.3).

18.yy sonlarında ve 19.yy'da İstanbul Tersanesi'nin dışında Osmanlı İmparatorluğu'nda Basra, Cidde, Alaiye, Girit, Rodos, Midilli, Kemer, Kazdağı, Sakız, Limni, Taşoz, Çanakkale, Edremit, Gemlik, İzmit, Rusçuk, Budin Tersaneleri vardı.

Şekil 2.1. 1480 yılında Haliç planı, Vavassore (Müller-Wiener 1994).

Şekil 2.2. Bizans İstanbul'u, R.Janin.
 KAYRA, C., (1990), İstanbul Haritaları-Ortaçağdan günümüze haritalarda İstanbul. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yayını).

2.3. 15. Yüzyıl'da (1453-1500) Tersaneler

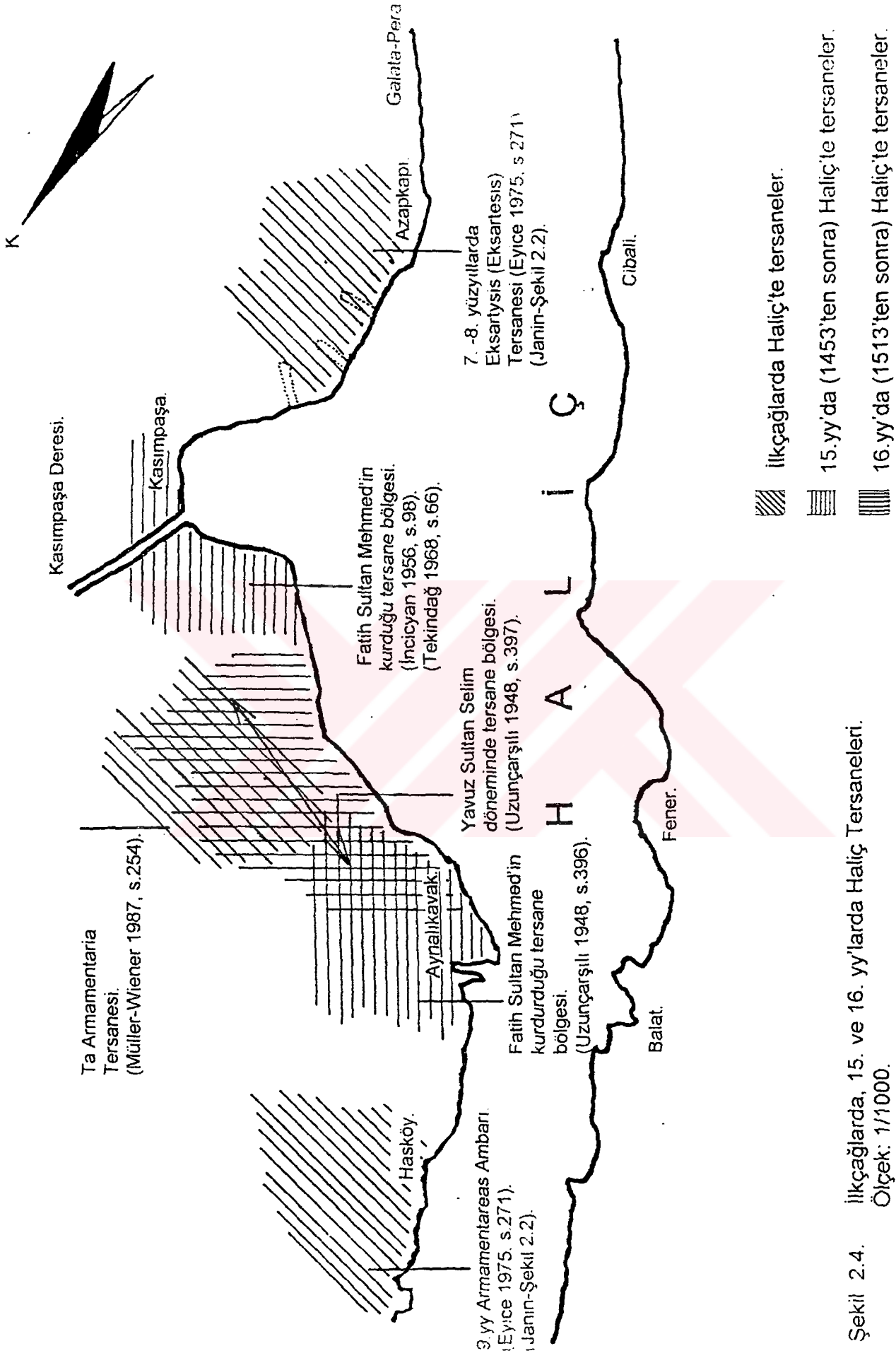
İstanbul'un fethinden sonra, Marmara'nın güney kıyısındaki, Bizans döneminde de tersane olarak kullanılan Kadırga Limanı (Kontoskalion) kullanılmıştır (Eyice 1950, s.1214/48). Oruç b. Adil [Tevarih-i Al-i Osman adlı eserinden aktaran Bostan (1992, s.3)] adı geçen limanın Fatih Sultan Mehmed tarafından 1462 (H.866) yılında onarılarak bir süre daha kullanılmış olduğunu belirtmektedir. Daha sonra Fatih Sultan Mehmed bir kaç gözden meydana gelen yeni bir tersane inşa ettirmiştir. Bu tersanenin yeri olarak Uzunçarşılı (1948, s.396) Haliç'in Aynalıkavak semtini, buna karşılık İncicyan (1956, s.98) ile Hezarfen Hüseyin Efendi'nin Telhisü'l-Beyan fi Kavanin-i Ali Osman isimli eserine dayanan Tekindağ (1968, s.66) Kasımpaşa Deresi'nin ağzını göstermektedir (Şekil 2.4). Evliya Çelebi ise [Seyahatname (1314, I/s.416)] Fatih'in yaptırdığı tersane müştemilatı arasında "birkaç göz tersane, bir Cami Şerif ve Kaptan Paşalar için bir Divanhane" olduğunu yazmaktadır.

II.Beyazıd döneminde 1481-8 yılları arasında tersane genişletilmiş ve bir Zindan Mescidi eklenmiştir (Hafız Hüseyin Ayvansarayi 1281, II/s.15).

Böylece 15.yy'da İstanbul Haliç Tersanesi, bir divanhane ile divanhane mescidi, bir zindan ile zindan mescidi ve birkaç gözden meydana gelmekteydi.

2.4. 16. Yüzyıl'da (1500-1600) Tersaneler

1513-4 yıllarında Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-20) Akdeniz'de hakimiyeti ele geçirmek için büyük bir donanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu nedenle donanma ve tersane işlerine önem verilerek tersane için uygun bir yer aranmıştır. Kasımpaşa-Hasköy arasında, Bizans döneminde tersane olarak kullanılan ve daha sonra mezarlık haline gelen alan tespit edilmiştir. Ayrıca Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı eski tersaneyi de genişletme kararı alınmıştır. Uzunçarşılı (1948, s.397) Yavuz Sultan Selim'in tersane için

Şekil 2.4. İlkçağlarda, 15. ve 16. yy'larda Haliç Tersaneleri. Ölçek: 1/1000.

belirlediği bölgenin Fatih Sultan Mehmed'in kullandığı alan civarı olduğunu belirtmekte ve mezarlık olan bu bölgede tersane için gerekli alan ayrıldıktan sonra, mezarlıktaki kemiklerin ortak bir çukura gömüldüğünden de bahsetmektedir.

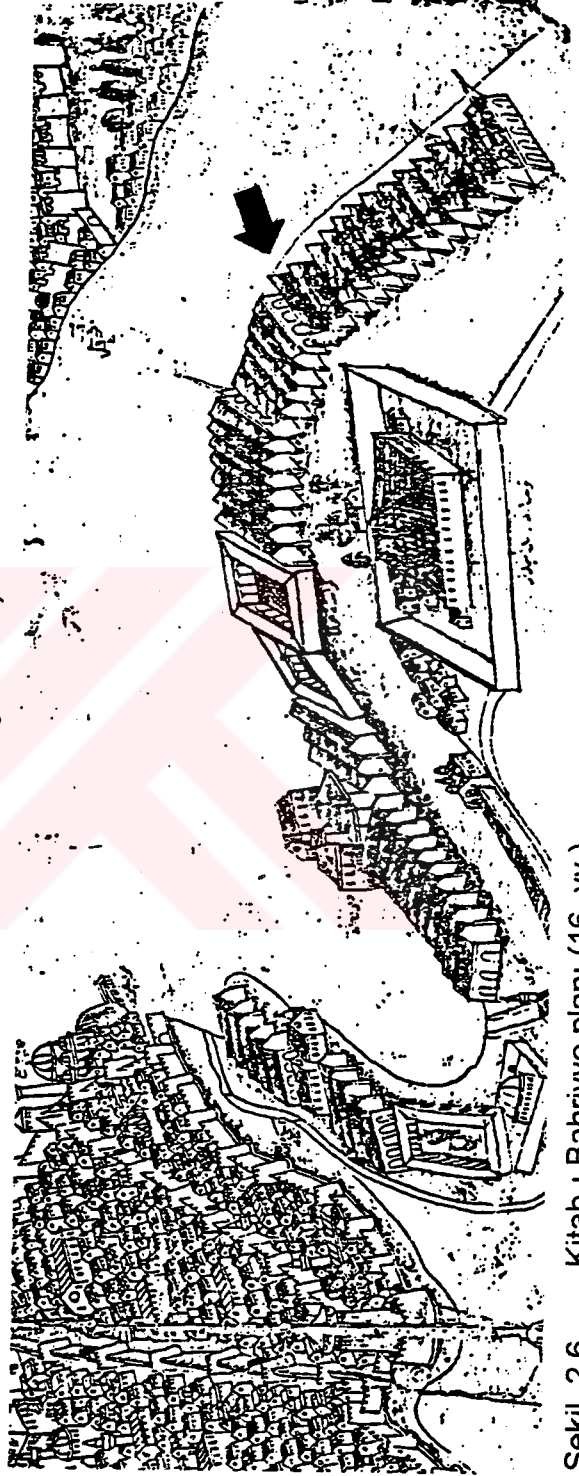
16.yy başında tersanedeki gelişimi İtalya'ya yazdıkları mektuplarda detaylarıyla anlatan Pera'lı Venedikliler'den öğrenildiğine göre 1513-4 kışında tersane bölgesinde ilk dört tersane gözü bitirilmiştir. 1514 haziranında 50 tane, temmuz ayında 100 tane, 1522'de 114 tane tersane gözü tamamlanmıştır (Alberi 1855, III/s.73, 164; Sanuto 1886, 16/s.587, 18/s.421). Yüzyıl sonuna doğru bütün kıyı tersane gözleri ile çevrilmiştir (Şekil 2.5).

1520-66 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman devrinde Evliya Çelebi (1314, I/s.417) tersane bölgesinde "Baruthane kulesi, 70 Kapudan mahzeni, Kürekhane, 7 kurşunlu mahzen, yeni divanhane, Sanbula zindanı, Cirit meydanı köşkü, Şahkulu kapısı, Meyyit iskelesi kapısı" bulunduğunu yazmaktadır. 16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye planında Azapkapı-Hasköy arasında Meyyit İskelesi, eski divanhane, küreklik, divanhane, kereste mahzeni, gözler ve tersane bahçesi yer almaktadır (Şekil 2.6). Söz konusu plan ve 1584-5 tarihli minyatürde görüldüğü üzere, tersane sınırları dahilinde yukarıda yer alan bir avlu içindeki bina, 15.yy'da varlığından bahsedilen zindan olmalıdır (Şekil 2.7) (Bölüm 3.4). Ayrıca adı geçen çizimlere göre kıyı bugünkü hizasından daha öndedir. Ancak sahilin bu doluluğu çizerlerin göz yanılığısından kaynaklanmış ta olabilir. Su derinliklerinin karşılaştırılması yoluyla kıyının eskiden daha dolu olup olmadığı anlaşılabilir.

1521'de İstanbul'da geçici Venedik elçisi olarak bulunan Marco Minio, raporunda İstanbul Tersanesi'nin etrafında duvar olmadığı için her şeyi görebildiğini yazarken, 1547 yılında Kaptanpaşa Sokullu Mehmed'in emri ile tersane çevresinin, içinin sadece denizden görülebildiği bir duvarla çevrildiğini belirtmektedir (Bostan 1992, s.8). Mantran da (1990, s.69) 17.yy'ın ikinci yarısında tersanenin surla ayrılan küçük bir kent olduğunu belirtmektedir (Şekil 2.6 ve Şekil 2.7).

Şekil 2.5. 1580/90 yıllarında tersane gözleri ile çevrilmiş olan Haliç'in kuzey kıyısı (Babinger 1959).

Şekil 2.6. Kitab-ı Bahriyye planı (16. yy.) OBERHUMMER, E., (1902), Konstantinopel Unter Sultan Suleiman dem Grossen im Jahre 1559, München.

Şekil 2.7. 1584-5 tarihli Nakkaş Osman ve ekibi tarafından hazırlanmış olan İstanbul tasvirî minyatürü.
 KAYRA, C., (1990), İstanbul Haritaları-Ortaçağdan günümüze haritalarda İstanbul. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yayını).

1571 yılında Osmanlı ve müttefik Hıristiyan donanmaları arasındaki İnebahtı Deniz Savaşı'nın, tersanenin gelişiminde önemi çok büyüktür. Venedikliler'i Doğu Akdeniz'den çıkarmak isteyen Osmanlı Devleti'nin 1570'te Kıbrıs'ı almaları üzerine İspanya, Venedik ve Avusturya arasında bir ittifak kurulmuştur. Bu deniz savaşı tasarısını önceden haber alan Osmanlı İmparatorluğu donanması bütün yaz boyunca tersanedeki yoğun çalışmayla güçlendirilmiştir (Uzunçarşılı 1988). Ancak 1571 yılı 7 Ekim sabahı, 230 savaş gemisine sahip Osmanlı donanması karşısında topraklarla donatılmış 6 başarde, kadirgalar ve 208 savaş gemisi ile müttefik Hıristiyan donanmasını bulmuştur. Uluç Ali Paşa kumandasındaki 40 Osmanlı kadirgasının kurtulabildiği savaş, Hıristiyan donanması lehine sonuçlanmıştır ve böylece Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı Akdeniz'e yayılma girişimleri duraksamıştır.

Bu büyük yenilginin ardından Kaptan-ı deryalığa getirilen Uluç Ali Paşa denetimindeki Osmanlı İmparatorluğu donanması, tersanenin de yenilenmesiyle neredeyse baştan yaratılmış ve 1571-2 kışında 220'yi bulan kadirga, kalyota ve filo tipi gemilerden oluşan donanma hazırlanmıştır (Braudel 1993, II/s.503-522). Ayrıca gemilerin hareketli, hafif ama iskeletlerinin sağlam olmasına ve az sayıda top ile yük bulundurmasına özen gösterilmiştir. Bu gemilerin yapımında, artık bütün kıyıyı kaplayan tersane gözleri ile Has Bahçe'nin bir kısmı alınarak bölgeye yapılan yeni ve daha büyük gemi inşa gözleri kullanılmıştır. İncicyan (1976, s.98-9) Uluç (Kılıç) Ali Paşa'nın kaptanı deryalıği döneminde Sultan II.Selim'in emri üzerine 1571 (H.979) yılında Tersane-i Amire yakınındaki Has Bahçe'den bir miktar yer ayrılarak 8 gemi inşasına uygun 8 kemerli tersane inşa edildiğinden bahsetmektedir. Ayrıca limanın eksik kısımlarının da tamamlandığını ve sonrasında 150 kadirga ile 8 mavnanın inşa edildiğini eklemektedir. Sözkonusu 8 kemerli tersane ise 8 tane tersane gözü olmalıdır.

Kısa sürede hazırlanan bu donanma karşısında Hıristiyan donanması 1572'de Modon önlerinde yenilmiş, 1573'te de Venedik savaştan çekilmiştir. Osmanlı İmparatorluğu daha sonra 1574 yılında La Goulette ve Tunus'ta, 1578'de de Fez'de zafer kazanmıştır (Braudel 1993, Uzunçarşılı 1988).

Böylece 16.yy'da etrafı bir duvarla çevrilen tersanede bütün kıyıyı kaplayan tersane gözleri, yeni divanhane ve mescidi, mahzenler ve tersane zindanı yer almaktadır. Müller-Wiener (1987, s.269) tersanenin 16.yy'daki durumunu gösteren bir restitüsyon planı hazırlamıştır ancak sözkonusu planda tersaneyi çevreleyen duvar, mahzenler ve eski divanhane eksiktir. Ayrıca tersane gözlerinin boyutları belli olmadığı için gözler kıyıyı çevreleyecek biçimde yerleştirilmiş olmalıdır (Şekil 2.8).

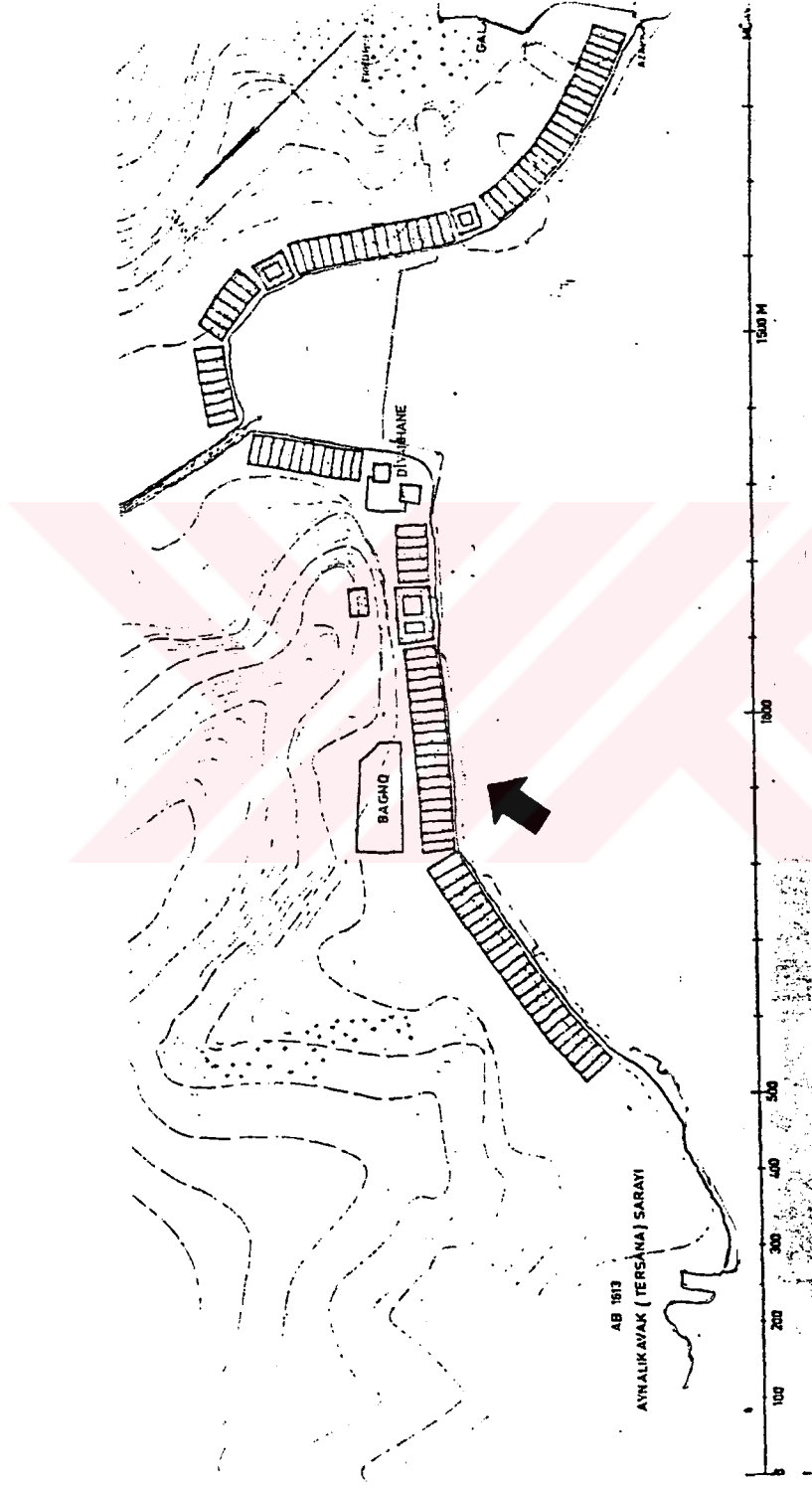
2.5. 17. Yüzyıl'da (1600-1700) Tersaneler

17. yy başında 1613-14 yıllarında Sultan Ahmed I döneminde (1603-17) Kaptan-ı Derya Halil Paşa tarafından (Eyice 1950, s.1214/54) III.Selim'e kadar (1789-1807) ek binalarla genişletilen Tersane Bahçesi'nin en önemli yapılarından biri olan kasır yapılmıştır (Bölüm 3.12).

Yine aynı yıllarda Sultan Ahmed I tarafından tersanenin yukarisına Hünkar kasrı yaptırılmıştır (Uzunçarşılı1948) (Bölüm 2.6).

16.yy sonlarında bütün kıyı tersane gözleri ile çevrilmiştir. Tersane bahçesine kadar dayanan gözlerde 17.yy ortalarında da kadırga inşa edildiğine dair 1645 tarihli Başbakanlık Arşivi, Maliyeden Müdevver Defterleri'nde belgeler vardır (Bostan 1992, s.14).

I. Ahmed döneminde (1590-1617) Yavuz Sultan Selim zamanında yaptırılan yeni divanhane önüne bir çeşme, 1660-1 yıllarında ise bir iskele eklenmiştir. Yeni divanhanede 17.yy içinde çeşitli değişiklik ve yenilikler yapılmıştır (Bostan 1992, s.11).

Şekil 2.8. Müller-Wiener'in hazırladığı 16.yy'da tersane bölgesinin restitüsyonu (Müller-Wiener 1987).

1585 tarihli Tersane-i Amire Muhasebe defterinden öğrenildiğine göre 16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye planında görülen kereste mahzeni (gemi inşasında ana malzemeyi oluşturan kerestenin depolandığı yer, anbar-ı çub da denir) dışında 16.yy sonlarında gemi ve tersane eşyalarının (demir, çivi, bakır kap, kurşun levha, halat, varil, kendir, yelken, tente, lenger, top, fanus, kağıt gibi malzemeler) saklandığı bir de mahzen-i sürb bulunuyordu (Bostan 1992, s.9) (Şekil 2.6). 1626 yılında Çatalca'lı Hasan Paşa'nın Kaptan-ı Deryalıği sırasında (1626-30) bir mahzen-i sürb yapılmıştır (A.H.Alpagut'tan 1941, s.124) (Bölüm 3.6).

17.yy'da tersane bünyesinde çeşitli sanat kollarına yönelik kârhaneler yer alıyordu. Yine Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterleri'ne göre kalafatçı, haddad, üstüpücü, makaracı, zevrakçı ve erre-keşlere (bıçkıcı) ait çalışanların sayılarının da bildirildiği kârhaneler vardır (Bölüm 3.7).

Böylece 17. yy'da tersane bölgesinde ek olarak ilk kez inşa edilen Tersane Bahçesi Kasrı, Hünkar Kasrı, büyük olasılıkla yenilenen mahzen-i sürb yapıları tespit edilebilmektedir.

2.6. 18. Yüzyıl'da (1700-1800) Tersaneler

18.yy'da 1707 yılında (H.1119) III.Ahmed döneminde (1703-30) Sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından bugün Camialtı denilen bölgeyi adlandıran cami yapılmıştır (Öz 1965, s.18) (Bölüm 3.5).

1721 yılında divanhanenin oldukça harap olduğunu gören III.Ahmed binanın yıkılarak yerine yenisinin yapılmasını emretmiştir (Eyice 1950, s.1214/48). 1722'de tamamlanan yapının deniz cephesi kazıklar üzerine kurulmuştu ve önünde ahşap bir iskele vardı (Bölüm 3.3).

18.yy içinde Türk donanmasının yapısındaki değişim tersaneye de yansımıştır. Bu yüzyıla kadar diğer Akdeniz ülkeleri örnek alınarak kadırgalar kullanılmıştı. Kadırgalar yerini kısmen daha büyük olan kalyonlara bırakınca

o güne dek kullanılan mevcut tesisler yetersiz hale geldi ve tersane gözleri devamlı büyütülmesine rağmen, gözler yerine gemi kızağı benzeri inşaat rampaları gereksinimi doğdu. Bu arada tersane olanakları dahilinde gemi yapımı sürmekteydi. Giovanni Emo'nun notlarından aktaran Müller-Wiener (1987, s.259) 1720-1722 arasında tersanede iki tane büyük üç güverteli kalyonun yapıldığını belirtmektedir.

1730-54 yılları arasında I.Mahmud zamanında donanma inşa çalışmalarına canlılık gelmiştir. Yine de 1770 yılına kadar donanmanın inşası ve modernleştirilmesine fazla ihtiyaç duyulmamıştır. Ancak Temmuz 1770'te Osmanlı-Rus deniz savaşında, Çeşme Limanı'nda birbirlerine manevra yapamayacak kadar yakın demirlenen Osmanlı donanması gemileri, karşılıklı top ateşi sırasında ateş almış ve ateşin bütün gemilere sıçraması sonucunda Ruslar tarafından neredeyse tamamen yok edilmiştir ve böylece Kaptan Gazi Hasan Paşa yönetimindeki Türk donanmasının elden geçirilmesi söz konusu olmuştur. Bundan sonra tersaneye tecrübeli Fransız ve İsveç gemi yapımcıları ve teknisyenler getirilmiştir. III.Selim tarafından ciddi bir biçimde uygulanan reformlardan dolayı, hem gemi inşaat tekniklerinde, hem de tersanenin mimari görüntüsünde önemli değişiklikler olmuştur.

1775'te (H.1189) Çorlulu Ali Paşa Camii'nin yakınlarında deniz kıyısında inşa edilen maçuna, 1794-5 (H.1209) yıllarında Frenk ustalar tarafından kârgir olarak yeniden yapılmıştır (Bölüm 3.1.3).

I.Abdülhamid döneminde (1774-89) tersane ve denizciliğe önem veren Cezayirli Kaptan Hasan Paşa önce Aynalıkavak için ayrılan bütçeyi kullanarak tersaneye yeni katılan bölgeye depolar ve gemi kalafat yerleri yaptırmıştır (Müller-Wiener 1994, s.66). Daha sonra 1780 yılında (H.1195) başlanıp 1784 (H.1198) yılında tamamlanan ve önceleri Kasımpaşa ve Galata'daki bekâr odalarında kalan kalyoncuların bir düzen altında bulunmalarını sağlayan Kalyoncular Kışlası'nı yaptırmıştır (Uzunçarşılı 1948, s.470; İncicyan 1956, s.98-9) (Bölüm 3.8.1). Ayrıca Müller-Wiener'in (1987, s.261) belirttiğine göre tersane arkasında kalan tepeye bir bina yaptırarak

ailesi ile beraber yerleşmiş ve tersane işlerini buradan yönetmiştir. Uzunçarşılı da (1948, s.510) Kaptan Gazi Hasan Paşa'nın bu bölgede bir yapıda kaldığını yazmaktadır. Söz konusu yapının Sultan Ahmed I tarafından yaptırılan Hünkar kasrı olma ihtimali vardır. Fakat J.von Hammer'den aktaran Arel (1975, s.96) bu yapının III.Selim'in kızı Esmâ Sultan'la evlenen Hüseyin Paşa'ya ait olduğunu belirtmektedir. Ancak Müller-Wiener ve Uzunçarşılı'nın yazdıklarının kabul edilebilirlik payı daha yüksek gözükmektedir.

Sultan I. Mahmud (1730-54) ile başlayan ve daha sonra I.Abdülhamid (1774-89) döneminde devam ettirilen askeri yenileşme hareketleri kapsamında eğitilmiş eleman yetiştirmek amacıyla kurulan meslek okulları da yer alıyordu. Özellikle 1770 Çeşme yenilgisi sonrasında hem tersane ve donanmanın geliştirilmesi, hem de tersane halkının eğitilmesi önem kazanmıştı. Bu nedenle 1776 (H.1190) yılında macunanın bulunduğu bölgede, bir tersane gözü içerisinde "Hendese Odası" adıyla bir sınıf açılmıştır. Sınıf 1782 yılında iki-üç oda eklenerek büyütülmüş ve Mühendishane-i Bahri Hümayun adını almıştır (Uzunçarşılı 1948, s.507) (Bölüm 3.9).

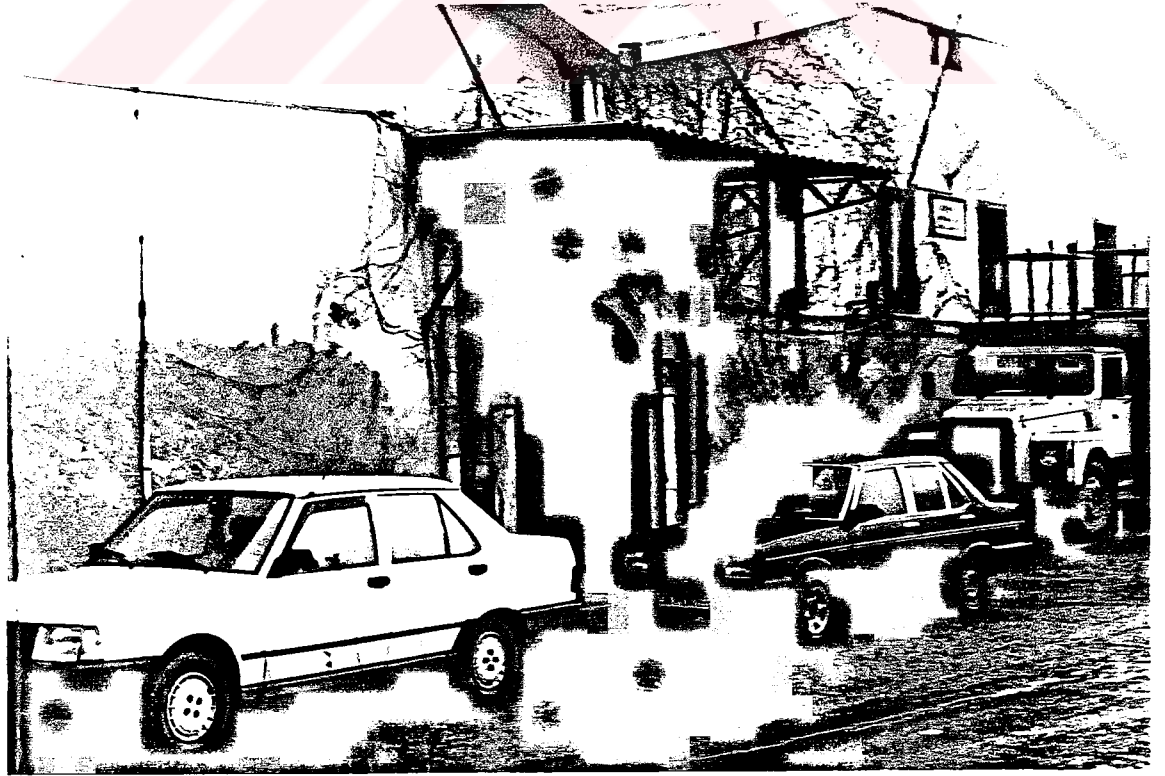
1784 senesinde tersane çevresine şehir ve donanma halkına hizmet amacıyla büyük un ve tahıl ambarları yapılmıştır (Müller-Wiener 1987, s.261). Adı geçen ambarlar Kalyoncu Kışlası'nın doğusundaki yapı grubu olmalıdır (Şekil 2.9 ve 2.10) (Ek A ve E).

1786 (H.1201) tarihinde Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından onarılan Aynalıkavak Sarayı bölgesindeki yapıların bir kısmı 18. yy sonuna doğru yıkılmış ve söz konusu alanlar tersaneye devredilmiştir. Ayrıca Has Bahçe Köşkü yüksek bir duvarla çevrili tersane ve kıydan ayrılmıştır (Eyice 1950, s.1214/54-5) (Bölüm 3.12).

III.Selim (1789-1807) ve II.Mahmud (1808-39) döneminde denizlerde kullanılan gemi tiplerinin değişmesi ve gelişmesi, tersane ve donanma inşaat çalışmalarına yansımıştır. Böylece 18.yy sonlarına doğru Haliç Tersanesi'nde

Şekil 2.9. Un ve tahıl ambarları fotoğrafı (1995).

Şekil 2.10. Ambarlardan tek el deposunun giriş kapısı (1995).

gemi inşa ve bakımı için bir kuruhavuz yapımı kararlaştırılmış, Fransa ve İsveç'ten kuruhavuz inşaatında tecrübeli mühendisler getirilmiştir. 1796'da mühendislerin hazırladığı raporların değerlendirilmesi sonucunda daha pahalı ve tekniği uygun bulunmayan Fransız projesi yerine, Mühendis Rhode başkanlığındaki İsveç projesi kabul edilmiştir. Osmanlı teknik elemanlarının da katılımıyla 1796'da Haliç bölgesinde sahil mezarlığının alt kısmında yapımına başlanan kuruhavuz 1799'da tamamlanmıştır (Müller-Wiener 1994, s.68; Aksoy 1982, s.71-5) (Bölüm 3.1.5). Sarraf Hovannesyan'dan aktaran İncicyan, çok derin ve sağlam bir taş yapı olarak nitelediği kuruhavuzun yapımı öncesinde yer kazanmak amacıyla burada bulunan ambarların bir kısmının yıkıldığını ve sahilin daraltıldığını yazmaktadır. Ayrıca sözkonusu alanda önceden çekdiri ve kadırgaların yapıldığı eski binanın yer aldığını da eklemektedir (İncicyan 1956, s.99). Aksoy ise (1982, s.72) Başbakanlık Arşivi'nden naklettiği üzere kuruhavuz yapımı sırasında, bu alana yakın taş ambarlarda temellerin boşalması sonucu oturma nedeniyle çatlaklar oluşarak hasarlar meydana geldiğini ve eski bir bina altındaki gevşek dolgudan fazla miktarda gelen suyun önlenmesi için binanın yıktırıldığını yazmaktadır. 1795 yılında ise iki yeni maçuna yapılmıştır (Ek E).

18.yy sonları ve 19.yy başlarında III.Selim zamanında (1789-1807) devletin tüm kurumlarını kapsayan Nizam-ı Cedid reformu programında Bahriye Nizamnamesi başlığı altında tersaneye de yer verilmiştir. Böylece bütün gemiler sınıflandırılacak, komutanlar denetlenecek, gerekli tayinler yapılacak ve ücretler belirlenecekti. Sefer sırasında ve barışta gemi görevlileri için uyulması gereken kurallar olacaktı. Tüm harcama ve yenilemeler Miri (Maliye) tarafından hazırlanan fiyat listeleri dahilinde, Tersane Emni ve Liman Reisi denetiminde yapılacak ve daha sonra hükümet komiserleri tarafından incelenecekti. Ayrıca tersaneye yönelik reformlar da vardı. Bunlar arasında yeni gemi inşa yerlerinin yapılması, eskilerinin onarılması, tersane ve donanma halkının eğitim ve sağlık hizmetlerine önem verilerek bu amaçlara yönelik binalar yapılması yer alıyordu (Terzioğlu 1988, s.24-30).

Böylece 18.yy içinde tersane bölgesinde yapılan binalar arasında Çorlulu Ali Paşa Camii (1707), yeni divanhane (1722), maçuna (1773), Kalyoncular Kışlası (1780-4), Hendese Odası (1776-1782), un ve tahıl ambarları (1784), ilk kuruhavuz (1796-9) ve iki yeni maçuna (1795) sayılabilmektedir (Ek E).

Koçu'nun (1958, s.64-5) Bostancıbaşı Sicilleri'nden aktardığına göre 18.yy sonları ve 19.yy başlarında tersanede bulunan yapılar Hasköy'den Galata'ya doğru sırasıyla şöyledir; Fatih Sultan Mehmed Cami Şerifi, Tersane-i Amire Emiri Sahilhanesi, Tersane Bahçesi ve İskelesi, Aynalıkavak Sarayı arsası, tersane mühimmatı ambarları, kereste mahzeni, mühimmat mahzeni, Divanhane ve Cami Şerif, kayıkhanesi, kethüdanın daire ve iskelesi, Hatab (odun) meydanı, kahve, berber dükkani, fırın, kahve, Kalyoncu Kışlası, Hasan Paşa Cami Şerifi, Kasımpaşa İskelesi, kahve, kayıkhanesi, ambarlar, iki göz mühimmat mahzeni, tersane havuzu, Timurhane (Demirhane) ve meydanı, Cedid Kalyoncu Kışlası, Meyyit İskelesi, kahve, kayıkhanesi, salhane, Azapkapısı İskelesi, kahve ve son olarak Mehmed Paşa Sahilhanesi'dir.

2.7. 19. Yüzyıl'da (1800-1900) Tersaneler

1802 yılında tersaneyi çevreleyen ve gelişimini engelleyen duvar yıkılmış böylece tersane batıya, Aynalıkavak Kasrı'na doğru genişlemiştir. Bu alanda 1805 yılında (H.1220) Valide Kızağı, Taş-kızak ve Ağaç-kızak yapılmıştır (Eyice 1950, s.1214/49).

Gencer (1979, s.732) tersane bölgesinde Taşkızak yakınında 1805-6 yıllarında ilk Bahriye Nazırı eski Paris sefiri Morali Seyyid Ali Efendi tarafından bir tıp okulu yapıldığından bahsetmektedir. Müller-Wiener (1987, s.264) ise 1807 yazında yeni bir hastane yapıldığını eklemektedir. Ancak bahsedilen bölgede bir hastane yapımına başlanmış ama tamamlanamamıştır (Bölüm 3.10).

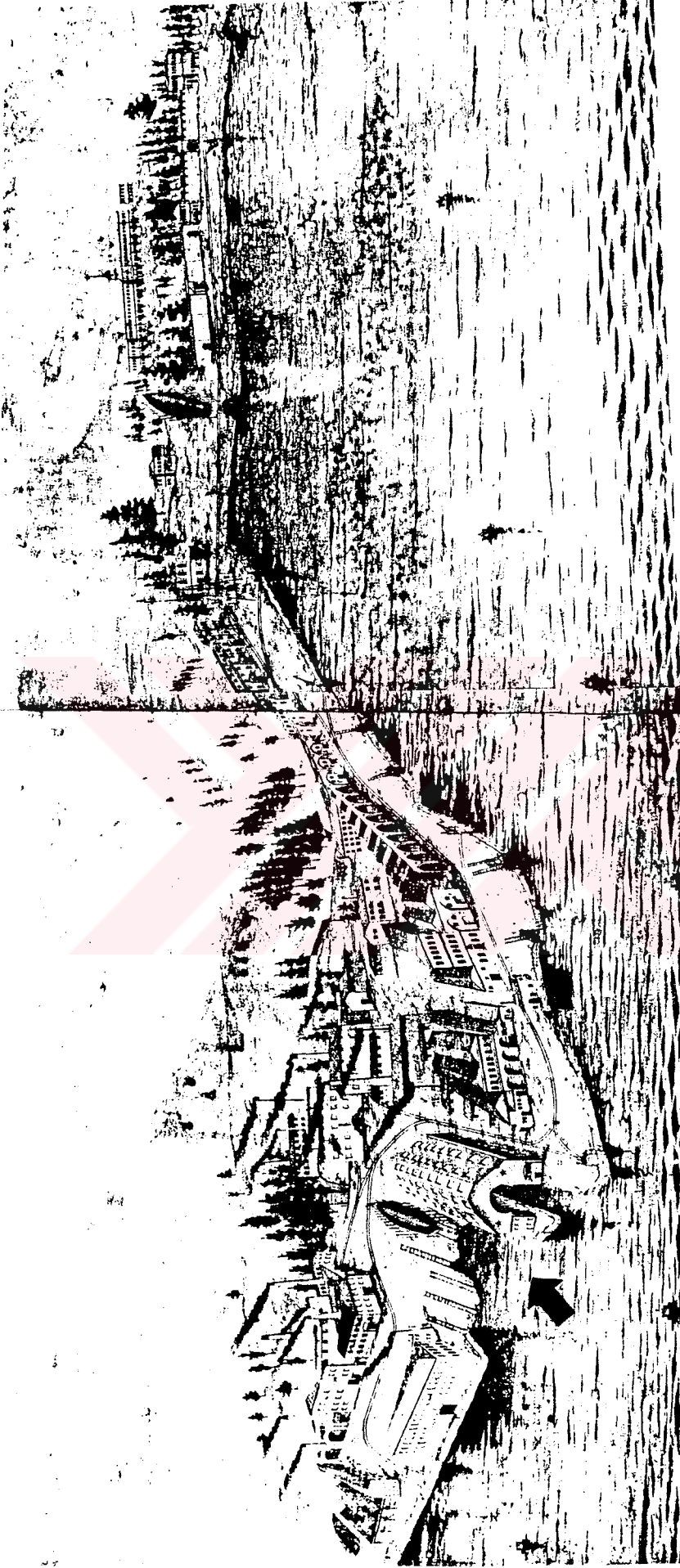
Tersanede 1807-26 yılları arasında devletin buhranlı geçen dönemine paralel bir duraklama yaşanmıştır. Yine de, 1821 yılında tersanede duyulan ihtiyaç

üzerine, ilk kuruhavuzun yanı başına, II.Mahmud tarafından ikinci bir kuruhavuz yapımına başlanmıştır. 1825'te tamamlanan bu kuruhavuzun yapımı için ilk kuruhavuz inşaatı örnek alınmıştır (Aksoy 1982, s.75-7) (Bölüm 3.1.5).

1827 sonbaharında Navarino'da donanma gemilerinin hemen hemen tümünün yok edilmesi tersane için bir dönüm noktası olmuştur. Aynı yıl İngiltere'den getirilen ilk buharlı gemi, tersane işletmesinin belirli ölçüde değişmesine öncülük etmiş ve 1808-39'da II.Mahmud devrinin son yıllarında İngiltere'den ithal edilen makinelerle ilk modern işletme binaları kurulmuştur (Müller-Wiener 1986-7, s.264) (Bölüm 3.1.6). Böylece tersanenin teknolojik açıdan gelişimi için ilk adım atılmıştır. 1834 yılında tersanenin saray alanından kazandığı bölgeye ilk buharlı makineden yararlanan haddehane, 1835'te demirhane ve buharla işleyen bir bıçkılıhane kurulmuştur (Müller-Wiener 1987, s.265).

1831 senesinde yine tersanenin batısına bir fırın ve küçük bir değirmen inşa edilmiştir (Alpagut 1941, s.145). Ayrıca, Bahriye Müzesi katoloğundan aktaran Alpagut'a göre (1941, s.144-51) bu tarihten sonra sözkonusu bölgeye yapılan yeni imalathaneler şunlardır; 1851 yılında çelik fabrikası, 1852'de büyük bir demirhane, 1888-9 yıllarında çelik fırını, endazehane ve modelhane yapılmıştır. Havuzlar alanı içinde (bahsedilen alan bugünkü Haliç Tersanesi bölgesi olmalıdır) 1888-9 yıllarında Sultan II.Abdülhamid tarafından yaptırılan demirhane, tamirhane ve haddehane öğrencileri için kışla binaları tesis edilmiştir. Bunlara ek olarak 19.yy sonuna kadar ve 20.yy başlarında tersanede yapılan fabrika ve diğer sanayi yapılarından da sözkonusu yayında bahsedilmektedir (Ek C). Eldem'in (1979, s.256-9) 1872 tarihli Haliç Tersanesi planı ve 1870'lere tarihlenen Taşkızak-Camialtı Tersaneleri gravüründe adı geçen yapılar görülebilmektedir (Şekil 2.11 ve 2.12) (Bölüm 3.1.6).

1849 yılında tersanede mevcut iki havuzun ihtiyacı karşılamaması üzerine daha büyük bir havuza gerek duyulmuş ve bir üçüncü kuruhavuz yapımı söz

Şekil 2.12. 1870'lere tarihlenen Taşkızak-Camialtı Tersaneleri gravürü (Eldem 1979).

konusu olmuş ancak, finansal sebeplerden dolayı uzun bir süre ertelenmiştir. Kuruhavuz inşaatına 1857'de Abdülmecid döneminde (1839-61) başlanmış ve 1870'de bitirilmiştir. Daha sonra 1874-6 yılları arasında ilk kuruhavuz karaya doğru genişletilmiştir (Aksoy 1982, s.77-9) (Bölüm 3.1.5).

1722 yılında yapılan divanhane 1818 ve 1834 yıllarında yıkılarak yeniden yapılmış, en son olarak yapımına Sultan Abdülaziz döneminde (1861-76) 1864'de başlanan ve 1869'da tamamlanan bugünkü divanhane inşa edilmiştir (Eldem 1979, s.268) (Bölüm 3.3).

Böylece 19.yy'da tersaneye kızaklar (1805), ikinci kuruhavuz (1821-5), haddehane (1834), değirmen ve fırın (1831), demirhane ve bıçkıhane (1835), çelik fabrikası (1851), demirhane (1852), üçüncü kuruhavuz (1857-70), son divanhane (1869), kışla, demirhane, tamirhane, çelik fırını, endazehane ve modelhane (1888-9) yapıları eklenmiştir (Ek D).

2.8. 20.Yüzyıl'da ve Günümüzde (1900-95) Tersaneler

20.yy başında II.Abdülhamid döneminde tersanede sadece bir kaç geminin ve bazı onarım işlerinin yapılması nedeniyle bir gelişme olmadığı gibi, mevcut birimler de kullanılmıyordu. Tersanenin geliştirilmesi ve yeni sistem harp gemilerinin yapılması amacıyla bir İngiliz firması ile anlaşılmış, ancak I.Dünya Savaşının çıkması nedeniyle 2 Aralık 1913'te başlayan ortaklık 13 Kasım 1914'te feshedilmiştir (Dümer 1972, s.366).

1928 yılında tersane İktisat Vekaleti'ne devredilmiş, 1931'deyse bazı tezgah ve tesisleri ile Gölcük'e taşınmıştır. 1 Temmuz 1933 yılında Fabrika ve Havuzlar Müdürlüğü'nün kurulmasının ardından Haliç ile Camialtı adı geçen müdürlüğe bağlanmıştır.

1939'da Camialtı'nda bir liman atölyesi kurulmuş ve burası mavna, duba yapımı ve tamirat yeri olarak kullanılmıştır.

1952 yılında kurulan Denizcilik Bankası'na bağlanan Haliç Tersanesi'nde kızaklar, marangozhane, elektrik atölyesi ve bir dökümhane yapılmıştır. 1953'te Camialtı Tersanesi kendi adını alarak Haliç Tersanesi'nden ayrılmıştır. 1984 yılında Haliç ve Camialtı Tersaneleri İstinye, Alaybey ve Pendik Tersaneleri ile beraber Ulaştırma Bakanlığı'nın Türkiye Gemi Sanayisi A.Ş.'ne bağlanmıştır. Taşkızak Tersanesi ise Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlıdır.

72.000 metrekarelik bir alana sahip, 475 m rıhtım uzunluğu olan Haliç Tersanesi ve aynı alana sahip, 400 m rıhtım uzunluğu olan Camialtı Tersaneleri'nin 1993 yılında zarar ettikleri gerekçesiyle önce kapatılmalarına daha sonra da özelleştirilmelerine karar verilmiştir.

Tersanenin ulaşılabilen görsel kaynaklar yardımıyla çizilen 20.yy başı (1900-25) ile alan tespitlerinin işlendiği günümüz (1995) durumu çizimlerinde görüldüğü üzere, faaliyetlerine devam eden Haliç, Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri'nde, yeni yapılanmalar olmakta, mevcut yapılara izinsiz ekler, değişiklikler yapılmakta usülsüz onarımlara girilmektedir (Ek A, B ve C). Denetimsiz olan bu çalışmalar kullanıcı isteğine bağlı olarak yürütülmektedir. Bu arada 1995 yılı Mart ayı içerisinde T.C. Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından tersaneler sit bölgesi ilan edilmiş, tek tek yapıların tescili için çalışmalara başlanmıştır ve halen (Aralık 1995) devam edilmektedir.

BÖLÜM 3

TERSANE YAPILARI ve ALAN TESPİTLERİ

3.1. Gemi Tipleri ve Yapım Süreci

Akdeniz'i elde etmek isteyen Osmanlı İmparatorluğu'nun bu hedefi, denizlerdeki başarısına ve kuvvetli bir donanmaya sahip olmasına bağlıydı. Bu nedenle 15.yy başlarında ilk savaş gemilerini yapmaya başlanmıştır. Ancak Venedikliler karşısında uğranılan yenilgiler, gemilerin ve yeni savaş teknolojilerinin geliştirilmesine gerek duyulduğunu göstermiştir. Böylece Osmanlı İmparatorluğu Venedik, Ceneviz, İspanya gibi kendinden üstün denizcilerin gemi tipleri ve inşa yerlerini örnek alarak 16.yy'da güçlü bir donanma oluşturmuştur. Söz konusu gelişim ise tarihsel süreç içinde doğrudan tersane ve tersane mimarisine yansımıştır.

Akdeniz'deki deniz savaşları, deniz ticareti, deniz yoluyla ulaşım, savaş tekniklerinin değişimi ve en son olarak buharın kullanılmaya başlaması; gemi yapım yerlerinin amaca uygun olarak sürekli yenilenmesi ve değiştirilmesine neden olmuştur. Bu etkileşim sayesinde tersanede önce tersane gözleri sonra maçuna ve sırasıyla kızaklar, kuru havuzlar, fabrika-sanayi yapıları inşa edilmiştir.

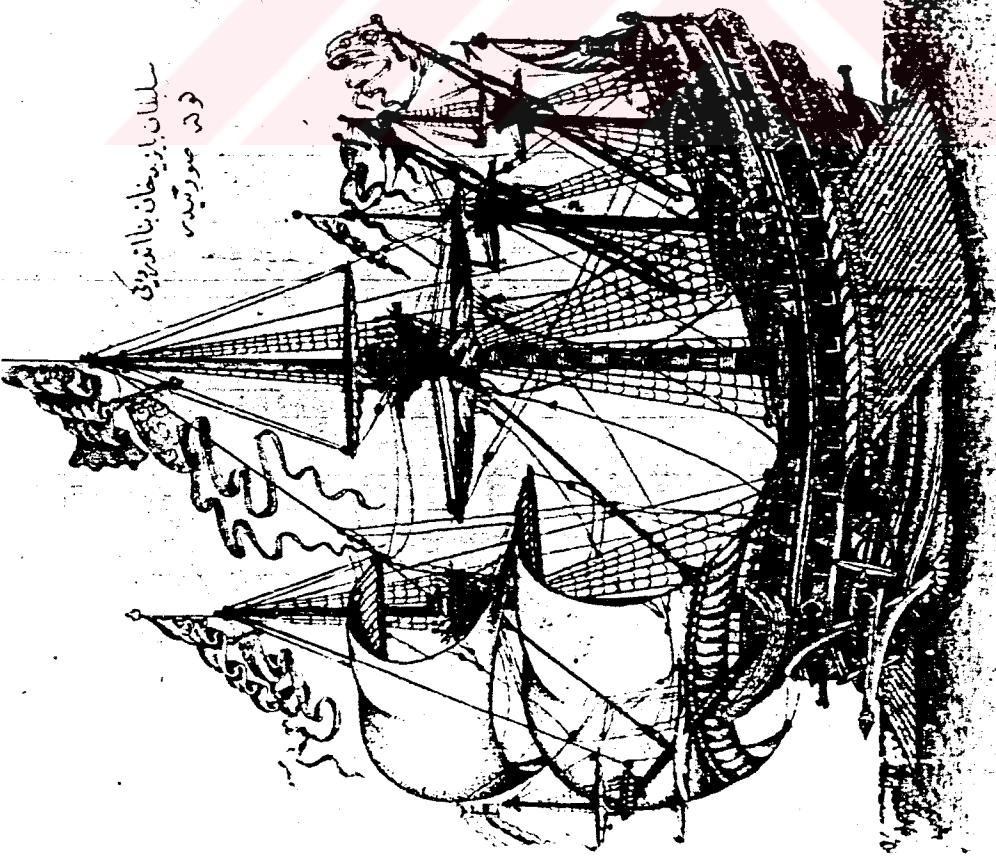
3.1.1. Tersanede İnşa Edilen Gemi Tipleri

Osmanlı İmparatorluğu donanmasında kullanılan ve tersanede inşa edilen gemiler kürekli ve yelkenli olmak üzere iki ana sınıfa ayrılabilir. Ayrıca hem kürek hem de yelken kullanılan gemiler de vardı ve bunlara çekdiri denilmekteydi. Kürekli gemiler oturma sayılarına göre farklı isimler alıyordu ve

büyük donanma gemileri ve ince donanma gemileri - kayıklar olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Kürekli gemilerin en küçüğü karamürsel, en büyüğü baştarde adını alırdı. Diğer kürekli gemi tipleri arasında kırlangıç, pergende, kalite, kadirga, göke, gırab, mavna sayılabilir (Şekil 3.1). Yelkenli gemi tipleri iki ya da üç direkli olup; iki direkli tekneler arasında ateş gemisi, şalope, brik, uskuna, şehtiye, üç direkli tekneler arasındaysa, kalyon, firkateyn, korvet, kapok ve üç ambarlı yer almaktadır (Uzunçarşılı 1948, s.455-79; Bostan 1992, s.83-96).

16.yy'da donanmada kürekle hareket eden gemiler ağırlıktaydı; ırmak ve göl sularındaysa hafif ve altı düz çekdiri kullanılıyordu. 1571 yılında İnebahtı Savaşı'ndaki yenilginin ardından iki ya da üç güverteli kalyon, firkateyn ve korvetler yapılmaya başlandı. 17. ve 18. yüzyıllarda ise ağır düşman ateşine karşı korunaklı kalyon tipi gemilerle hafif ve hızlı firkateyn, korvet tipi gemiler görülmekteydi.

Deniz savaşlarındaki rekabet daha hızlı ve daha güçlü gemilere sahip olma isteğini doğurmuştur. 15. ve 16. yüzyıllarda tersane gözlerinde inşa edilen kadirgalar, 17.yy'da geliştirildi ancak 18.yy'da kalyonlarla yer değiştirmek zorunda kaldı. III.Selim (1789-1807) ve II.Mahmud (1808-39) dönemlerinde kızaklar ve kuruhavuzlarda büyük ve gelişmiş kalyonlar inşa edildi. Böylece 19.yy'da sanayi devrimiyle birlikte ahşap yelkenli gemiler yerlerini buharla işleyen ve metal kaplamalı gemilere bıraktı. Böylece 19.yy'da sanayi devrimiyle birlikte ahşap yelkenli gemiler yerlerini buharla işleyen ve metal kaplamalı gemilere bıraktı. 1861-76 yılları arasında Abdülaziz devrinde de donanmanın yenilenmesi amacıyla diğer ülkelerde kullanılmaya başlanmış olan buharlı makinelerin getirilmesinin ardından haddehane, demirhane, dökümhane, endazehane gibi fabrika yapıları inşa edilerek buharlı gemiler yapılmaya başlandı.

سلطان ابراهيم خان خانان
قون صورتيدى

بۇقۇر بۇكۇننى ئۆلىدى دۆلىي
بۇشنىڭكەن بىلىدى اۆتھاسى
بۇقۇرۇقۇن ائشكە نىلم ائىدكە كاك
ايرىشاي خىتتە بۇلدى كراي
تمام ائىدكە سوزى بۇلۇپ كراي
دۇيدكە كارخانىكى ائىش كراي

Şekil 3.1. Tersanede inşa edilen gemilerden göke ve kalyon (Bostan 1992).

3.1.2. Tersane Gözleri

16. yy başında kış aylarında gemi yapmak ve seferden dönen gemilerin muhafazasını sağlamak amacıyla üstleri kapalı göz denilen kızaklar yapılmıştır. Bu yapılara, Tersane-i Âmire'ye ait muhasebe ve mühimme defterlerinde tersane gözü yerine, "tersane", "göz", veya "çeşm" kelimeleri kullanılmıştır (Bostan 1992, s.8). Pera'da oturan Venedikliler ise mektuplarında tersane gözüne "volti" demişlerdir (Müller-Wiener 1991, s.23). Buna karşılık Braudel (1993, I/s.300) "kadırgaların tersanelerin voltalarında (çoğulu volte) korunduklarını" belirtirken tersane gözleri için volta kelimesini kullanmıştır. Ayrıca İstanbul Tersanesi hakkında bilgi veren seyyahlar da gözler yerine kemer, gemi sığınağı, kemerli kayıkhane, kemer biçimli tezgah, oda, volta, inşa kemeri, volti kelimelerini kullanmışlardır.

16.yy'da donanma gemileri, tersanede kış aylarında inşa edilmekte ve yaz aylarında sefere çıkarılmaktaydı. Tersane gözleri sayısı Osmanlı donanmasının sahip olduğu savaş gemileri sayısını yaklaşık olarak vermektedir. Donanmanın gereksinim duyduğu özel savaş gemilerinin yapımı için tersaneye yeni gözler eklenmekteydi.

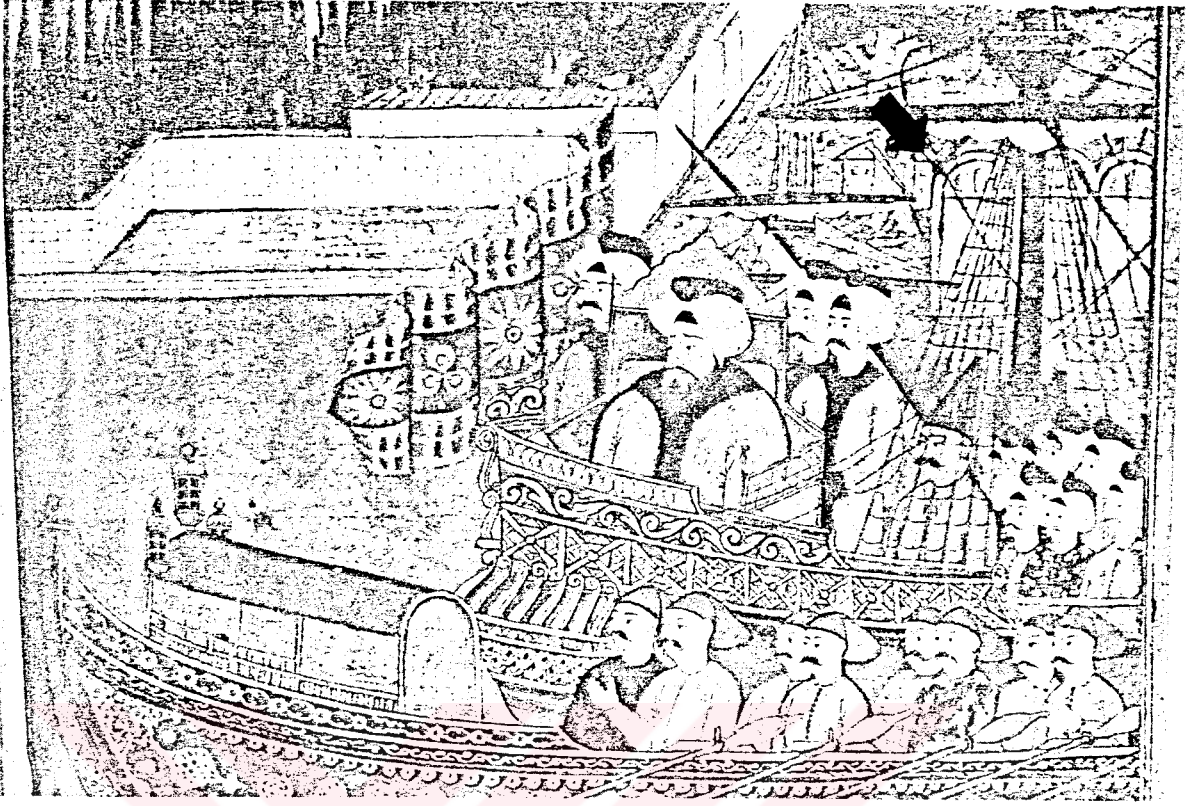
Müller-Wiener (1991, s.23) gözlerin antik devirdeki gibi yanyana dizili, kalın duvarlı yapılar olduğunu belirtmektedir. Katip Çelebi (1656) yapıları tonozla örtülü, yüksek duvarlı olarak tanımlamaktadır. Mühimme defterlerinde ise her göz arasında üzerinde kurşundan yapılmış oluk bulunan bir duvar olduğunu ve tersanenin 1653-4 yılları onarımında değiştirilerek yerine künk konulduğu ancak olumsuz hava koşullarına karşı dayanamayan ve su sızdıran künklerin yerine tekrar kurşun kaplatılması kararının alındığı geçmektedir (Bostan 1992, s.9). Tersane-i Âmire muhasebe defterlerinden, tersane gözlerinin yapımında tuğla, kiremit ve çatılarını kaplamak için kurşun kullanıldığı öğrenilmektedir. Surname-i Vehbi (1720) gravüründe gözler tonozla örtülü, cephelerinin üst bölümü kapalı ve pencereless, alt bölümü açıktır (Şekil 3.2). 1580-90 tarihli bir gravürde gözler Surname-i Vehbi gravüründeki gibi tonozla örtülüdür (Şekil 2.5). Ancak 1584 yılına ait Lokman Çelebi gravüründe

(16.yy'a tarihlenen Kitab-ı Bahriyye planından çizilmiştir, şekil 2.6) ve 1584-5 tarihli Nakkaş Osman minyatüründe gözlerin beşik çatı ile örtülü oldukları görülmektedir (Şekil 3.3, 2.5). Gencer (1985, s.18) Cafer Kaptan döneminde gözlerin üstünün kurşun levhalarla örtülü olduğunu yazmaktadır. Gravürlerden anlaşıldığı üzere gözleri birbirinden ayıran duvarlardaki kemerli açıklıklar sayesinde gözler arasında bağlantı kurulabilmektedir (Şekil 2.6).

Tersane gözleri boyutlarının belirlenebilmesi için, kullanıldıkları dönemlere ait, geminin ne kadarının gözlerde yapıldığı, gemi boyutları, gerekli çalışma alanı gibi daha ayrıntılı bilgilere gerek vardır. Bu konuda Dağgölü'nün (1993, s.35-7) gemi ölçülerine minimum çalışma alanını da ekleyerek hazırladığı bir restitüsyon çizimi vardır ancak uygulanan sistemin doğruluğu ve yeterliliği tartışmaya açıktır (Şekil 3.4). Halen Alanya'da mevcut Selçuklu Dönemi tersane gözleri, gözler hakkında bir ön fikir verebilir (Şekil 3.5 ve 3.6). Ayrıca Haliç Tersanesi'ne bir örnek teşkil eden Venedik Tersanesi'nin de incelenerek bir karşılaştırma yapılması konuya açıklık getirebilir.

Müller-Wiener (1991, s.23) tersane gözlerinin her birine bir ya da iki kadırga sığdığını, bazı gözlerin ahşap gibi yapı malzemeleri ile yelken, kürek gibi gemi donanım malzemelerini depolamak için kullanıldığını, bazılarında ise mürettebatı savaşta başarı gösteren kadırgaların saklandığını belirtmektedir. Tersane gözleri denizin hemen kıyısında yer almaktadır. Gemilerin suya indirilebilmesi ya da karaya çıkarılabilmesi için zemin eğimli olmalıdır. Gemilere bu hareketleri yaptırabilmek için felenk denilen yuvarlak ağaç kütükler kullanılıyordu. Felenklerin ve gemilerin üzerine alındığı kızakların sık sık tamir edildiği Tersane-i Amire maliye defterlerinden öğrenilmektedir (Bostan 1992, s.9).

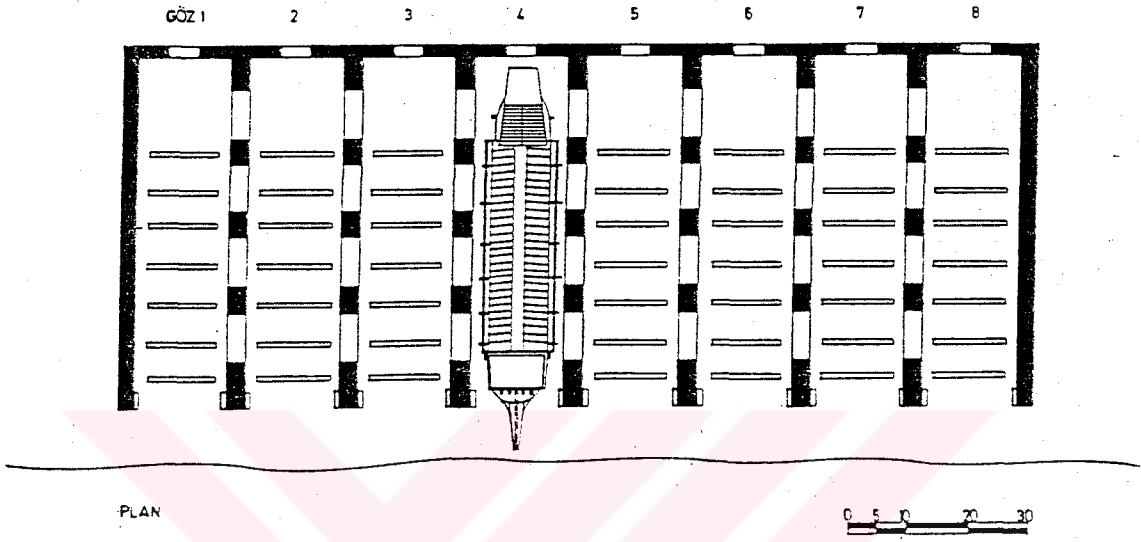
Piri Reis'in Kitab-ı Bahriyye'sindeki (1525) minyatürde, Seyyid Lokman minyatüründe (1581), 1580 tarihli bir gravürde, Lokman Çelebi minyatüründe (1584) ve 1584-5 tarihli Nakkaş Osman minyatüründe görüldüğü üzere 16.yy'da Haliç'in kuzey kıyısı tamamen gözlerle kaplanmıştır (Şekil 3.7, 3.8, 2.5, 3.3, 2.7). Tersane gözlerinin sayısı ise çeşitli yazarlara göre 1522-1668

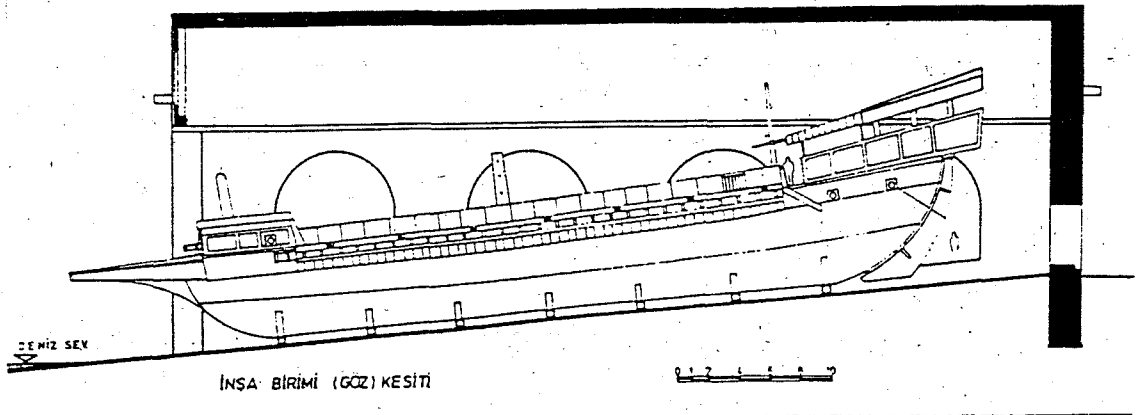
Şekil 3.2. Surname-i Vehbi (1720) gravüründe tersane gözleri
(Eldem 1979).

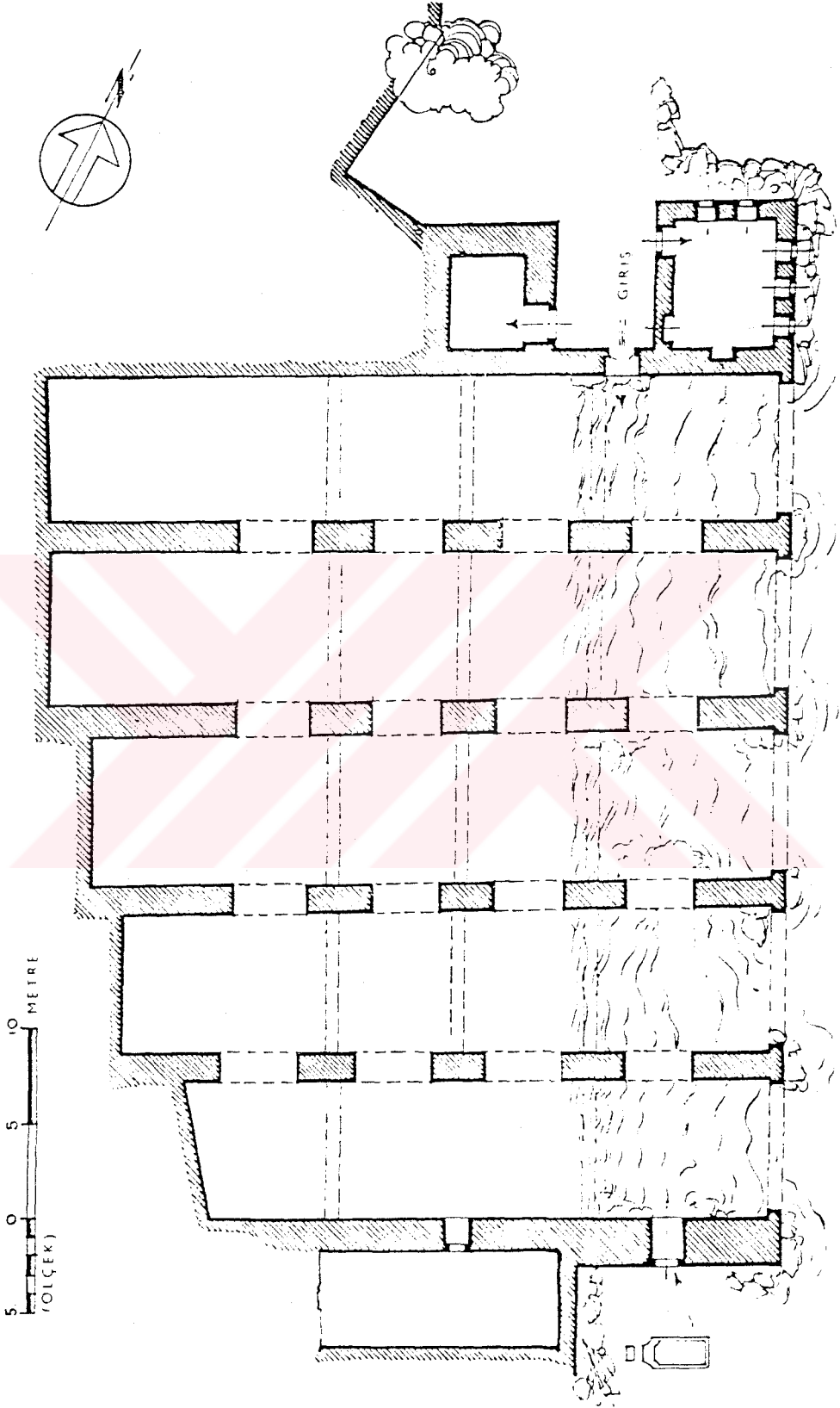

Şekil 3.3. 1584 tarihli İstanbul gravürü, Lokman Çelebi.
KAYRA, C., (1990), İstanbul Haritaları-Ortaçağdan günümüze haritalarda İstanbul. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yayını).

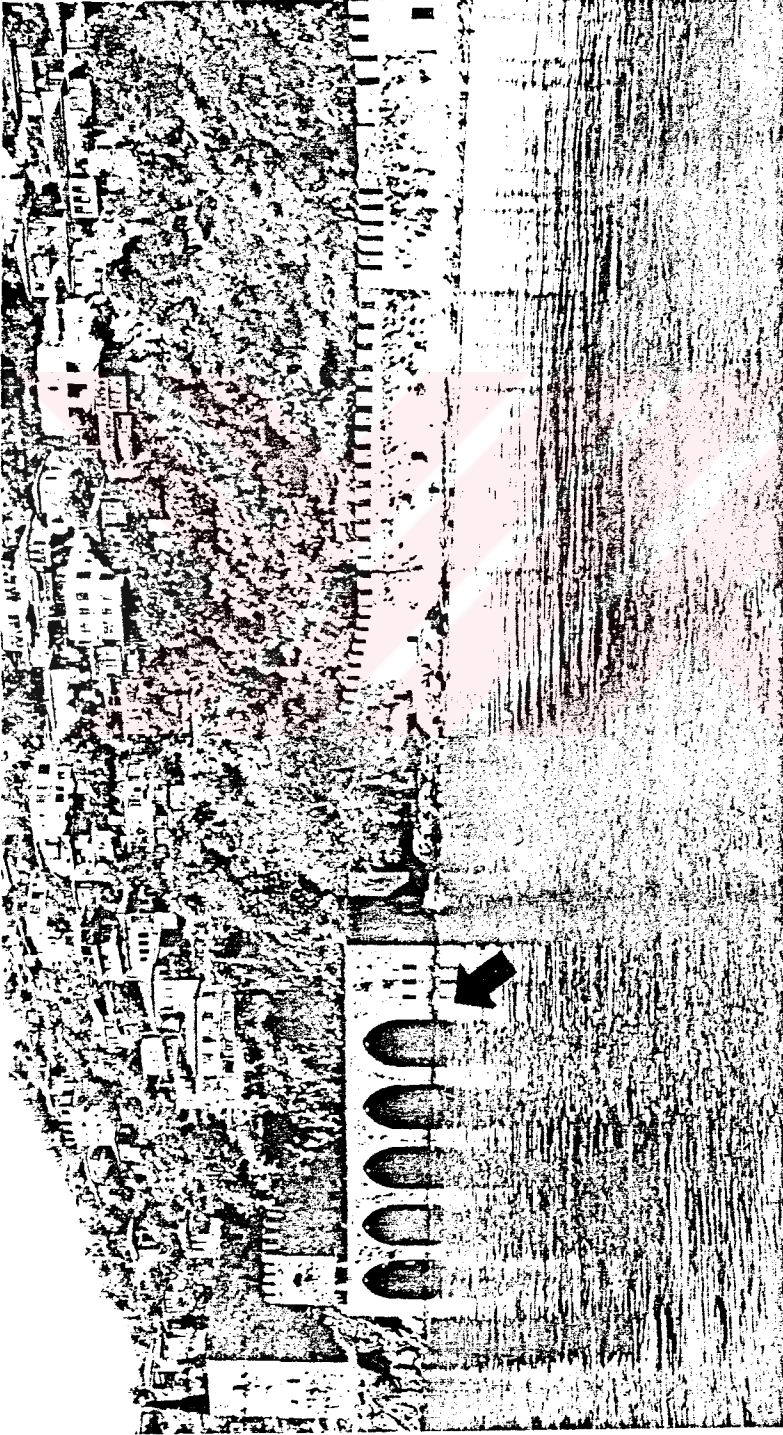

Şekil 3.4. Tersane gözü plan ve kesit restitüsyon çizimi (Dağgülü 1993).

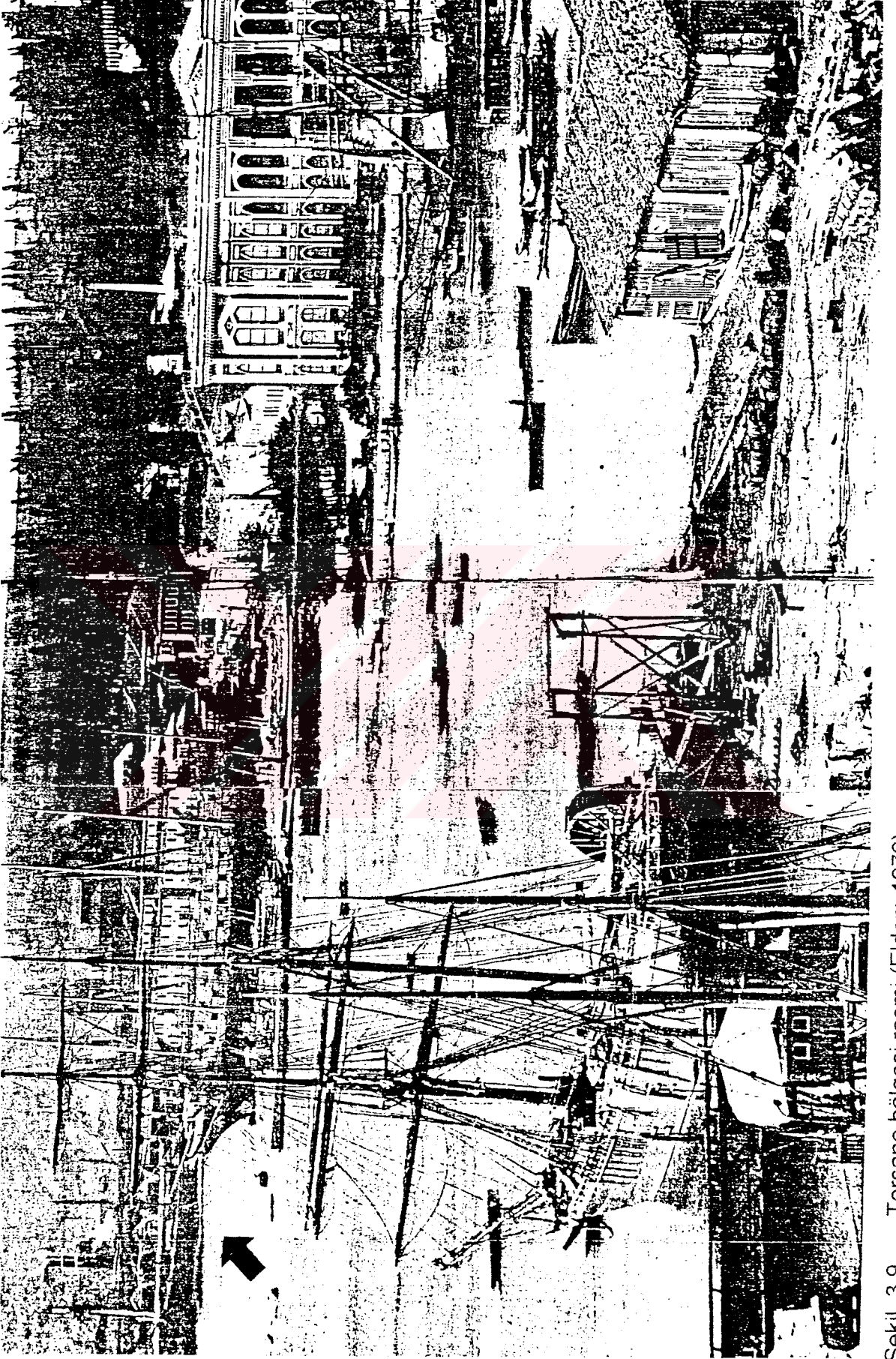
Şekil 3.5. Alanya Tersanesi planı.
LLOYD Seton, D. Storm RICE., (1989), Alanya, TTK, (1964).

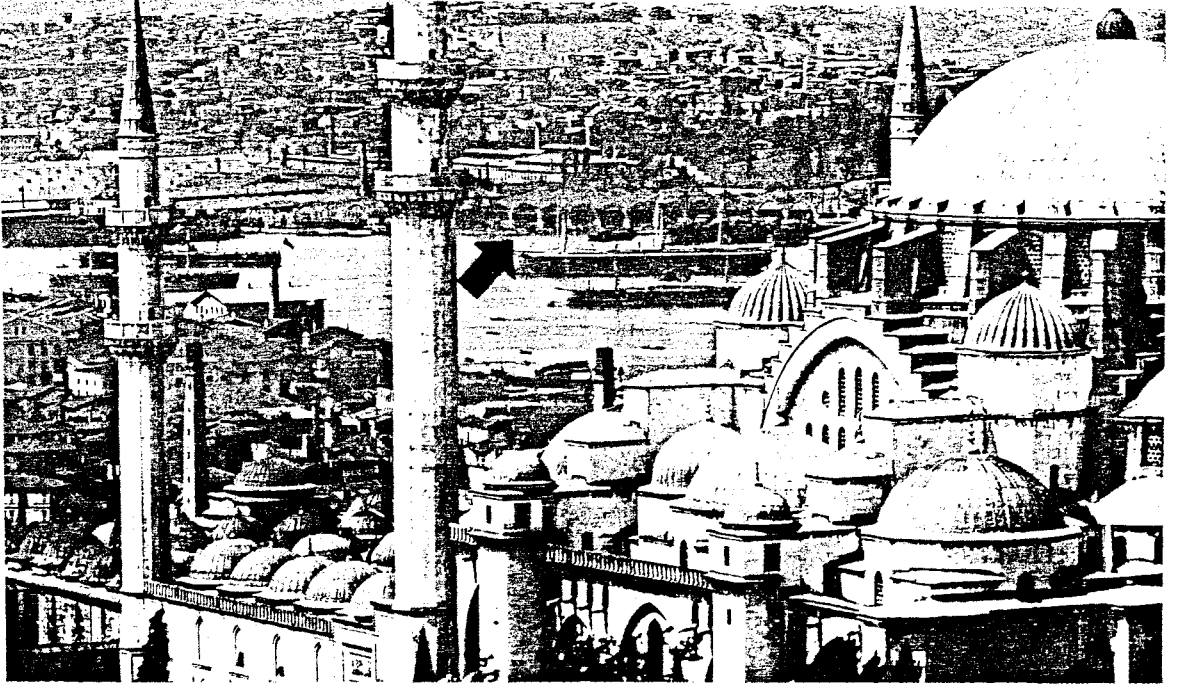
Şekil 3.6. Alanya Tersanesi görünüşü
ÖGEL, S., (1994), Anadolu'nun Selçuklu Çehresi, Akbank
yayınları, Kültür - Sanat yayınları, no:58.

yılları arasında 114 ile 137 arasında değişmektedir. Buna göre, tersanede 1522 yılında 114 göz (Imber 1980, s.239), 1534 yılında 92 göz (Lybyer 1913, s.255), 1557 yılında 123 göz (Imber 1980, s.239), 1655 yılında 120 göz (Thévenot 1978, s.74), 1668 yılında 137 göz (Rycaut 1668, s.213), 1684 yılında 110 göz (Kömürcüyan 1952, s.38) bulunmaktadır. Uzunçarşılı (1948, s.397), Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-66) İstanbul Tersanesi'ndeki gözlerin sayısını 200 olarak kaydeder. Müller-Wiener (1987, s.256) ise 1550 sonrası Venedik asıllı kaynaklara göre yüzyılın ikinci yarısında tersane gözlerinin sayısını 120-5 kadar olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, 1590 yılında Giovanni Moro tarafından 136'dan fazla göz olduğunu ancak bunların sadece kadırgaların bir kısmını içlerine alabildiği, bunu geliştirmek için Has Bahçe'nin sınır bölümünün kullanıldığını bildirildiğini eklemektedir.

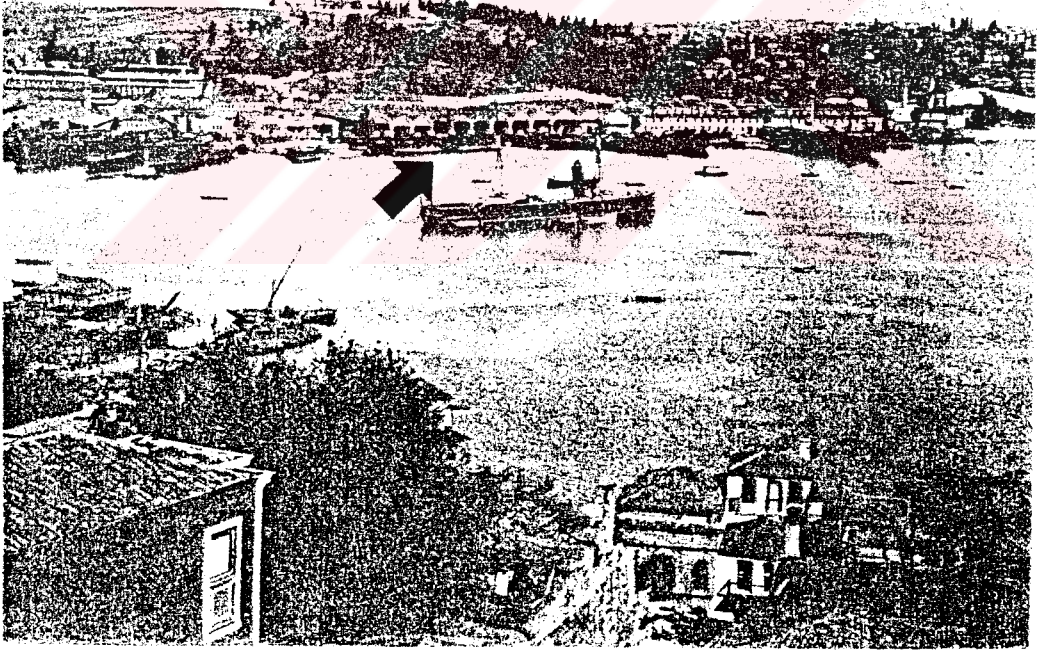
17.yy ortalarında gemi boyutlarının büyümesi ve gemilerin gelişmesi ile tersanelerde mevcut olan gözler kullanılamaz hale gelmiştir. Bunun sonucunda yeni gemi inşa alanları kazanmak amacıyla gözler yıkılmaya başlanmıştır. 19.yy'da fabrika ve sanayi yapılarında buhar gücü kullanımının ağırlık kazanması üzerine tersanede yeni düzenlemelere gidilmiştir. En son 1890-1900 tarihli tersaneye ait resimlerde görülebilen, bugünkü Camialtı-Taşkızak Tersaneleri arasında yer alan gözler günümüze ulaşamamışlardır (Şekil 3.9, 3.10, 3.11). Ancak Camialtı-Taşkızak Tersaneleri'ni ayıran beş kemerli, kıyıya dik ve 30.56 m uzunluğundaki duvarın (20.yy'ın başında bir yapının duvarı olarak görülmektedir) tersane gözü duvarı parçası olma ihtimali vardır (Şekil 3.12) (Ek B ve C). Ancak 18.yy restitüsyonunda sözkonusu yerde bir yapı yer almamaktadır (Ek D ve E). Fotoğraflarda görüldüğü üzere denizden karaya doğru ilk iki kemerin içi doldurulmuş ve duvarlar sıvanmıştır (Şekil 3.13, 3.14, 3.15, 3.16). Duvarda taşlar düzenli yerleştirilmiş olup, kemerler bir tuğla dizisinden meydana gelmektedir. Duvar Kasımpaşa yönünde devam eden ve bir kemer başlangıcıyla sonlanan diğer bir duvarla kesişmektedir. Bölgede bir araştırma ve kazı yapılması yoluyla bilgi edinilebilir. Ancak öncelikle duvarın etrafındaki ekler temizlenmeli, tersane tarafından yapılan müdahaleler ve doğal etkenler (bitkilenme, kirlilik,

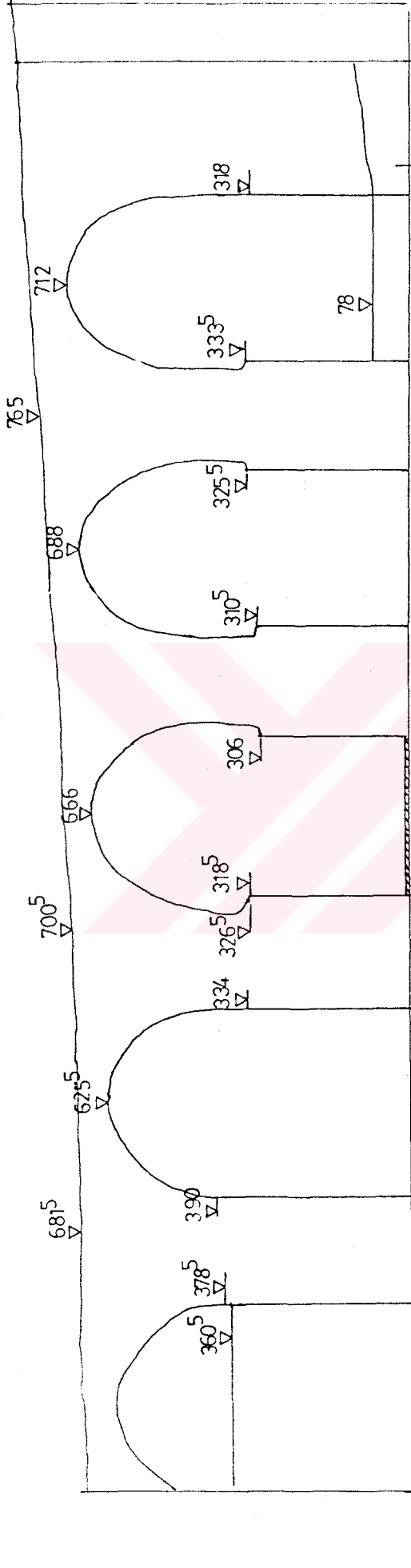
Şekil 3.9. Tersane bölgesi resmi (Eldem 1979).

Şekil 3.10. Karşı kıydan tersane bölgesi (Müller-Wiener 1994).

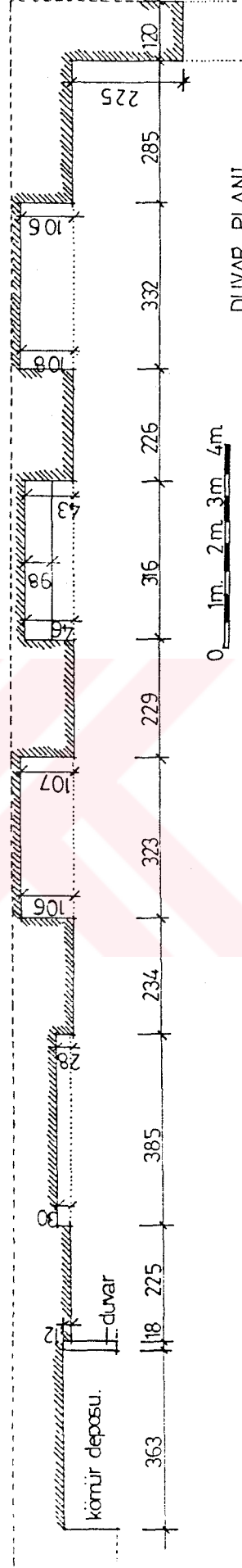

Şekil 3.11. Karşı kıydan tersane bölgesi resmi.
TEKİN, Ş., (1988), Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları, Imperial Self-Portrait the Ottoman Empire as revealed in the Sultan Abdülhamid II's photographic Albums.

44

DUVAR GÖRÜNÜŞÜ.

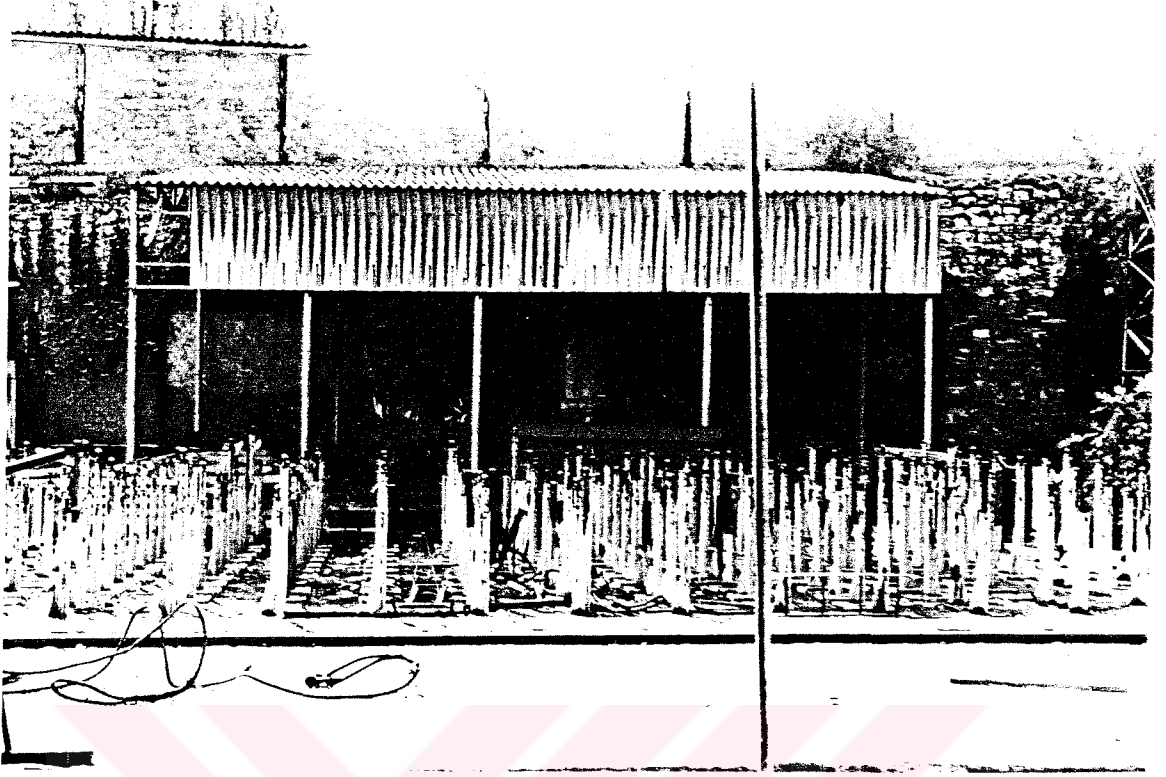

DUVAR PLANI.

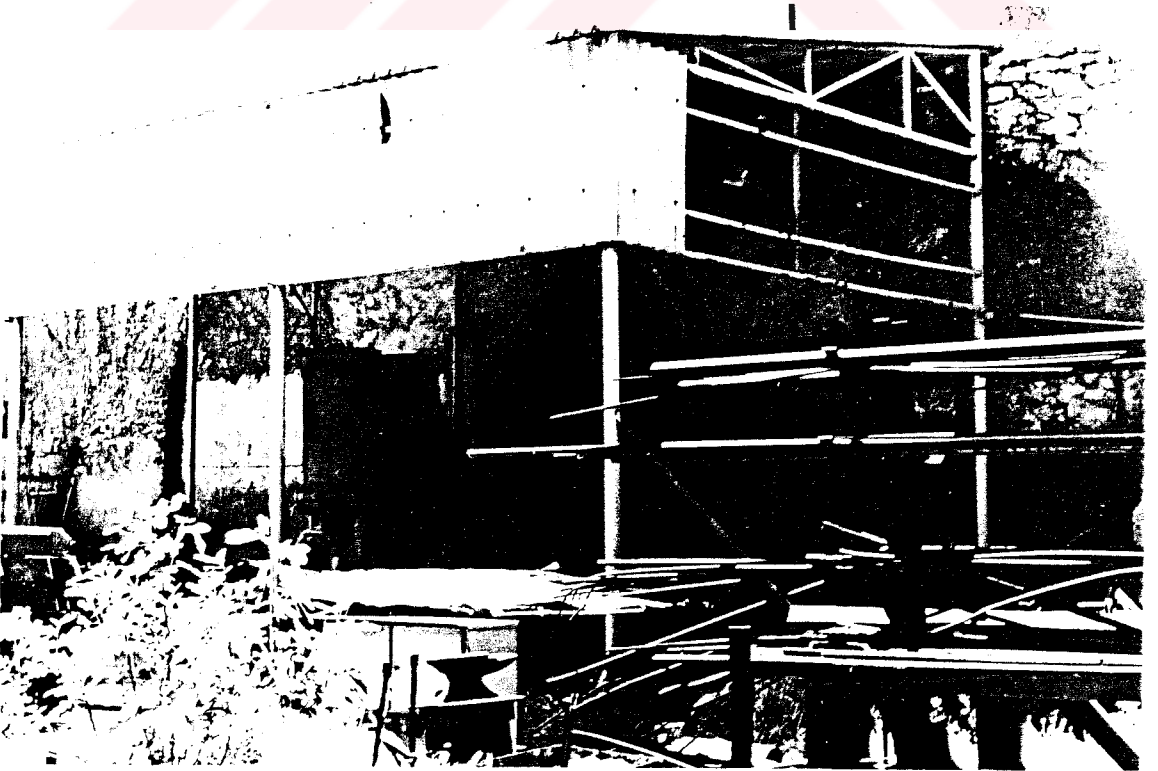
Şekil 3.12. Tersane gözü duvarı parçası rölövesi (1995).

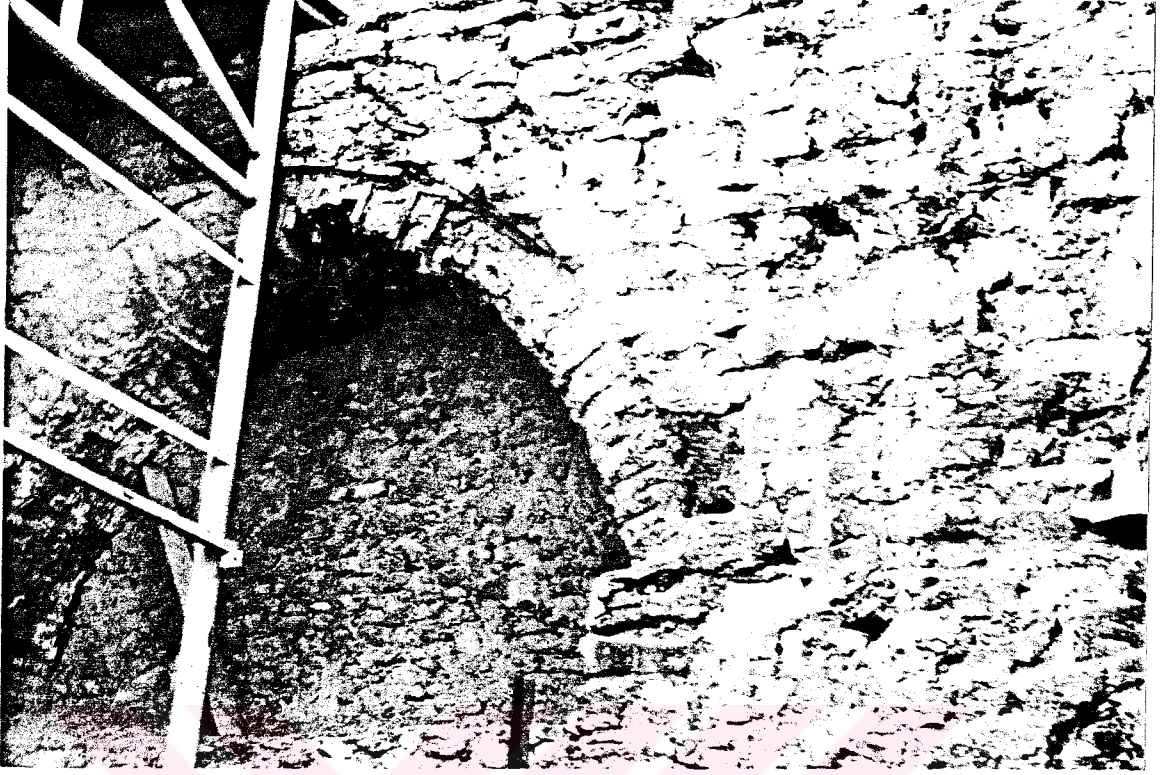

Şekil 3.13. Camialtı-Taşkızak Tersaneleri arasında yer alan tersane gözü duvarının resmi (1995)

Şekil 3.14. Tersane gözü duvarından bölümler (1995).

Şekil 3.15. Tersane gözü duvarından kemer detayı (1995).

Şekil 3.16. Tersane gözü duvarının kemer başlangıcı (1995).

yer sarsıntısı gibi) karşısında zarar görmesi engellenmeli ve acil olarak koruma altına alınmalıdır.

3.1.3. Maçuna ve Darağacı

Tersanede inşa edilen kalyonların direklerinin dikilmesinde kullanılan, deniz kıyısında yer alan çarklı ve bir çok ipi olan düzeneğe maçuna denilmekteydi. Darağacını gemilerin su geçirmelerini önlemek amacıyla kalafatlama işinin yapıldığı yer olarak tanımlayan Terzioğlu (1988, s.29) önceleri ahşap olarak yapılan darağacının çabuk bozulması nedeniyle 8-10 yılda bir yenilenmesine gerek duyulduğunu belirtir. Bunun da önemli bir masrafa yol açması karşısında taştan kalafat yeri yapılması tercih edilmiştir. Öte yandan Pakalın (1946, s.293) darağacının tanımını “kazıkları çakmak için kullanılan ve şahmerdanı kaldırmak için üzerinde makara bulunan yüksek iskele” olarak vermektedir. Bu durumda maçuna ve darağacının aynı düzenek olmaları ya da tersanede daha önceden kullanılan darağacının 18.yy ortalarında diğer ülkelerden öğrenilip tersanede kullanılmaya başlanan maçuna ile yer değiştirmiş olabileceği akla gelmektedir. Ancak bu konuda daha ayrıntılı bir tanım veya açıklamaya ulaşılamamıştır.

18.yy ortalarına kadar tersanede maçunaya ilgi duyulmamış ve kullanılmamıştı. Cezayirli Gazi Hasan Paşa Cezayir, Tunus ve diğer devletlerde yer alan bu düzeneğin tersanede de bulunması gerektiğini ve kalyonların donatımı sırasında ihtiyaç duyulduğunu padişaha aktarmıştı. Böylece tersanede ilk maçuna 1775 (H.1189) Gazi Hasan Paşa zamanında Frenk ustalar tarafından zindan yakınlarında yapılmıştır (Ayvansarayi 1179, s.428) (Ek E). Çorlulu Ali Paşa Camii önünde, deniz kıyısında bulunan maçunanın, ahşap ve ayaklarının su içinde olması, çabuk çürüyerek kullanılamayacak hale gelmesine neden olmuştur (Alpagut 1941, s.138-9).

1794-5 (H.1209) yıllarında Sultan Selim III döneminde yine Frenk ustalar tarafından bu sefer kargir olmak üzere bir maçuna daha yapılmıştır (Şekil 3.17). Maçunanın üstünde Yesarizade Mustafa İzzet Efendi tarafından

yazılmış bir yazıt bulunmaktaydı. Alpagut (1941, s.141) maçunanın 1941 yılında mevcut olmadığı için yazıtın Bahriye Müzesi önüne taşındığını, Bahriye Müzesi'nin taşınması durumunda yazıtın da beraber nakledilmesi gerektiğini yazmıştır. Bahriye Müzesi içindekilerle beraber bugünkü Deniz Müzesi'ne taşınmıştır ancak yazıt müzede yer almamaktadır.

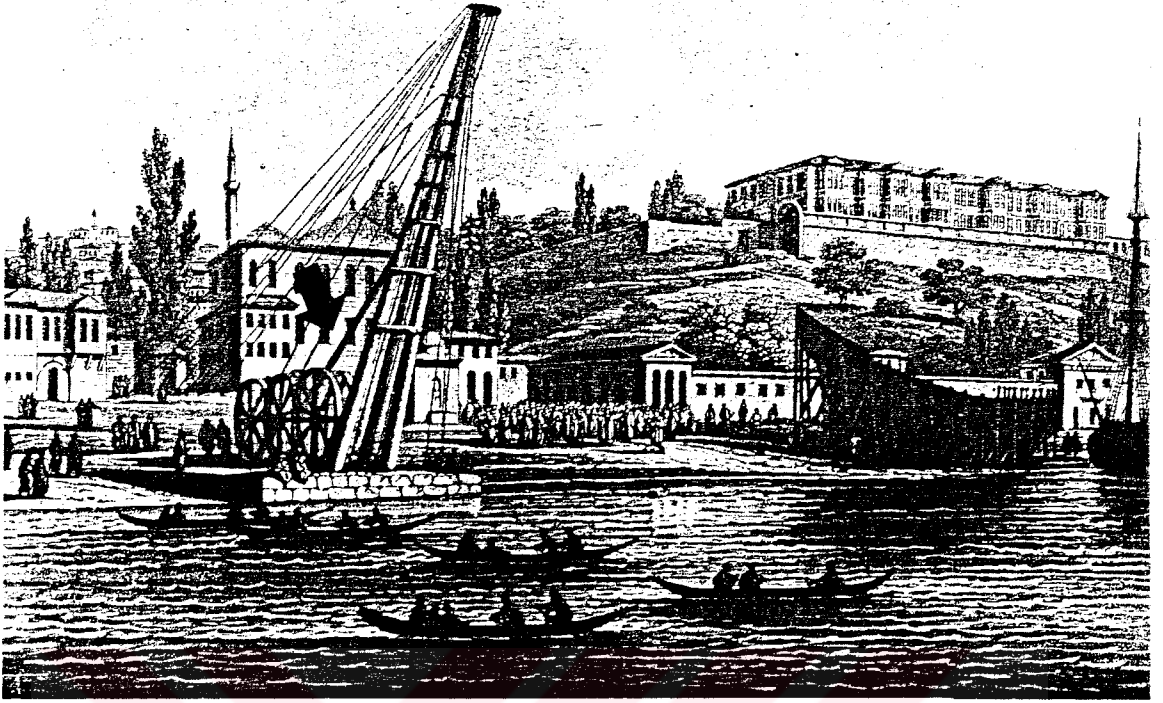
Maçunanın tekrar yapıldığı yıllarda (1794-5) Mahmut Raif Efendi'den öğrenildiği üzere tersanede mevcut iki ahşap darağacı da çürüdükleri için yıkılmış ve taştan üç tane yenisi yapılmıştır (Terzioğlu 1988, s.29).

Çorlulu Ali Paşa Camii önündeki bölgeye, maçuna ve yakınında yer alan darağaçları yüzünden, Darağacı denilmekteydi. 20.yy başlarına kadar plan ve çizimlerde görülebilen maçuna, kuruhavuzlar ve buharla işleyen makinelerin yapımıyla 1900'den sonra kullanılmayarak yıkılmış olmalıdır (Ek D ve C).

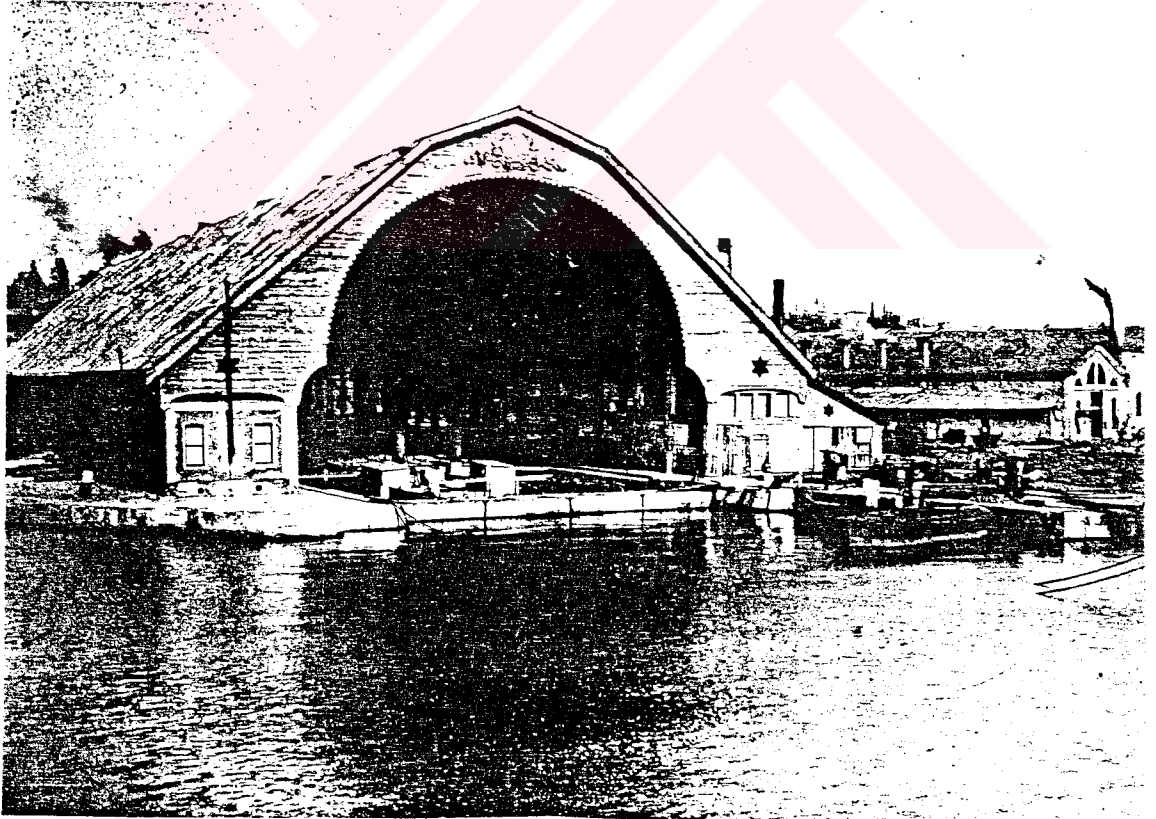
3.1.4. Taşkızaklar

Gemi yapımı sırasında ya da onarımında kullanılan kızaklar tersanede 16.yy'dan beri yer almaktaydı. Ancak ilk büyük kızaklar, Aynalıkavak Sarayı'nın bazı yapılarının yıkılarak, alanlarının tersaneye devredilmesi sonrasında bugünkü Taşkızak Tersanesi'nde 1805 (H.1220) yılında yapılmış olan kızaklardır. Söz konusu alana Valide Kızağı, Taşkızak ve Ağaçkızak olmak üzere üç kızak yapılmıştır (Ek D).

Kızaklar onarım ve yapım işlerinin görüldüğü sığ bir havuz bölümü ile geminin kızağa alınıp, kızaktan indirilmesine olanak sağlayan, deniz içindeki bölümden meydana gelmekteydi. Kızağa alınma, geminin kızağın su içindeki bölümü üzerine çıkarılıp esirler tarafından çekilerek havuz bölümüne getirilmesi yoluyla oluyordu. Gemi yapımı açıkta olduğu için kullanılan ahşapların fazla çalışmaması ve olumsuz hava koşullarına karşı korunması amacıyla kızakların üstünün örtülmesi yoluna gidilmiştir. Bu nedenle Valide Kızağı'nın üstü ahşap, büyük bir sundurma ile örtülmüştür (Şekil 3.18).

Şekil 3.17. Kargir maçuna, 1819, Pertusier (Müller-Wiener 1994).

Şekil 3.18. 20.yy başlarına kadar üstü örtülü Valide Kızağı (Müller-Wiener 1994).

Ancak ahşap örtü zamanla çürüdüğü için bir kazaya meydan vermemek amacıyla I.Dünya savaşı (1914-8) sırasında yıktırılmıştır (Alpagut 1941, s.148-9).

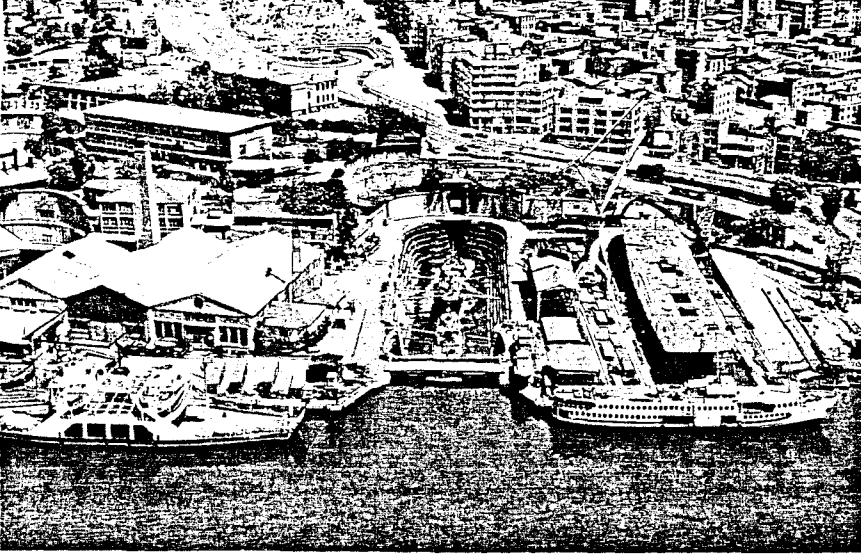
Günümüzde (1995) Taşkızak Tersanesi'nde adı geçen kızaklardan Taşkızak ve Valide Kızağı mevcut olup kullanılmaktadır. Haliç Tersanesi'nde I no'lu kuruhavuz ile Azapkapısı arasında 1937'den sonra inşa edilen iki kızak, Camialtı Tersanesi'nde ise iki kızak vardır (Şekil 3.19 ve 3.20). Sözkonusu kızaklarda inşa edilen geminin suya indirilmesi için özel bazı düzenekler hazırlanmıştır. Kızak ıskarası adı verilen iki sabit çam kalas arasında oynar takaryalardan meydana gelen kızak üzerinde gemi bloklar halinde birleştirilir ve yandan diklemesine dayaklanır. Gemi teknesinin omurgası tamamlanıp montaj işi bittikten sonra, gemi kayıcı kızaklar ve takaryalar üzerine yerleştirilir. Ayrıca iki baş taraftan sabit kızağa saclarla bağlanır. İndirmeye geçişte gemi altında ki takaryalar alınır, kum sandıkları boşaltılır ve sabit kızakla, kayıcı kızaklar arasına sürtünmeyi önlemek amacıyla don yağı sürülür. Kayıcı ve sabit kızakları birbirine bağlayan üç kademeli sac, bir gözetmen eşliğinde iki oksijenci tarafından kademe kademe kesilerek gemi inişe geçer (Şekil 3.21).

Bugün (1995) Haliç Tersanesi'ndeki kızaklar uzun süredir kullanılmadığı için paslanmış, ahşapları çürümüştür (Şekil 3.22 ve 3.23). Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri'ndeki kızaklarınsa bakım ve onarımları yapılmakta, ayrıca gemi yapımında da kullanılmaktadırlar (Şekil 3.24 ve 3.25).

3.1.5. Kuruhavuzlar

Haliç Tersanesi'nde 18.yy sonu ile 19.yy ikinci yarısı arasında yapılan ve halen mevcut olan üç kuruhavuz, gemi yapımı, bakım ve onarımının kuruda yapılabilmesi amacına hizmet etmektedirler.

III.Selim (1789-1807) döneminde denizlerde kullanılan gemi tiplerinin değişmesi ve gelişmesiyle tersanede yeni ve daha büyük gemi yapım

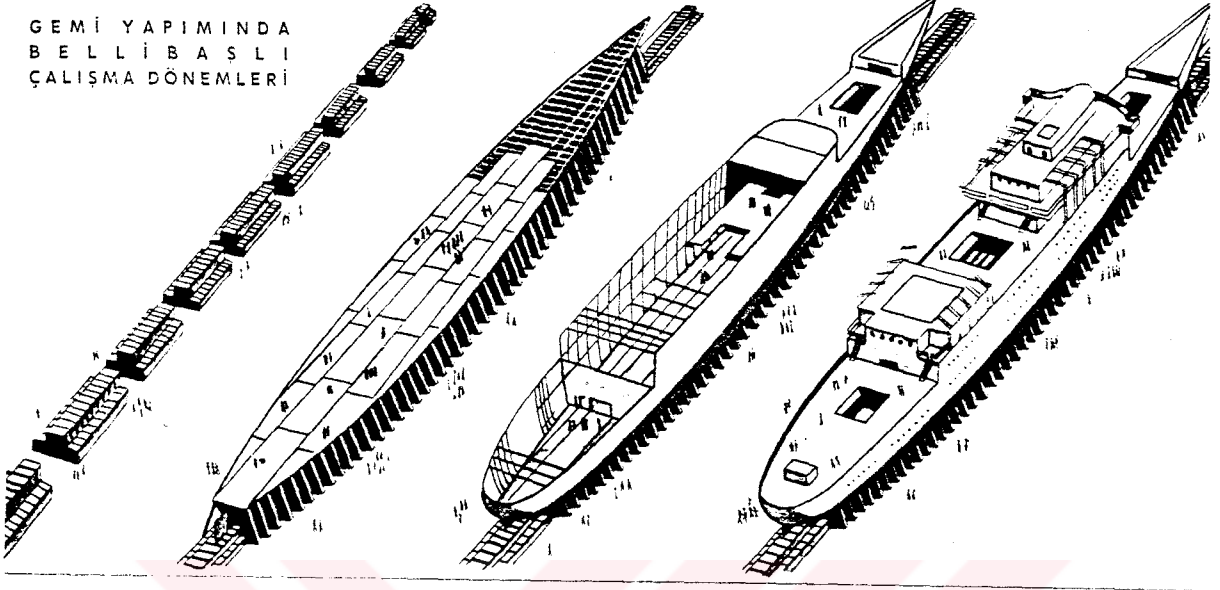

Şekil 3.19. Haliç Tersanesi kızakları.
TUTEL, E., (1993), "Tersane-i Amire", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, cilt: 7.

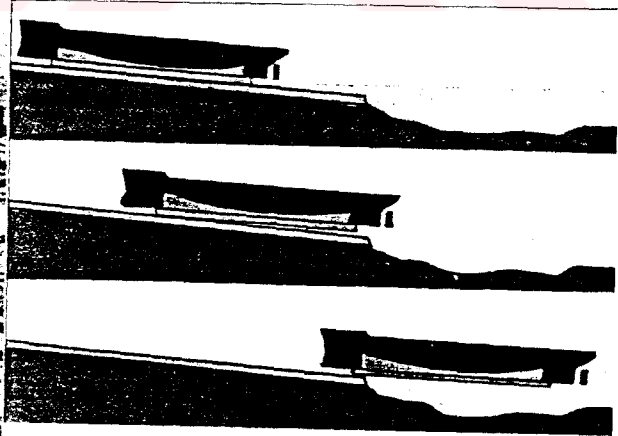

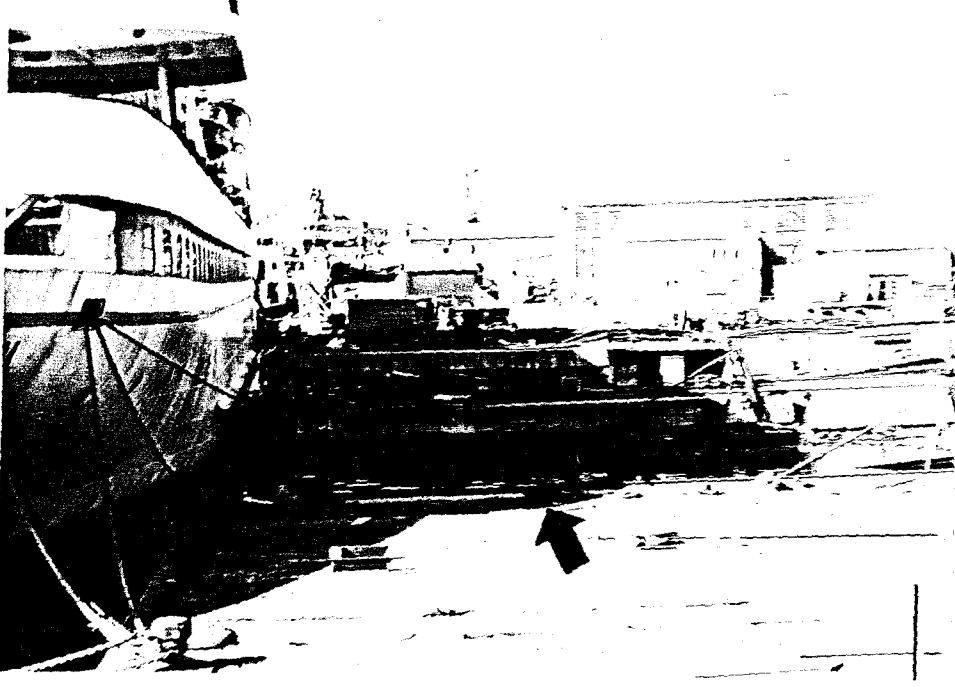
Şekil 3.20. Haliç Tersanesi kızaklarının bugünkü durumu (1995).

GEMİ YAPIMINDA
BELLİBAŞLI
ÇALIŞMA DÖNEMLERİ

Şekil 3.21. Kızakta geminin yapımı ve suya indirilmesi.
Resimli Bilgi Ansiklopedisi, cilt:4 ve (1985), Türkiye Gemi
Sanayi kitapçığı.

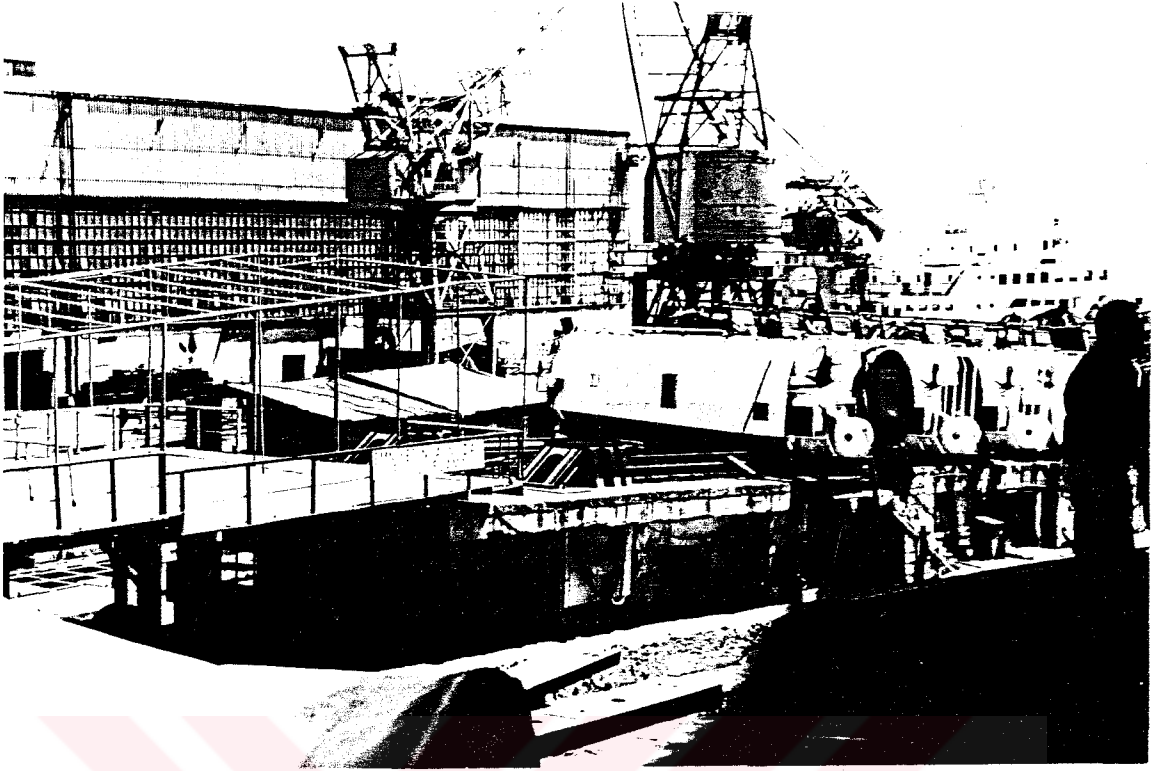

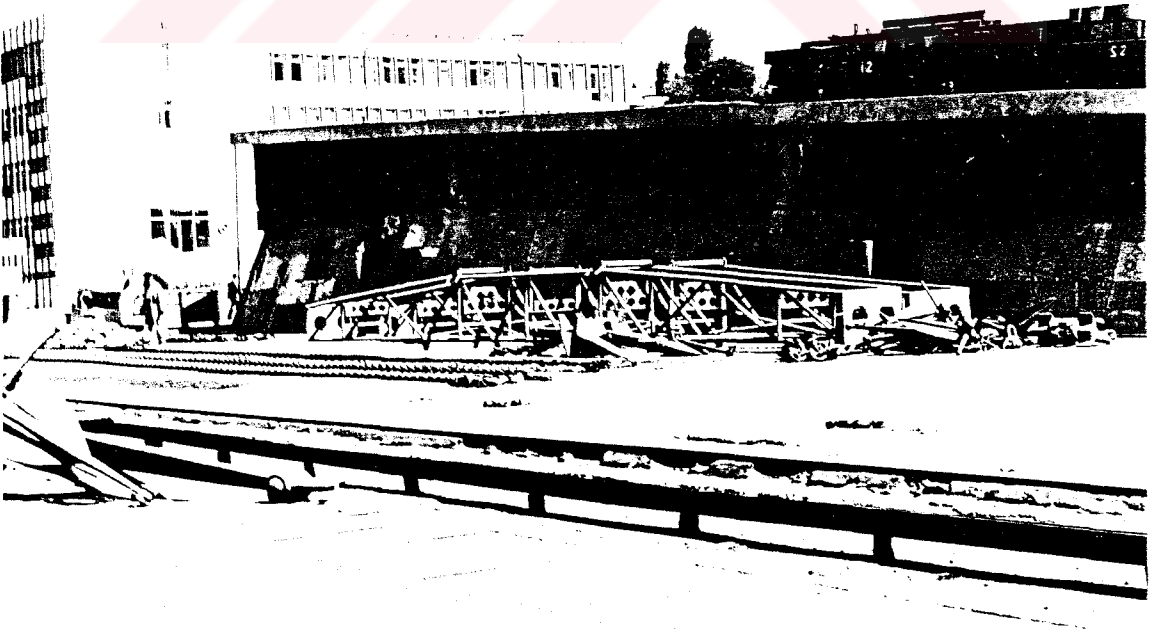
Şekil 3 22. Haliç Tersanesi kızakları (1995).

Şekil 3 23. Haliç Tersanesi kızaklarından detay (1995).

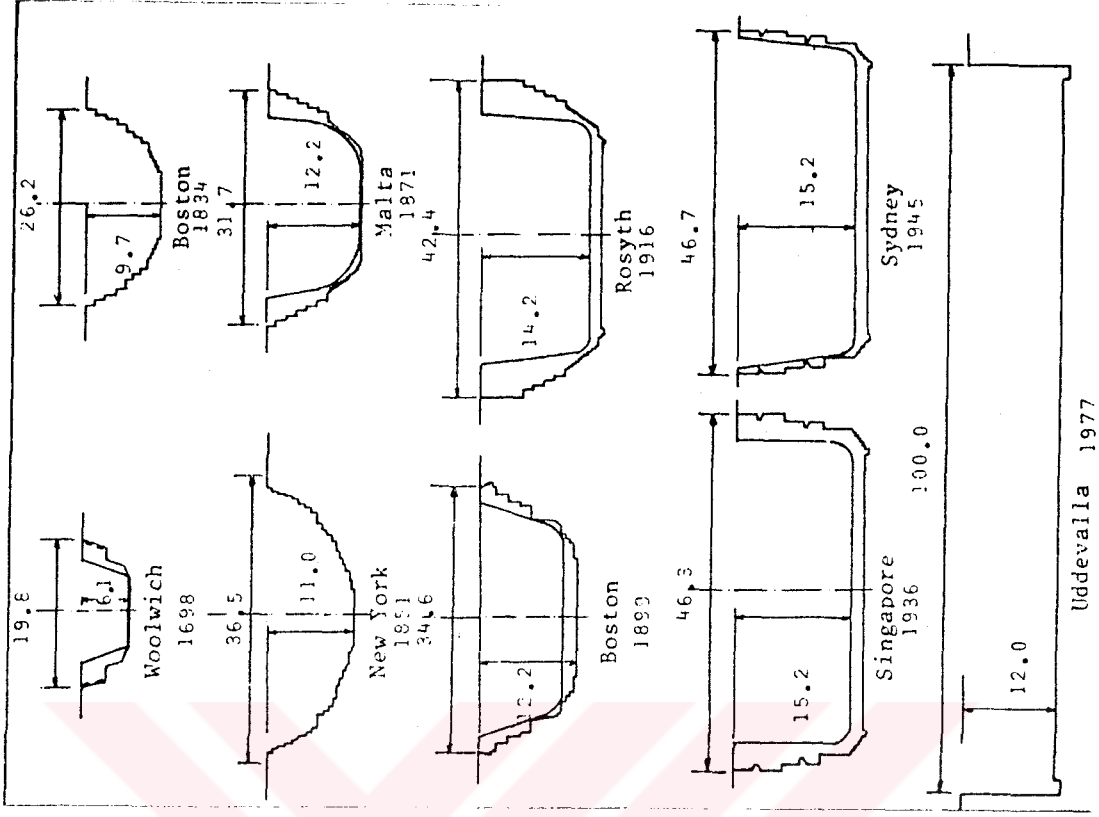
Şekil 3.24. Camialtı Tersanesi kızakları (1995).

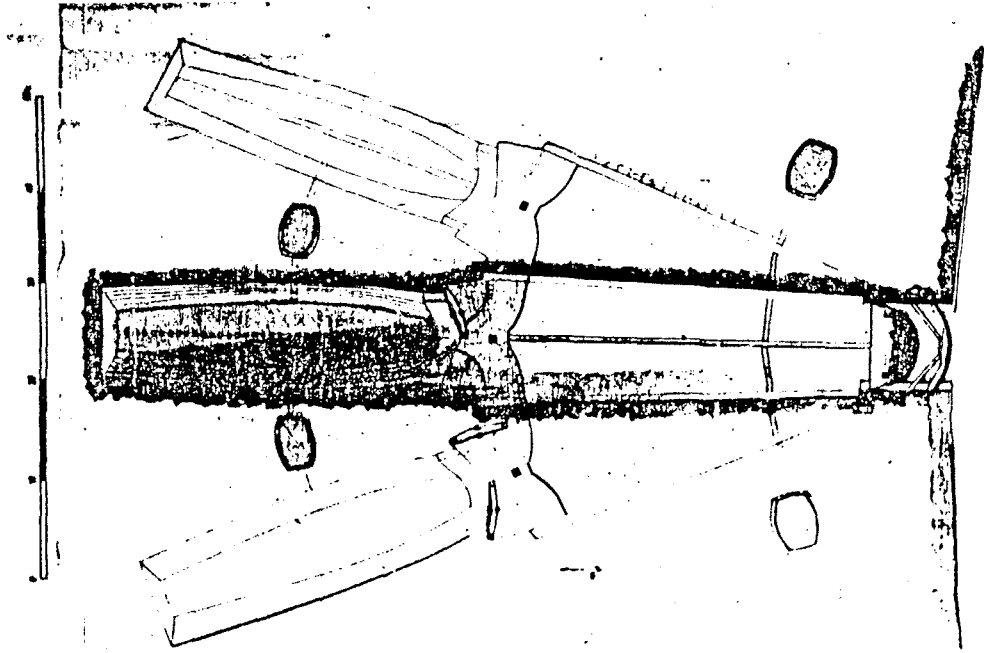
Şekil 3.25. Taşkızak Tersanesi kızaklarından Valide Kızağı (1995).

yerlerine gereksinim duyulduğuna Bölüm 2'de değinilmişti. Böylece 18.yy sonlarında Haliç Tersanesi alanında bir kuruhavuz yapımı kararlaştırılmıştır. Havuzların yapım aşamaları ve inşaat işleri konularında bilgi veren Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye Tasnifi, Hatt-ı Hümayun Tasnifi, Cevdet Nafia Tasnifi ile Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi ve Deniz Kuvvetleri Komutanlığı Genel Arşivi, Mektubi ve Şura-i Bahri bölümlerinde çeşitli belgeler bulunmaktadır. Adı geçen belgelerden aktaran Aksoy (1982, s.71), kuruhavuz yapımında tecrübeli Fransız ve İsveç Mühendisler'in 1796'da yapım teknikleri ve gereken ücretler ile ilgili raporlar hazırladıklarını yazmaktadır. Fransız Mühendisler 1774-7'de Toulon'da Groignard tarafından uygulanmış sistem olan, kuruhavuz bölgesini tarakla kazıp, kaya çıktığı durumda kayayı su altında parçaladıktan sonra, büyük bir keson içinde kuruhavuzu inşa etmeyi önermişlerdir. Buna karşılık İsveçli Mühendisler ise deniz tarafına palplanş perde çakarak, inşaatı kuruda yapmayı teklif etmişlerdir. Fransız projesinin uygulama maliyetinin fazla olması ve tekniğinin uygun bulunmaması karşısında iş, İsveçli Mühendisler verilmiştir (Şekil 3.26 ve 3.27). İsveçli Mühendisler uygun yeri bulmak ve su boşaltma araçlarını test etmek amacıyla muayene kuyusu açarak işe başlamışlar, ayrıca havuzun bir maketini de yapmışlardır (Aksoy 1982, s.71-2). Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye belgelerine göre; havuz inşaatında İsveçli Mühendisler, Osmanlı teknik elemanlarıyla beraber çalışmışlardır.

Kuruhavuz yapım ekibi, tespit edilen kuruhavuz alanının önünü tarakla temizlemiş, kıyıya ahşap palplanş perde çakarak, deniz suyunun çukura dolmasını önlemişlerdir. Yan duvarları ahşap iksalarla tutulan 37.50 m x 75 m x 10.50 m boyutlarındaki havuzda su sürekli boşaltılarak kuruda çalışılmıştır (Aksoy 1982, s.72). Havuz yapılırken ortaya çıkan büyük su sızıntısının önce sadece denizden geldiği sanılmış, daha sonra yapılan incelemede suyun hem denizden hem de ambar emininin oturduğu altı gevşek dolgu olan köşkle diğer yapılardan geldiği anlaşılmış ve bu binalar yiktirilerek kil dolgu kullanılmıştır.

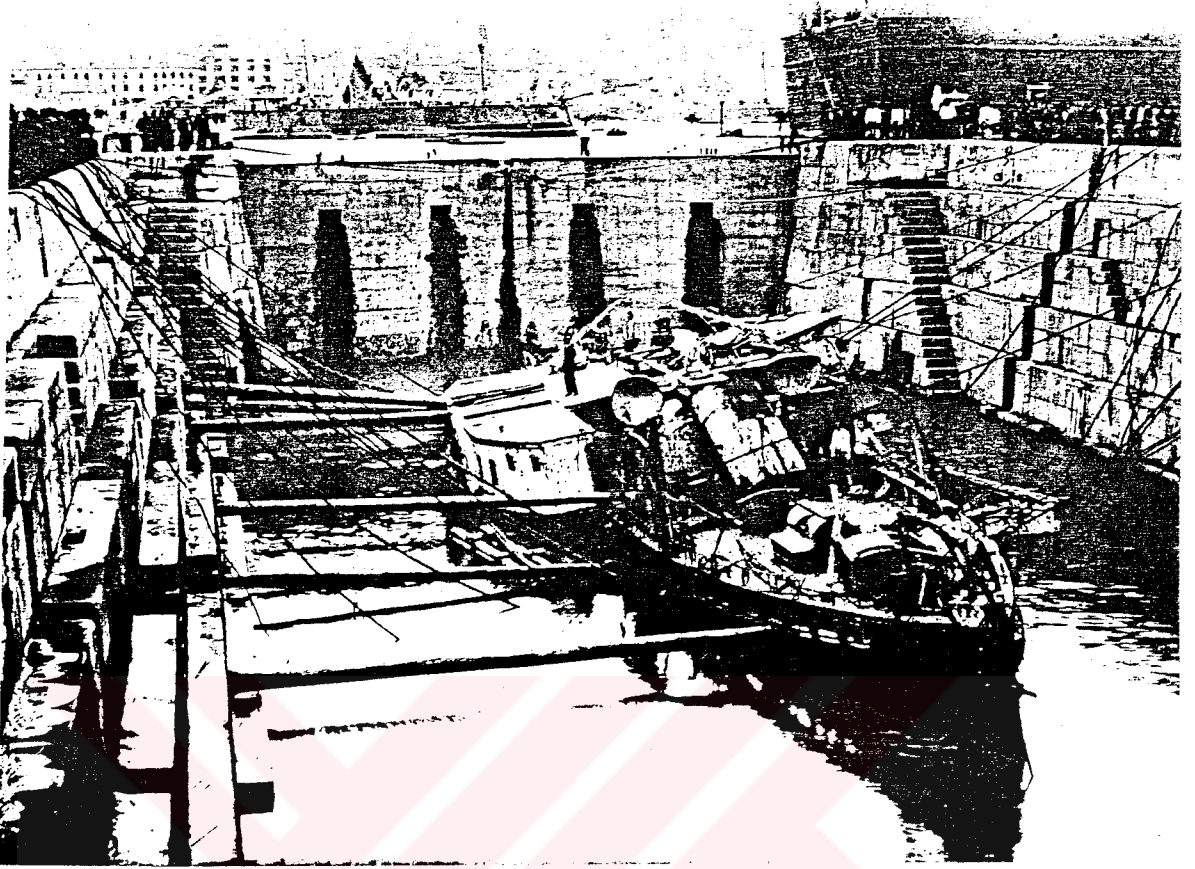
Şekil 3.26. 18. yy orijinal İsveç kuruhanvuz planı (Aksoy 1982).

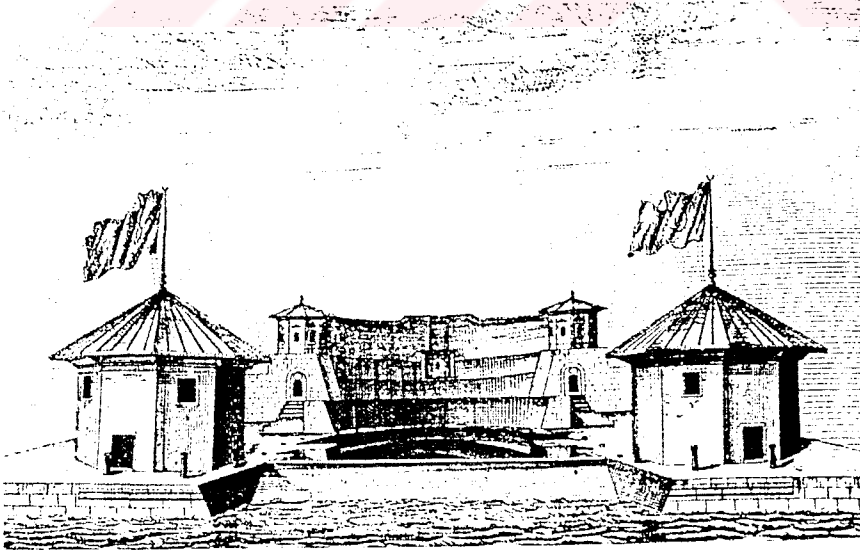
Şekil 3.27. Diğer kuruhanvuzlardan örnekler. (Aksoy 1982).

Başbakanlık Arşivi Cevdet Bahriye belgelerinden öğrenildiği üzere havuz ahşap bir köşkle beraber yapılmıştır. Zamanla eskiyen yapı 1893 (H.1311) yılında tamir edilmiş ve döşenmiştir (Şehsuvaroğlu 1965, s.193). Ancak, köşkün bulunduğu yer hakkında bir bilgi verilmemiştir. 18.yy sonu restitüsyon çiziminde kuruhavuzun Kasımpaşa yönünde, denize paralel yapı köşk ise havuzun 1874-6 yıllarında büyütülmesi sırasında yıkılmış olması gerekmektedir. Bundan başka Ek E'de görüldüğü üzere havuzun Azapkapısı tarafındaki yapı olabilir, ancak bu yapının da ambar olma ihtimali daha yüksektir. Bu konuya özgün Osmanlı arşiv belgelerinin tekrar incelenmesi yoluyla bir açıklık getirilebilir.

1796-9 yılları arasında kârgir olarak inşa edilen havuzda taş olarak devonien mavi kalkerleri, harç olarak ta su altında sertleşme özelliğine sahip puzolan ve kireç karışımından oluşan puzolan harcı kullanılmıştır. Kuruhavuzun tabanı 0.75 m kalınlıkta olup taşla kaplanmıştır. Yan duvarlarsa havuz içine doğru ulaşımı sağlamak amacıyla basamaklandırılmıştır (Şekil 3.28). Aksoy (1982, s.73) havuz tabanı ve yan duvarların, anakaya grovak ve killiştirle oturduğunu belirtmektedir. Ayrıca arşiv belgelerinden aktardığına göre kuruhavuzda zaman zaman meydana gelen su kaçaklarının önlenmesi için, kaçağın olduğu yere puzolan harcı ve taş dolgu yapılarak tamir edilmektedir. 1814'te yapıda duvar taşlarının içeriye doğru kayması ve su kaçağı karşısında yine aynı sistem uygulanmıştır. Hasar gören yerin yan tarafı kazılıp, ahşap kazıklar çakılarak moloz taş ve puzolan harcı dökülmüş, üstede yassı taşlar koyularak onarım tamamlanmıştır. Mahmut Raif Efendi'nin kuruhavuz çiziminde yapının iki yanında birer kule ve ön tarafında yine iki yanında çokgen birer yapı yer almaktadır (Şekil 3.29). Kuleler havuzun genişletilmesi sırasında 1874-6 yıllarında yıkılmış olmalıdırlar. Sözkonusu kulelerin işlevi hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır ancak, havuzu kullanım sırasında denetlemek amacıyla yapılmış olabilir. Daha sonra yapılmış olan 2 No'lu havuzun bugün de mevcut iki kulesi, 1 No'lu havuzun da 1937'ye kadar ayakta olduğu bilinen bir kulesi vardı (Şekil 3.30). Çokgen yapılar ise ya yapım sırasında, ya da yapımdan sonra kullanılmış olup kısa bir süre sonra kaldırılmış olmalıdırlar. Bu yapılar

Şekil 3.28. Kuruhavuz resmi, Yıldız Albüm (Müller-Wiener 1994).

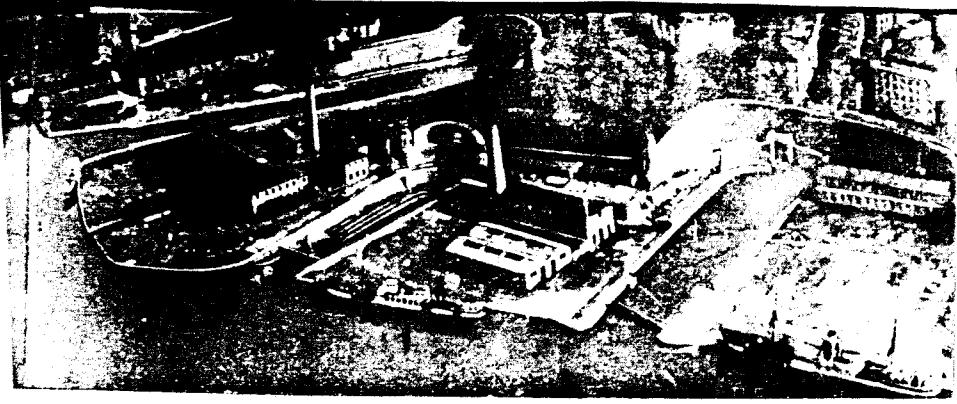
Şekil 3.29. Mahmud Raif Efendi tarafından çizilen 3.Kuruhavuz.
(Terzioğlu 1988).

havuzun yapımı sırasında çalışanlar tarafından kullanılan geçici mekanlar olabilir.

1821 yılında II.Mahmud döneminde tersaneye bir kuruhavuz daha yapılmasına karar verilmiş, ilk kuruhavuzu örnek alarak, Galata yönünde yanına, başmühendis Ali Bey ve ilk kuruhavuz yapımında çalışmış olan Manol Kalfa denetiminde inşaya başlanmıştır. 1822'de Ali Bey görevden alınmış yerine mühendishane 3. halifesi Abdülhalim Efendi başmühendis olarak atanmıştır. Havuz inşaatı sırasında başlangıçta deniz tarafında 3.75 m kalınlığında çift sıra ahşap palplanşlarla oluşturulacak batardo kullanımı kararlaştırılmıştır. Ancak pahalı olduğu için sadece tek palplanş perde çakılmıştır. Şiddetli yağmurlar karşısında suyun basıncına dayanamayan perde kırılmıştır. Başbakanlık Arşivi belgelerine dayanarak Aksoy (1982, s.77) hasarın olduğu yerde su derinliğinin 11.25 m olduğunu ve zaman yitirmemek için kırılan yerlerin onarımı yapılarak inşaata devam edildiğini, 1825 yılında da tamamlandığını belirtmektedir. Bu kuruhavuzun da iki yanında iki kule bulunuyordu ve havuzu çevreleyen duvar üzerinde yapım ve yaptıran konusunda bilgi veren bugün mevcut olmayan bir yazıt yer almaktaydı (Şekil 3.31). Sözkonusu kuleler bugün santral, pervane atölyesi gibi işlevlerle kullanılmaktadır (Şekil 3.32 ve 3.33).

Tersanede 1825 yılında mevcut iki kuruhavuzdan sonra 1827'de Ahmed Paşa'nın oğlu Kaymakam Hüseyin Bey tarafından uzunluğu 280, genişliği 85, derinliği 35 kadem olan bir yüzer havuz yaptırılmıştır (Bir kadem yaklaşık 37.5 cm'ye karşılık gelmektedir) (Şehsuvaroğlu 1965, s.194).

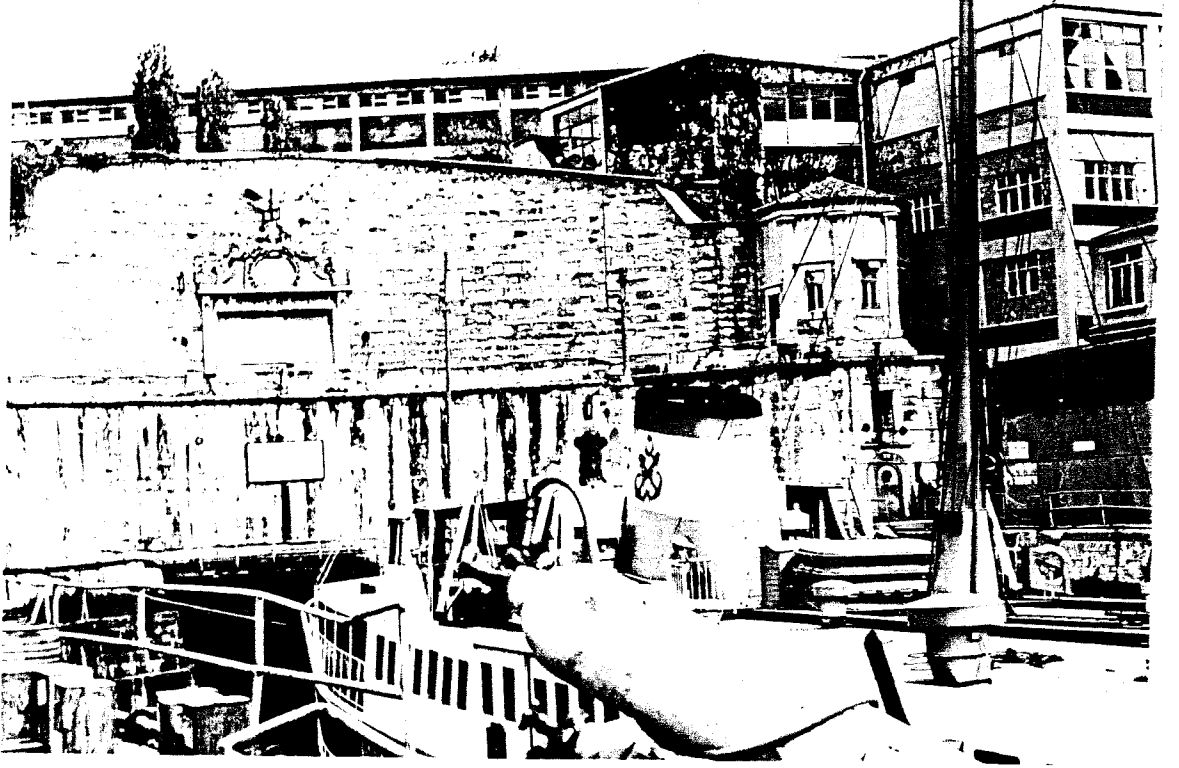
1849 yılında iki havuzun yetmemesi üzerine, daha büyük bir üçüncü havuzun yapılmasına karar verilmiş ancak finansal sebepler yüzünden inşaata 1857'de Abdülmecid döneminde başlanabilmiştir. Yapıma daha önceden kuruhavuz inşaatlarında çalışarak deneyim kazanan Vasil Kalfa (Vassil Janide) tarafından başlanmıştır. Maddi olanaksızlıklar yüzünden 1861-9 yılları arasında yapımı durdurulan havuz 1870 yılında tamamlanabilmiştir. Yapım

Şekil 3.30. 1937 yılında Halic Tersanesi
---- (1937), Türk Deniz Ticareti, T.C. Deniz Yolları yayını.

Şekil 3.31. 2.Kuruhavuz duvarı (1995).

Şekil 3.32. 2.Kuruhavuz kulelerinden biri (1995).

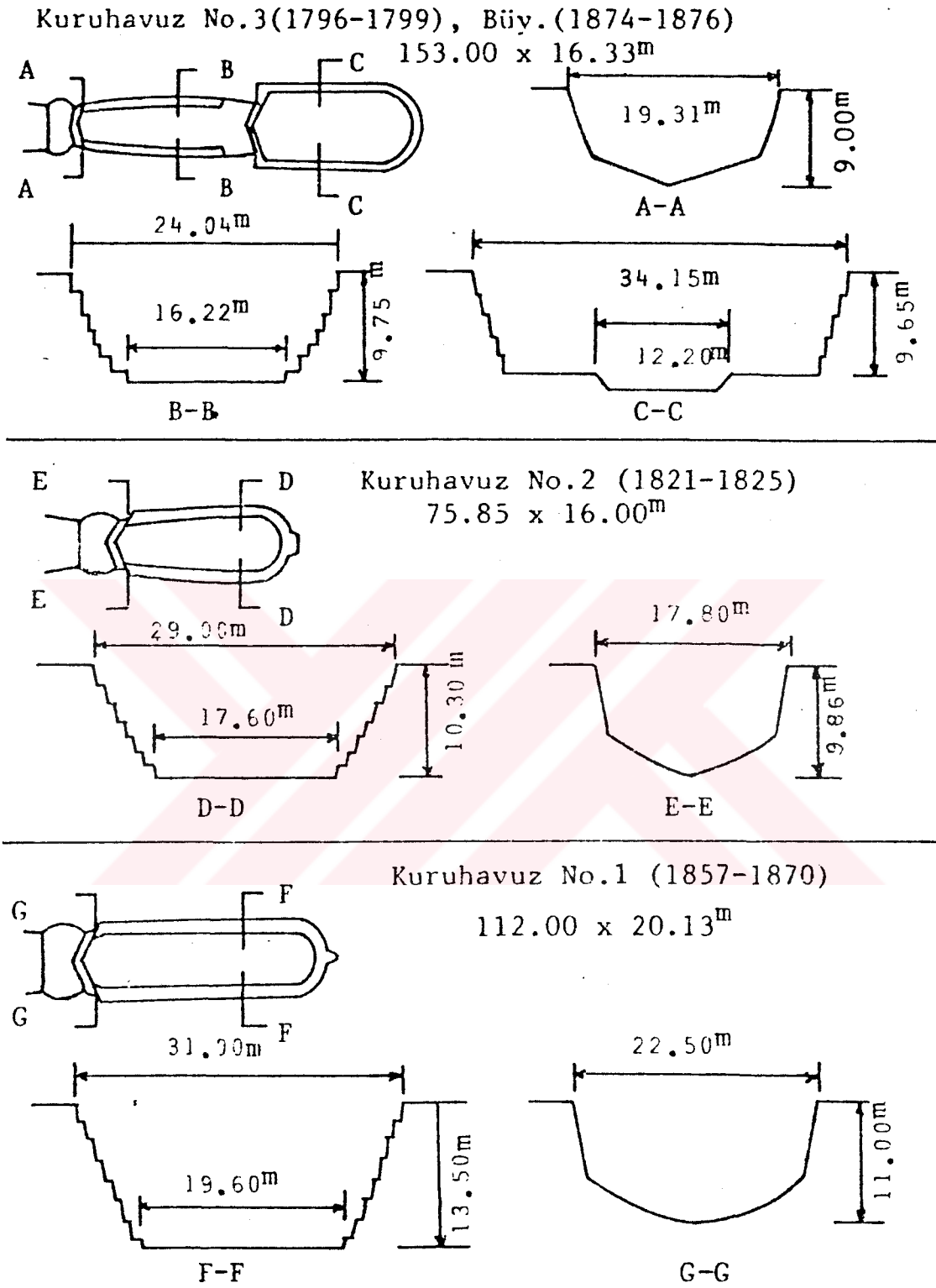
Şekil 3.33. 2.Kuruhavuz kulesinden detay (1995).

sırasında diğ er havuzlarda çalışanlardan ve kuruhavuz inşaat defterlerinden faydalanılarak, diğ er havuzlarda uygulanan sistem kullanılmıştır.

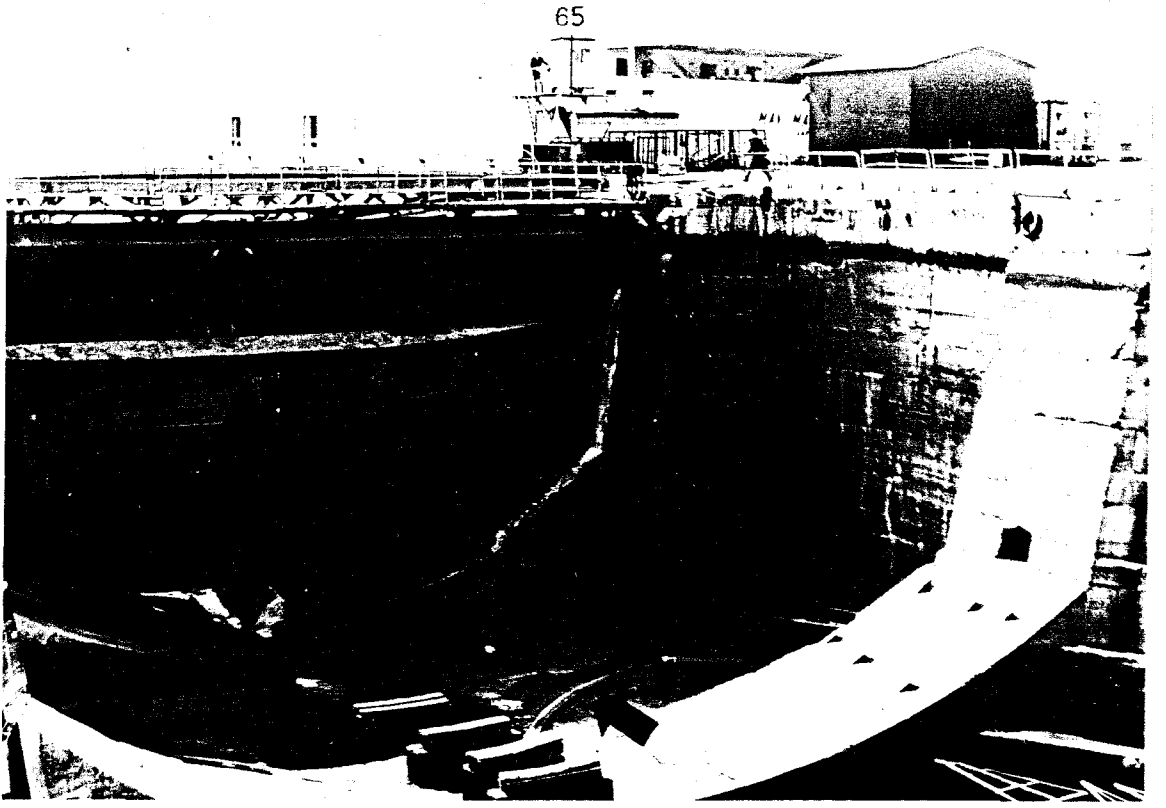
1874-6 yıllarında Abdülaziz döneminde ilk yapılan kuruhavuz karaya doğru Vasil Kalfa tarafından genişletilmiştir (Aksoy 1982, s.75) (şekil 3.34).

II. ve III. kuruhavuzlar arasında, bağlantıyı sağlayan ve havuzlara su alıp vermeye yarayan pompaların bulunduğu yapı vardır. Havuz kapaklarının su doldurulup boşaltılarak hareket ettirilmesi tersanede makinelerin kullanılmaya başlanmasından sonra uygulanmıştır. 19.yy ortalarında havuz kapakları, havuz tabanındaki yay şeklindeki düzenek üzerinde manda gücüyle çekilerek itilerek hareket ettiriliyordu. Tersanede bu işi yürüten ve hayvanları denetleyen mandacılar sınıfı vardı. 1850'ler sonrasında ise bu sistem tamamen değiştirilmiştir. Bugün üç kuruhavuzu birbirine bağlayan su kanalları ile her havuzun kumandasını sağlayan pompalar ve havuz diplerinde yer alan boşaltma süzgeçleri vardır (şekil 3.35, 3.36, 3.37 ve 3.38).

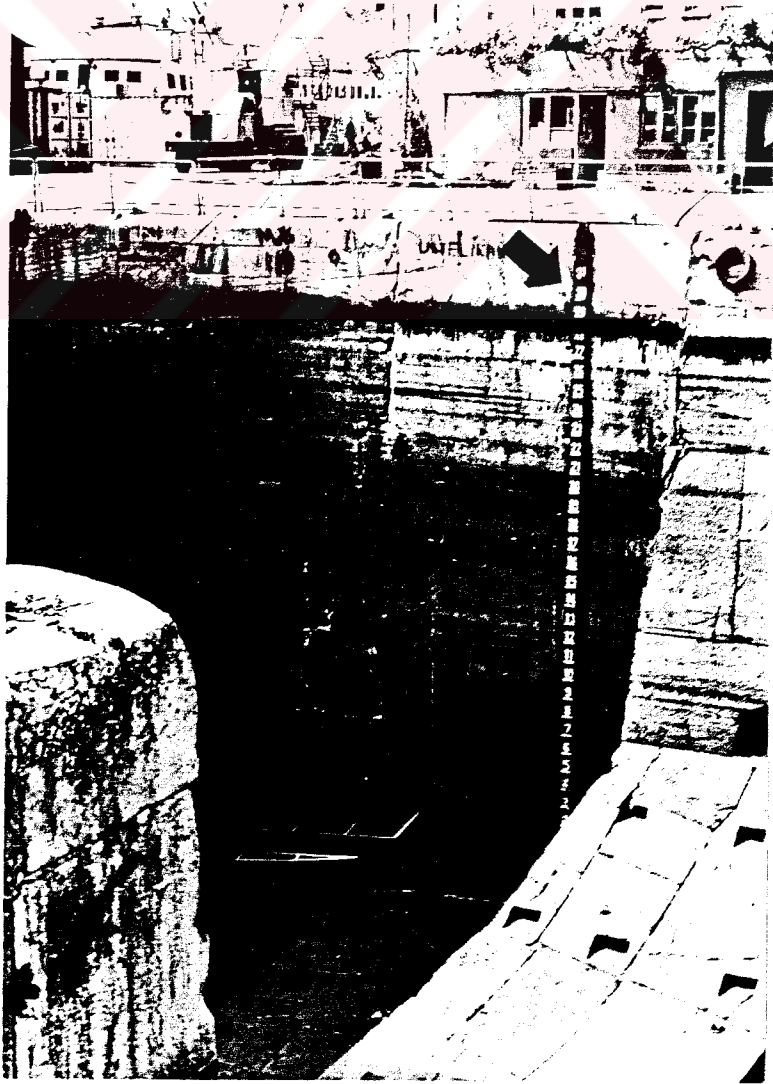
Havuzda gemi alınmak istendiği zaman, havuz kapağı üzerindeki vanalar yardımıyla iki kapak açılarak, içeriye su alınır. Havuz suyu yaklaşık 4 saatte deniz seviyesine gelir. Yaya ve araba geçişi için kullanılan köprü ve yaklaşık 1.5 m kalınlığındaki havuz kapağının suyu boşaltılıp yüzer hale getirilir. Zeminden 1.5 m yükseklikteki havuz iskemleleri havuz merkezleri doğrultusundadır. Havuz iskemlelerine takarya veya domuz sandalyesi de denilmektedir. Takaryalar beton üzerine 2-3 sıra meşe ağacı, onun üstüne de çam ağacı çakılarak oluşturulmaktadırlar. Gemi alınırken oynamaması için eğreti bağla iki baştan iki kıçtan olmak üzere, takaryalar üstüne gelecek şekilde bağlanır. Gemi havuzda tamamen alındıktan sonra ana kapak suyla doldurulup yerine oturtulur. Havuz dibinde bulunan süzgeçler tahliye atölyesi tarafından çalışır hale getirilir ve suyun çekilerek denize boşaltılma işlemine geçilir. Havuzdaki su belirli bir seviyeye gelince (geminin takaryalara oturmasına yakın olduğu bir seviye) dayaklama ağaçları ile gemi seyrek olarak dayaklanmaya başlanır. Gemi oturduktan sonra tam dayaklanma yapılır. Gemi havuzdan çıkarılmak istendiğinde, havuz kapağındaki iki tane

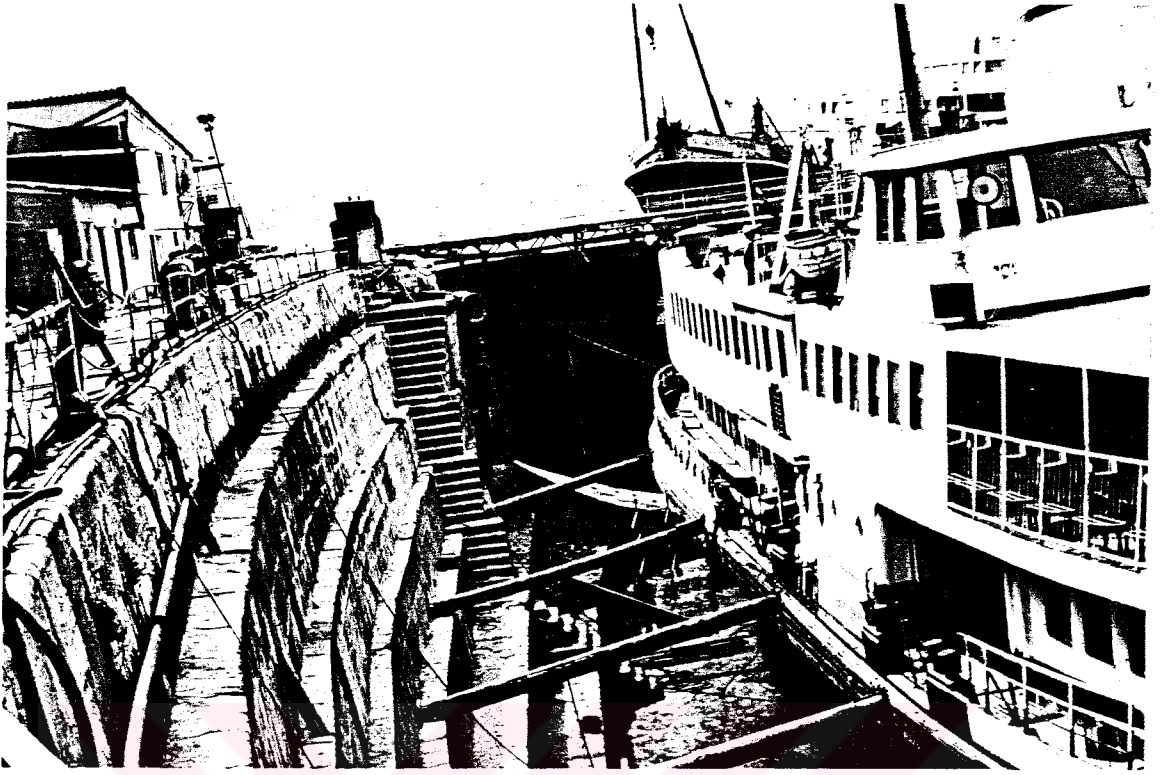
Şekil 3.34. Haliç Tersanesi kuruhavuzlarının boyutları (Aksoy 1982).

Şekil 3.35. Havuz içi, zemindeki yay ve havuz duvarı (1995).

Şekil 3.36. Havuz içi, su seviyesini belirlemek için kullanılan metre (1995).

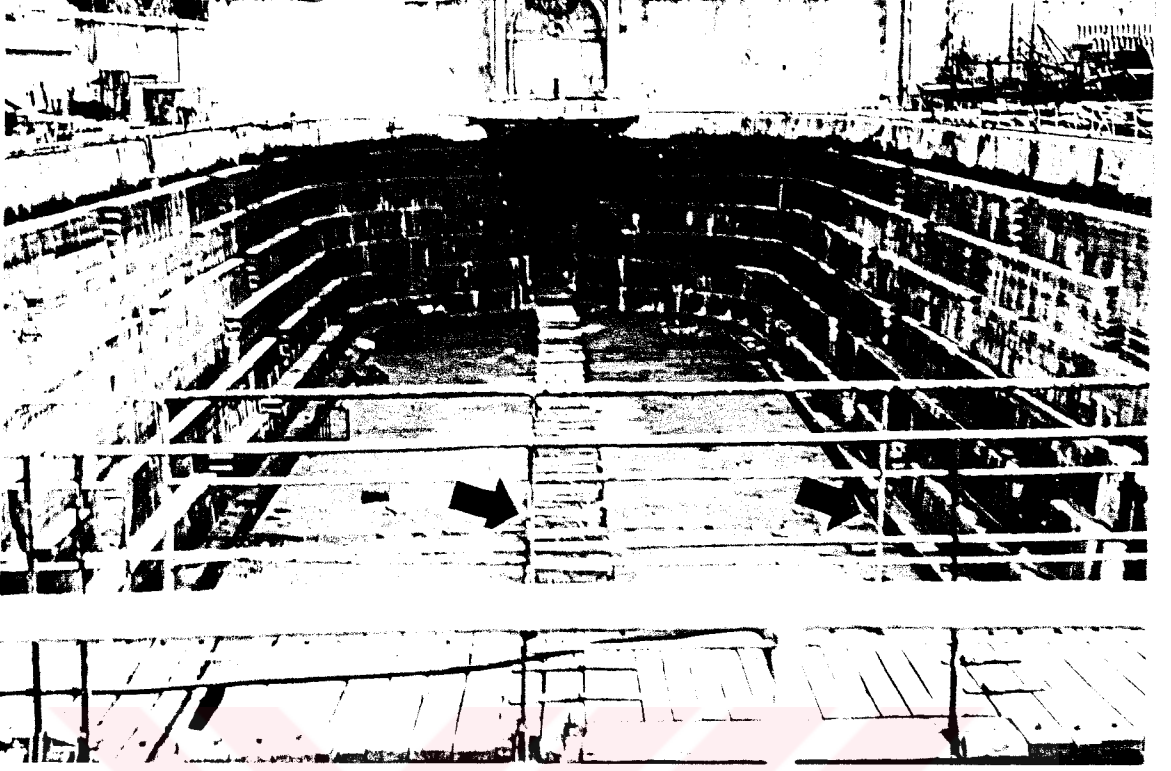
Şekil 3.37. Merdivenli havuz duvarı (1995).

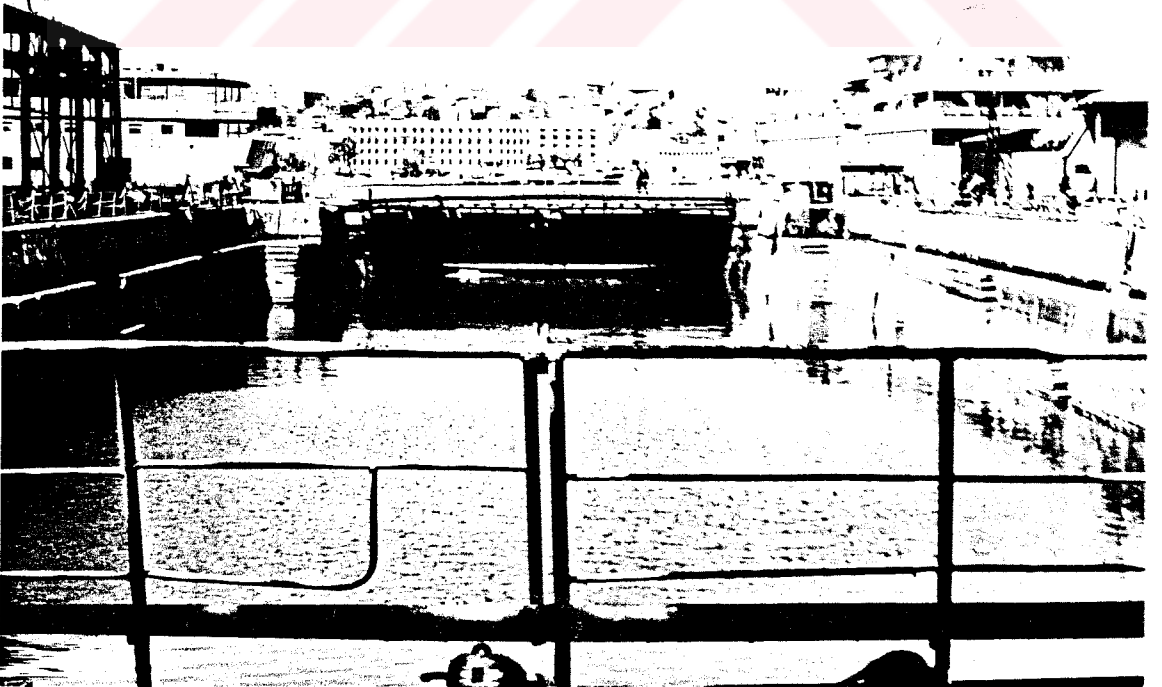
Şekil 3.38. Havuz zemini (1995).

gözün üstünde bulunan dişliler yardımıyla kapak açılıp havuza su dolmaya başlar. Su deniz seviyesine geldiğinde kapak içindeki su boşaltılıp, kapak yüzdürülerek yerinden ayrılır ve gemi çıkarılır (Şekil 3.39 ve 3.40).

Haliç Tersanesi'ndeki sözkonusu kuruhavuzlar halen (1995) kullanılmaktadır. Azapkapısı'nın kullanımı sırasında havuzlar Azapkapı'dan Kasımpaşa'ya doğru, yapım tarihlerinin aksine ilk yapılan III no'lu, son yapılanda I no'lu kuruhavuz olarak numaralandırılmıştır. Bu numaralara göre havuzların bugünkü durumlarıysa şöyledir. I no'lu kuruhavuz duvarında çatlaklar ve kirlilik görülmektedir (Şekil 3.41). Haliç suyu, boya, gaz ve kimyasal maddeler her üç havuzun taşlarında olumsuz etki yapmaktadır (Şekil 3.42 ve 3.43). I no'lu havuzun bir onarım sırasında zemini değiştirilerek beton dökülmüştür. Havuz duvarında süsleme elemanlarında bozulma ve bitkilenme vardır. 1937 yılına ait Haliç Tersanesi fotoğrafında görülen ve planlarda da yer aldığı üzere havuzla beraber yapıldığı anlaşılan, havuzun Kasımpaşa yönünde duvarın bitiminde bulunan kule bugün yoktur (Şekil 3.30). II no'lu kuruhavuzun duvarının iki yanında bulunan kuleler bugün de kullanılmaktadır. Sözkonusu yapılar iki katlı olup, ikinci katta ahşap tavan göbeği ve süslemeler görülmektedir (Şekil 3.44). 1937 Haliç Tersanesi fotoğrafında yapıların ikinci katına ulaşımı sağlayan merdivenler yoktur (Şekil 3.30). Bu merdivenler ve korkuluk 1937 sonrasında yapılmış olmalıdır (Şekil 3.45). II no'lu havuz duvarını bitkiler sarmıştır ve duvara aydınlatma elemanı, kanca gibi çeşitli ekler çakılmıştır (Şekil 3.44). Havuz içi orijinaldir ancak çok fazla kirlenmiştir ve taşlarda yer yer aşınmalar oluşmuştur. Havuz etrafında yerdeki demir halkaların bir kısmı, sonradan dökülen beton altında kalmıştır (Şekil 3.46). III no'lu kuruhavuzun ilk yapılan bölümünde diğer havuzlardaki bozulmaların benzerleri görülmektedir. Sonradan yapılan bölümse diğerlerine oranla daha temiz kalmıştır (Şekil 3.47). Her üç havuzun da duvarlarındaki süsleme elemanlarında bozulmalar vardır ve özgün yazıtların yerine, yapım tarihi ve yaptıranı içeren tabelalar asılmıştır (Şekil 3.48). Özgün yazıtlar kaybolmuştur.

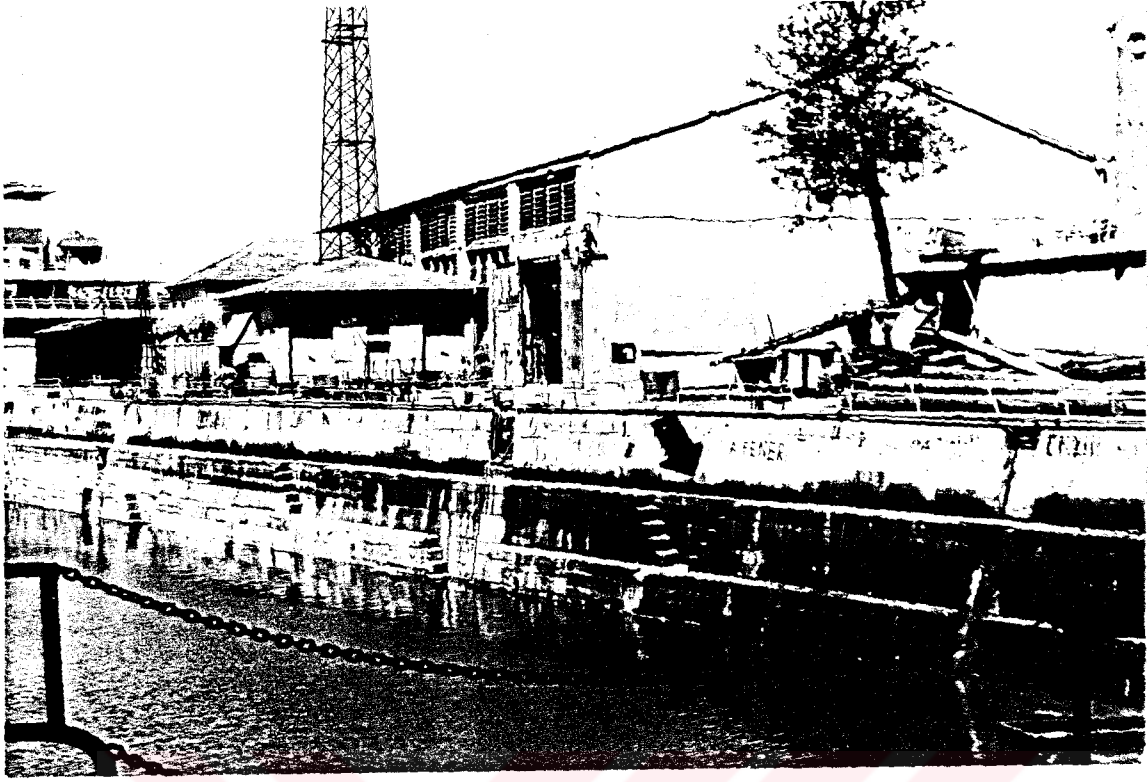
Şekil 3.39. Havuz içi boşken, takaryalar ve zeminde iki yanda havuz boyunca sürekli süzgeçler (1995).

Şekil 3.40. Havuz içi doluyken, boşaltılmaya başlanmıştır (1995).

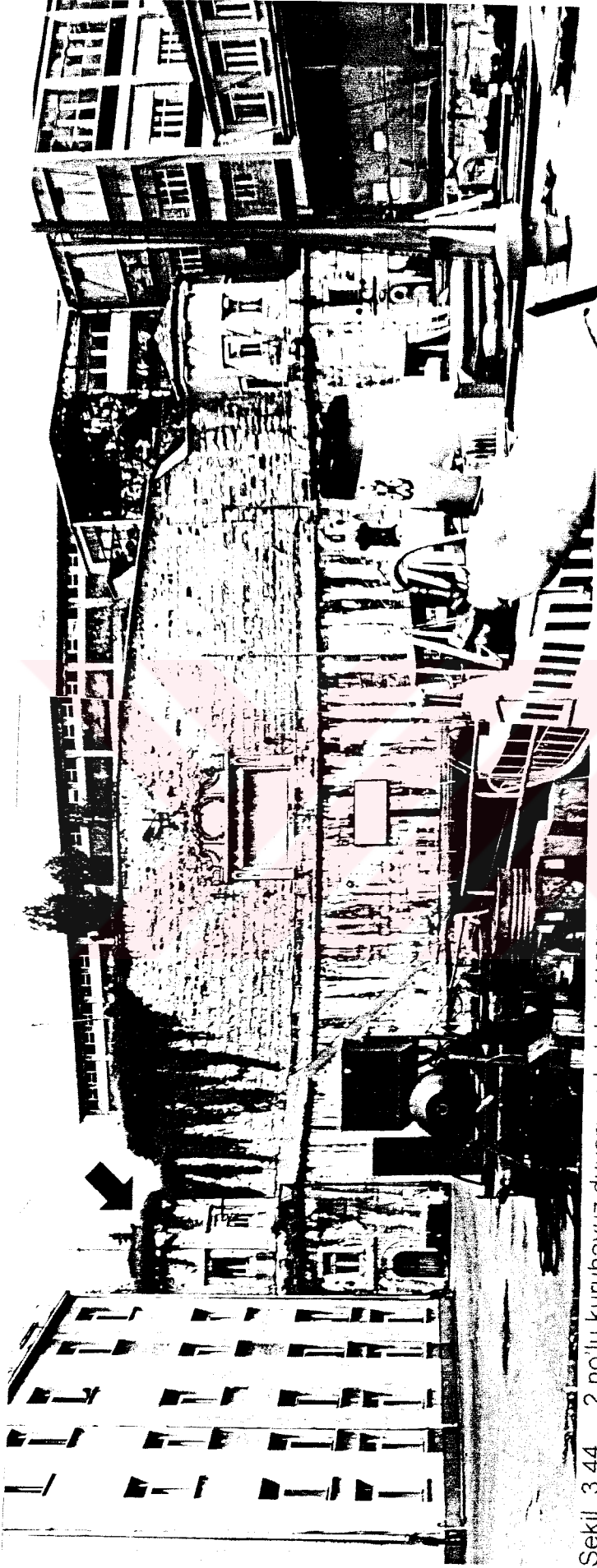
Şekil 3.41. 1 no'lu kuruhavuz ve duvarı (1995).

Şekil 3.42. 1 no'lu kuruhavuz iç duvarı (1995).

Şekil 3.43. 1 no'lu kuruhavuz iç duvarı (1995).

Şekil 3.44. 2 no lu kuruhavuz duvarı ve kuleleri (1995).

Şekil 3.45. 2 no'lu kuruhavuzun sonradan eklenen merdiveni (1995).

Şekil 3.46. 2 no'lu kuruhavuz etrafında zemindeki demir halkalardan bir örnek (1995).

Şekil 3.47. 3 no'lu kuru havuz (1995).

Şekil 3.48. 3 no'lu kuru havuz duvar süsleme elemanları (1995).

3.1.6. Fabrika ve Sanayi Yapıları

19.yy'da sanayi devrimi ardından, 1808-39'da II.Mahmud devrinin son yıllarında İngiltere'den getirilen makinelerle tersane bölgesinde ilk fabrika yapıları yer almaya başlamıştır.

1834 yılında Aynalıkavak Sarayı'nın tersaneye terkettiği alanda ilk yapı olan haddehane, hemen ardından 1835'te demirhane ve buharla işleyen bir bıçkıhane kurulmuştur (Müller-Wiener 1987, s.265). Daha sonraları 1850'de küçük çekiç fabrikası, 1851'de çelik fabrikası, 1852'de büyük bir demirhane, 1886'da kazanhane, 1887'de çelik fırını, endazehane ve modelhane yapılmıştır (Alpagut 1941, s.145-50).

1872 sonrasında bugünkü Taşkızak Tersanesi alanında, dökümhane (139 dökmeçi, 35 sanayi eri ve 20 rençber çalışmaktaydı), demirhane (284 kişi), tüfekhane (81 kişi), tamirat fabrikası (347 kişi), kazanhane (258 kişi), resimhane (30 kişi), modelhane, nakkaşhane, büyük ve küçük çekiç fabrikaları, levha ve köşebent fabrikaları, burgucu ve makara fabrikaları yer almaktaydı (Şehsuvaroğlu 1965, s.184). Bu yapıların bir kısmının yeri 20.yy başı restitüsyon planından tespit edilebilmektedir, ancak hepsi için arşiv belgelerini incelemek gerekmektedir (Ek C ve D). Ayrıca 1870'lere tarihlenen Eldem gravüründe adı geçen bölgede fabrika yapıları görülebilmektedir (Şekil 2.12). 1872 (H.1289) tarihli aslı Deniz Müzesi'nde sergilenen 1/500 ölçekli Haliç Tersanesi planındaysa (Şekil 2.11) torna, makara ve bıçkı fabrikası, havuz makinesi, demirhane, burgucu mağazası, modelhane ve eşya mağazaları yer almaktadır.

Fabrika yapılarından günümüze (1995) ulaşanlarsa; Taşkızak Tersanesi'nde dökümhane, ahşabiye mağazası, motor fabrikası, demirhane ve depo olarak kullanılan deniz kıyısındaki bina, Haliç Tersanesi'ndeysen ahşabiye atölyesi (üstünde 1891-1940 H.1309-1359 tarihlerini içeren yazıt halen durmaktadır), torna atölyesi, endazehane ve tahliye atölyesi binalarıdır (Şekil 3.49 ve 3.50). Yapılar hakkında ayrıntılı bilgi tespit ve restitüsyon paftalarında

Şekil 3.49. Haliç Tersanesi'nde Ahşabiye Atölyesi'nin girişi (1995).

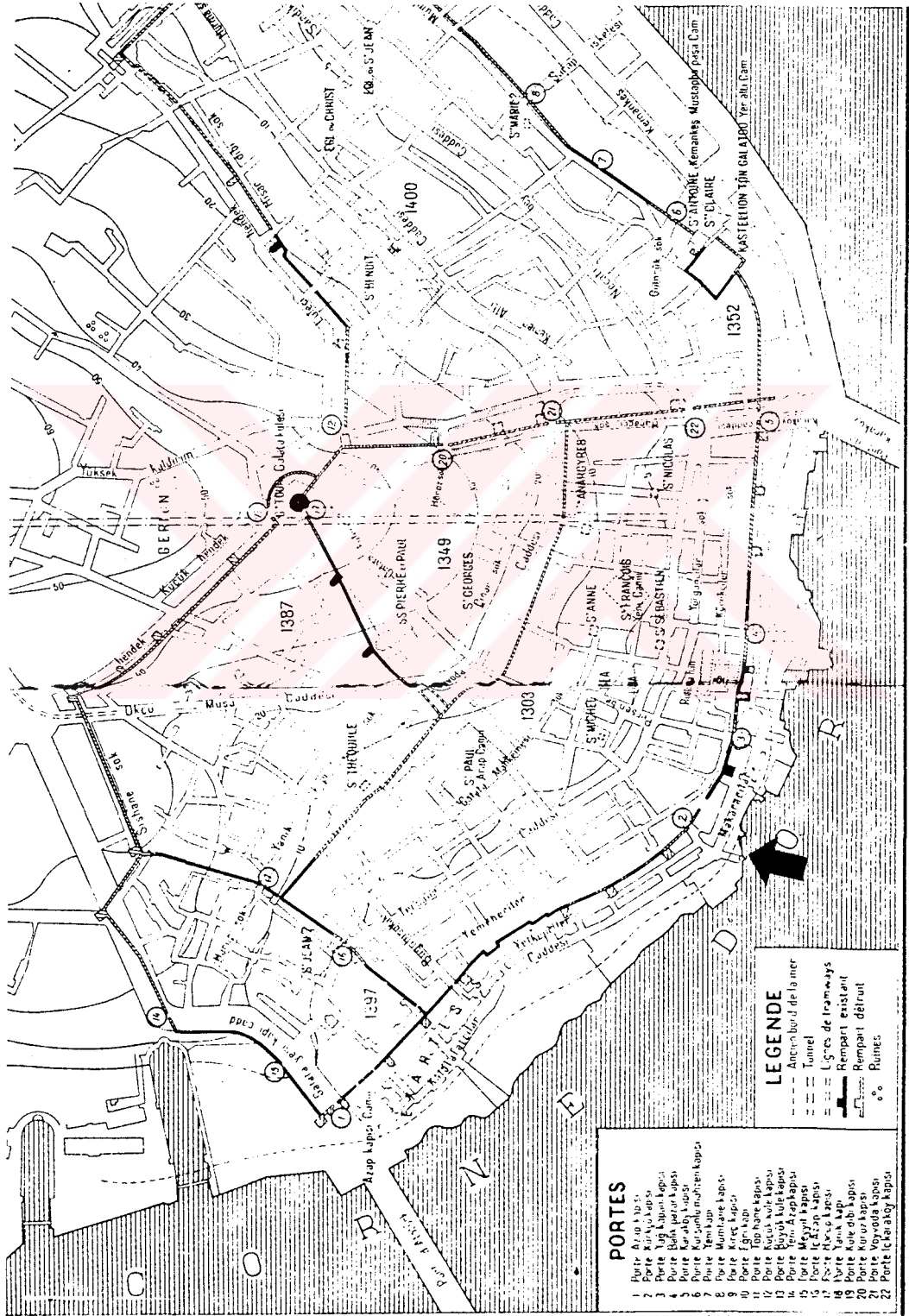
Şekil 3.50. Haliç Tersanesi'nde Ahşabiye Atölyesi yazıtı (1995).

bulunmaktadır (Ek A ve C). Ancak kullanıcıları tarafından sürekli değiştirilen bu yapılar özgünlüklerini gün geçtikçe yitirmekte, etraflarına ve içlerine yapılan eklerle algılanamaz hale gelmektedirler.

3.2. Tersane Duvarı ve Kapıları

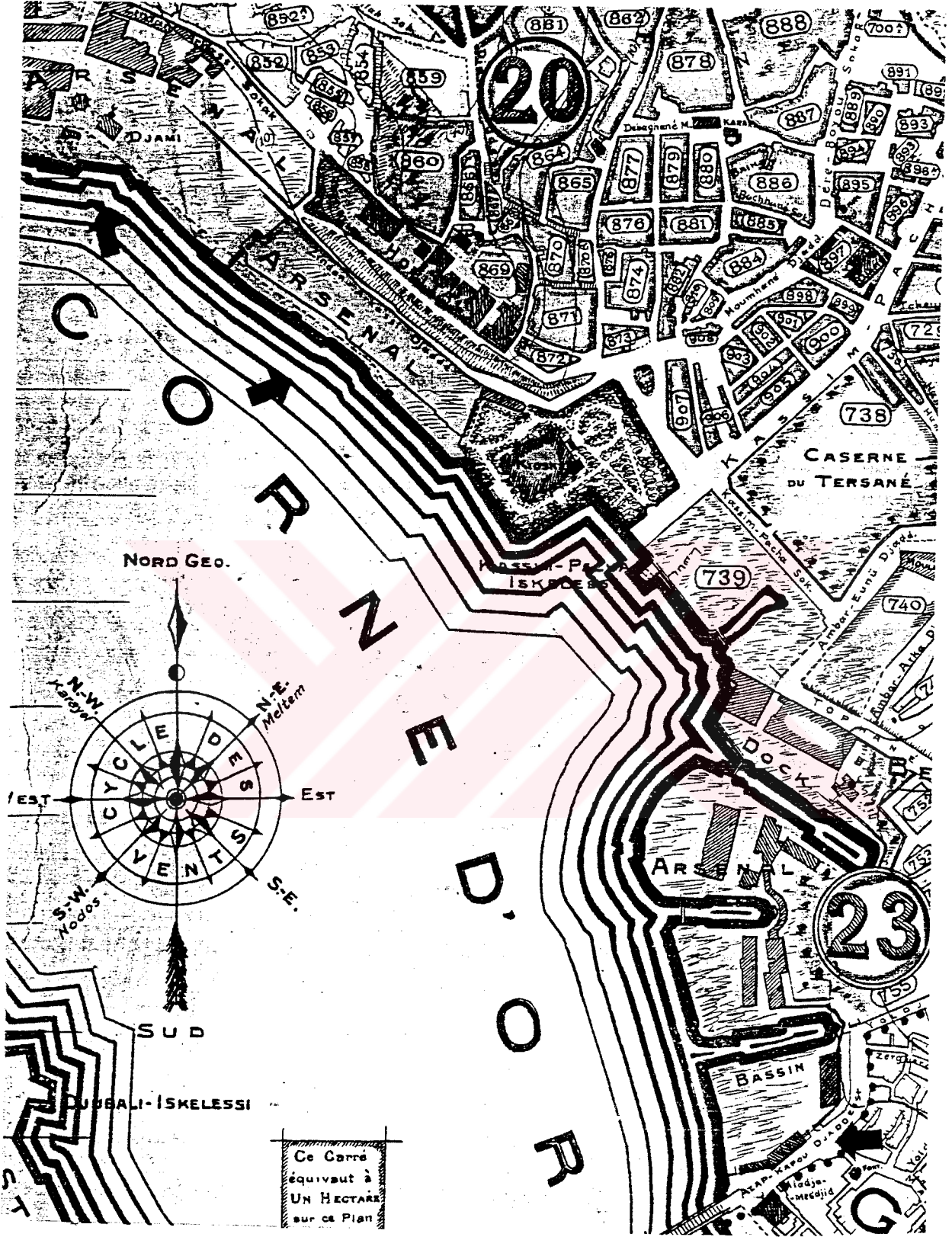
Sokullu Mehmed Paşa'nın Kaptan-ı Derya olduğu dönemde gelişen tersanenin düzene konulması ve korunması amacıyla etrafının bir duvarla çevrilmesi kararı alınmış ve 1547 yılında tersane, içinin sadece denizden görülebildiği bir duvarla çevrilmiştir (Bostan 1992, s.8) (Şekil 2.6 ve 2.7). Alpagut (1941, s.111) sözkonusu duvara daha sonradan 6 kapı açıldığını ileri sürmektedir. Bu kapıları da Galata'ya açılan Azapkapısı (Azaplar Kapısı), dereye açılan Kasımpaşa Kapısı, kara tarafına açılan Nakkaşhane Kapısı, Zindan Kapısı, Şahkulu Kapısı, Hasköy tarafına açılan Hasköy Kapısı olarak tanımlamaktadır. Alpagut ayrıca Azaplar Kapısı içinde bahriye azaplarına ait daireler bulunduğunu (1941, s.111), Kasımpaşa Kapısı'nın üzerinde bir mescid bulunduğunu (1941, s.112), Hasköy Kapısında da bir yazıt bulunduğunu ancak silinmiş olduğu için okunamadığını (1941, s.151) yazmaktadır. Müller-Wiener'de (1987, s.256) bu kapıların tersanenin arkasında yer alan ve tersane çalışanları için geliştirilmiş yerleşim bölgelerine bağlantıyı sağladığını eklemektedir. Buna karşılık İncicyan (1956, s.98) ilk havuzun yapımı ardından, tersanenin üç kapısı olduğunu, bunlardan birincisinin Kasımpaşa'da, ikincisinin Galata'da, üçüncüsünün de yine Galata'da gemi demir ve diğer aksamın yapıldığı ocaklar tarafında olduğunu yazmaktadır.

Bu kapılardan ocaklar tarafındaki, 20.yy'ın başlarında görülen tersane duvarına hemen bitişik yapıların yanındaki Azapkapısı, diğeri Eyyubi ve Raşid Tarihi'nden nakleden Uzunçarşılı'nın (1948, s.410), bahsettiği Kalafatçılar Kışlası'nın yanındaki Kürekçi Kapısı olmalıdır. Ancak yine Eyyubi Efendi'den aktaran Bostan (1992, s.68) Kalafatçılar Kışlası'nın, Galata'daki Kürkçü Kapısı'nda olduğunu yazmaktadır (Şekil 3.51). Buna karşılık 20.yy başlarına ait planlarda Azapkapısı'nın deniz yönünde biraz ilerisinde sözkonusu kapının önünde duvara bitişik bir kışla yer almaktadır (Şekil 3.52). Ayrıca

Şekil 3.51. Galata Surları Kapıları.

HALBAUT, Dominique., (1993), Istanbul Vu Par Matrakçı Et les miniaturistes du XVI Siècle. Istanbul, Dost yayınları.

Şekil 3.52. Pervititch planı, 1925-6, Haliç ve Camialtı Tersaneleri, ölçek: 1/5000.
912-563 PER 1925-6, Harita: 1529, İstanbul Atatürk Kütüphanesi.

20.yy planlarında kışlanın dışında Osmanlı İmparatorluğu Deniz Fenerleri İşletmesi binası, demir ocakları ve tersaneye bağlı iki katlı, duvara bitişik yapılar görülmektedir (Şekil 3.53). İncicyan (1956, s.97) demir ocaklarının Çorlulu Ali Paşa döneminden beri mevcut olduğunu bildirmektedir. Carbognano (1993, s.87) ise 1794 yılında sözkonusu alanda tersane ve gemiler için gerekli demirin işlendiği demirhanelerin varlığından bahsetmektedir. Ancak duvara bitişik bu yapıların duvarın yapım tarihi olan 1802'den sonra yapılmış olmaları gerekmektedir. Kasımpaşa Kapısı ise bugünkü Haliç Tersanesi'nin Kasımpaşa tarafındaki günümüze ulaşmayan kapısı olmalıdır. Alpagut (1941, s.116-8 ve 122) Kasımpaşa Kapısı üzerinde Sultan Selim III'ün adı ile 1802-3 (H.1217) tarihini içeren bir yazıt, Azapkapısı üzerindeyse 1857 (H.1274) tarihli bir yazıt olduğunu belirtmektedir.

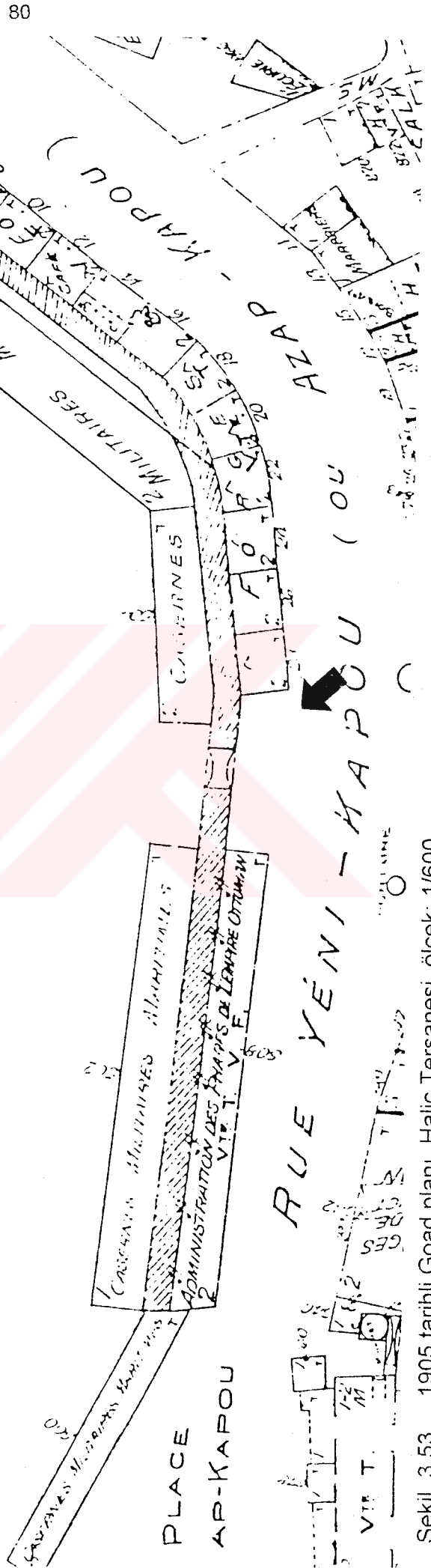
Dümer (1972, s.365) 1802'de tersaneyi çevreleyen duvarın yıkıldığını ve yerine yalnız havuzları çevrelemek üzere bir duvar örüldüğünü yazmaktadır. Bu durumda duvar son havuzun yapımının bitişi olan 1870'den sonra hatta ilk havuzun genişletilme tarihi 1874-6'den sonra yapılmış olmalıdır. Ancak 1802 ve 1857 tarihli yazıtları olan Kasımpaşa Kapısı ile Azapkapısı, yeni duvarın yapım tarihi ile çelişmektedir. Duvarın ilk havuzdan sonra yapılmış olması ihtimali daha gerçekçidir.

Tersane kapılarından Kasımpaşa Kapısı günümüze (1995) ulaşmamıştır. Kürekçi Kapısının önü barakalarla kaplıdır ve ancak kemerinin küçük bir parçası, Haliç Tersanesi içinden görülebilmektedir (Şekil 3.54 ve 3.55). Alpagut (1941, s.121) bu kapının tersane halkı tarafından kullanıldığını, Azapkapısı'nın ise saltanat kapısı ünvanıyla sadece hükümdarlara açıldığını yazmaktadır (Ek A). Kürekçi Kapısı'nın hemen yanbaşında bir kısmı toprak altında kalmış ve etrafındaki barakalar yüzünden güçlüklerle seçilebilen bir çeşme yer almaktadır (Şekil 3.56). Azapkapısı ise 1967 yılında önündeki yolun genişletilmesi amacıyla tersane duvarının bir kısmının yıkılması ve daha geriye tekrar yapılması sonucu tersane ile bağlantısız, yol ortasında kalmıştır (Şekil 3.57). Ayrıca duvarının geriye çekilmesi sırasında duvara bitişik demir ocakları, deniz fenerleri işletmesi, kışla ve tersane bağlı diğer

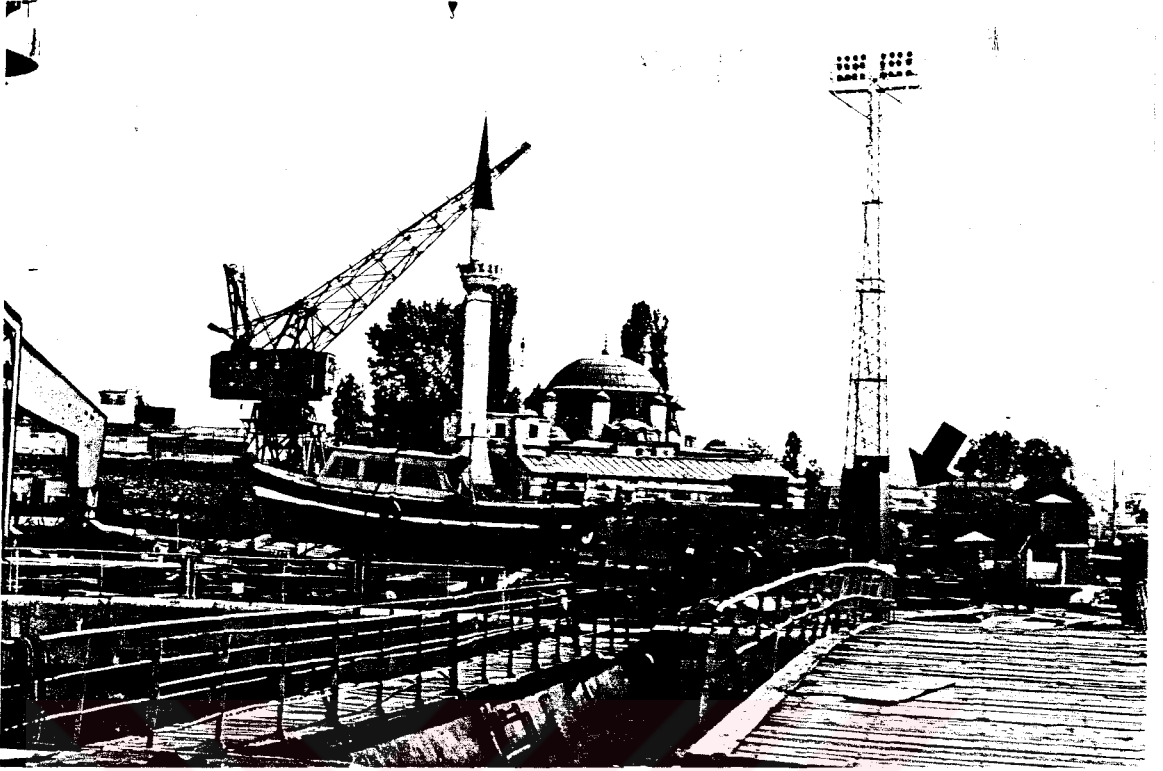
MARITIME

ARSENAL

501

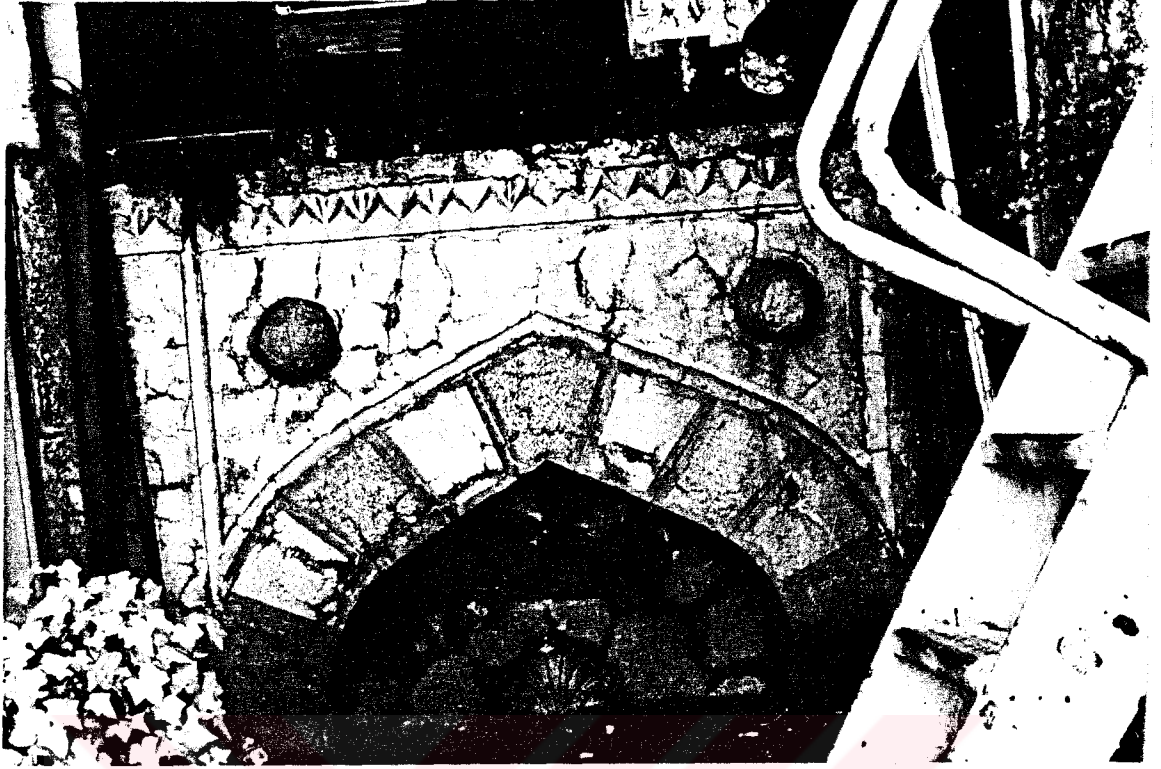
Şekil 3.53. 1905 tarihli Goad planı, Haliç Tersanesi, ölçek: 1/600.
Plan d'assurance de Constantinople, vol:II-Pera, Galata
Chas E.Goad, İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsü.

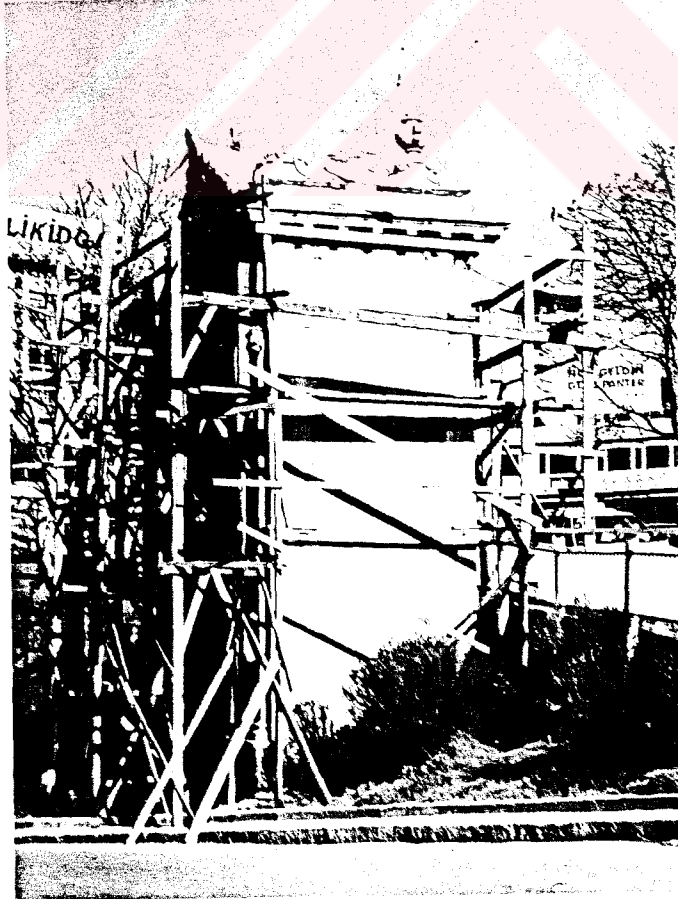
Şekil 3.54. Haliç Tersanesi içinden Kürekçi Kapısı (1995).

Şekil 3.55. Haliç Tersanesi içinden barakalar arkasında kalan Kürekçi Kapısı'nın kemeri (1995).

Şekil 3.56. Haliç Tersanesi'nde Kürekçi Kapısı yanındaki çeşme (1995).

Şekil 3.57. Yol kotu altında kalmış olan Azapkapısı taşınmadan önce (3 Mart 1995).

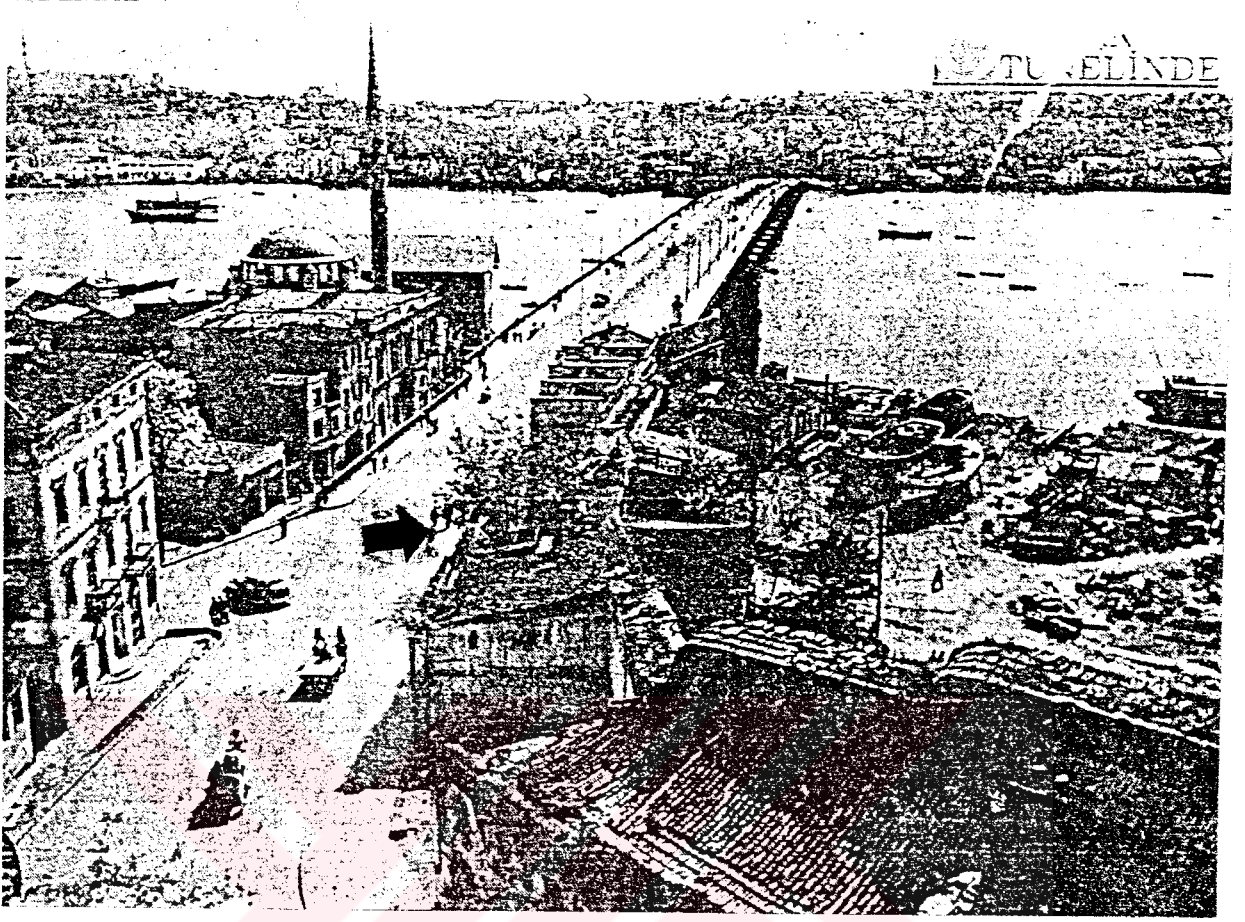
küçük birimler de yıkılmıştır (Şekil 3.58). Azapkapısı yoğun şehir trafiği arasında, kısmen yol kotu altında ve yüzeyindeki kirlilik, çatlaklar ve bitkilenmeler ile 1995 yılına kadar gelmiştir (Şekil 3.59 ve 3.60). Ancak Mart 1995'te İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kapının taşınması kararı alınmış, yetersiz rölövelerle ve restorasyon ön çalışması yapılmadan taşıma işlemi bir firmaya verilmiştir. T.C. Kültür Varlıklarını Koruma Kurulu'nun olumsuz kararına rağmen kapının taşları kırmızı yağlıboya ile numaralandırılıp ve rölöveye işlenmeyerek 2 Nisan 1995 Pazar günü sökülmeğe başlanmıştır (Şekil 3.61, 3.62, 3.63 ve 3.64). Sökülen parçalar Haliç Tersanesi içinde güvenlik amirliği binası önüne üstüste konulmuştur (Şekil 3.65, 3.66, 3.67 ve 3.68). Kapının yeniden yapılacağı yere (eski yerinin Taksim yönünde, biraz yukarısı) altlık olarak beton kalıp hazırlanmıştır (Şekil 3.69). Ancak sözkonusu firma işi bırakıp kaçmış, yerine uygulamayı üstlenen firma henüz (Kasım 1995) çalışmalara başlamamıştır. Böylece Azapkapısının taşları, yol ortasındaki konumundan daha kötü bir durumda, parçalanmış olarak ve tekrar yapımı konusunda geçerli bir karar alınmadan tersane içinde yer almaktadır.

Ayrıca tersane bünyesinde, Taşkızak Tersanesi'nin Aynalıkavak Sarayı alanı ile kesiştiği yerde, kuruhavuzların kulesine benzeyen ve bugün bir yapı içinde kalmış olan kule bulunmaktadır. Çokgen planlı ve iki katlı bu yapı, gözetleme kulesi olabilir (Şekil 3.70, 3.71 ve 3.72). Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Sarayı'nın kapatılmış beşik kemerli bir sıra pencereli tarihi duvarı 19.yy başında yapılmıştır ve halen ayaktadır (Şekil 3.73 ve 3.74).

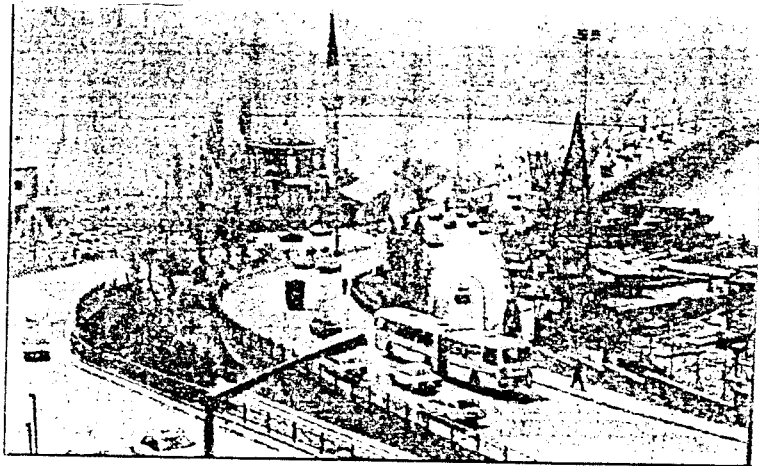
3.3. DİVANHANE

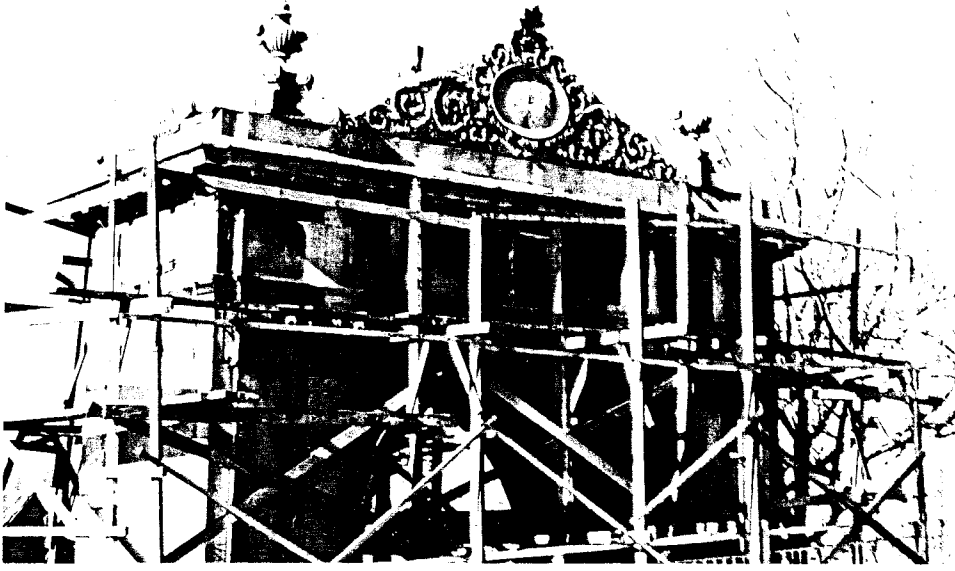
Divanhane tersanede idari hizmetleri gören Kaptan Paşa ve Tersane-i Amire Kethüdası gibi görevlilerin kaldığı binadır.

Tersanede ilk divanhane Kasımpaşa deresi yakınlarında Fatih Sultan Mehmed tarafından yaptırılmıştır. Evliya Çelebi'den (1314, I/s.417) öğrenildiğine göre 1520-66 yılları arasında Kanuni Sultan Süleyman devrinde

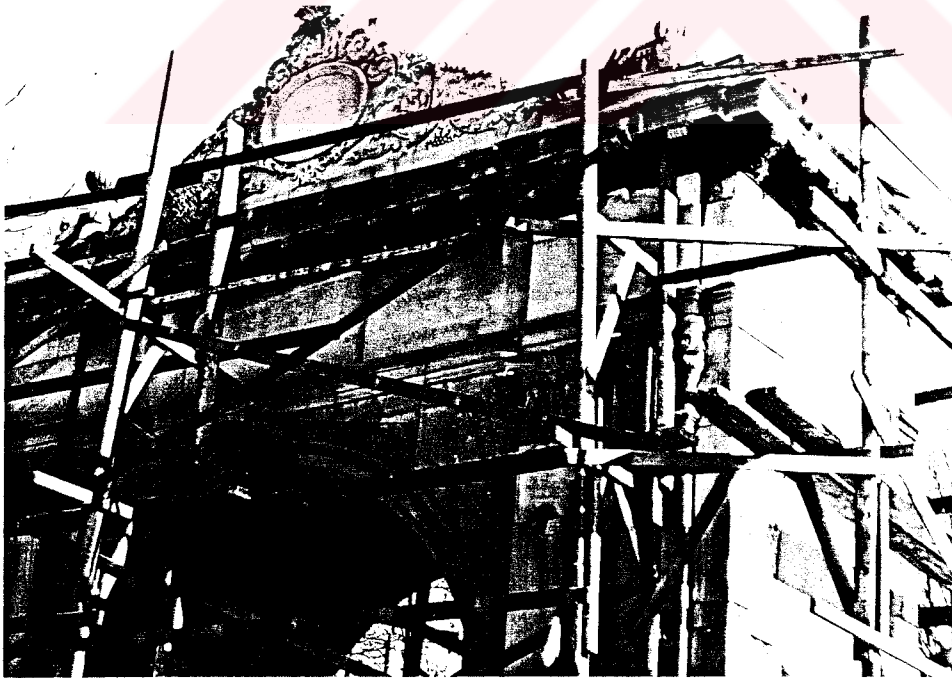

Şekil 3.58. Tersane duvarının yıkılmadan önceki (1967) ve bugünkü (1995) durumunu gösteren gazete kupürü (Gazetenin adı ve tarihi hakkında bir bilgi edinilememiştir).

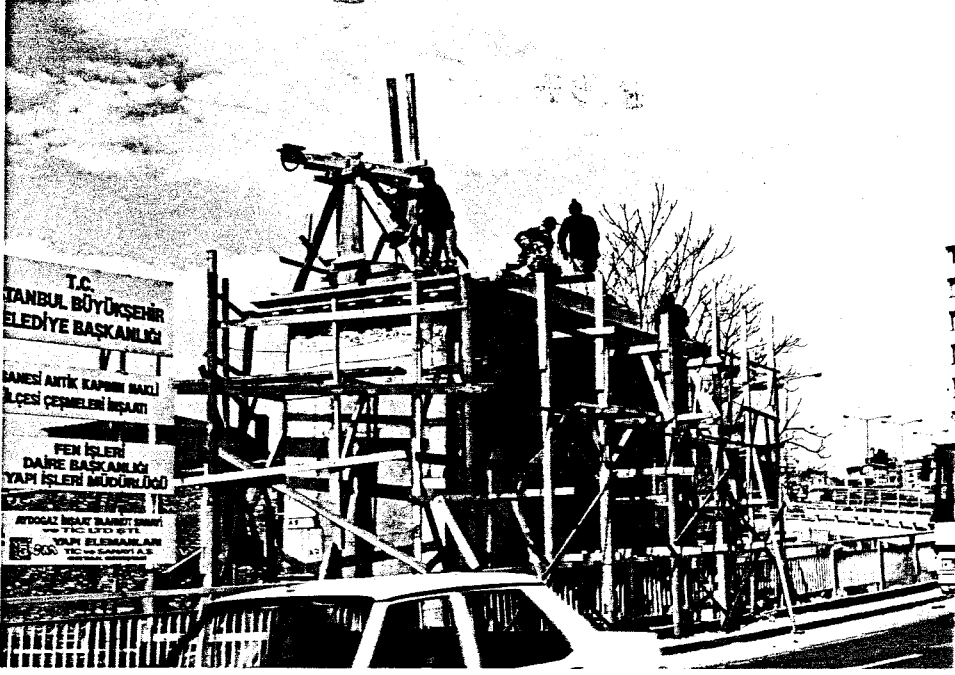

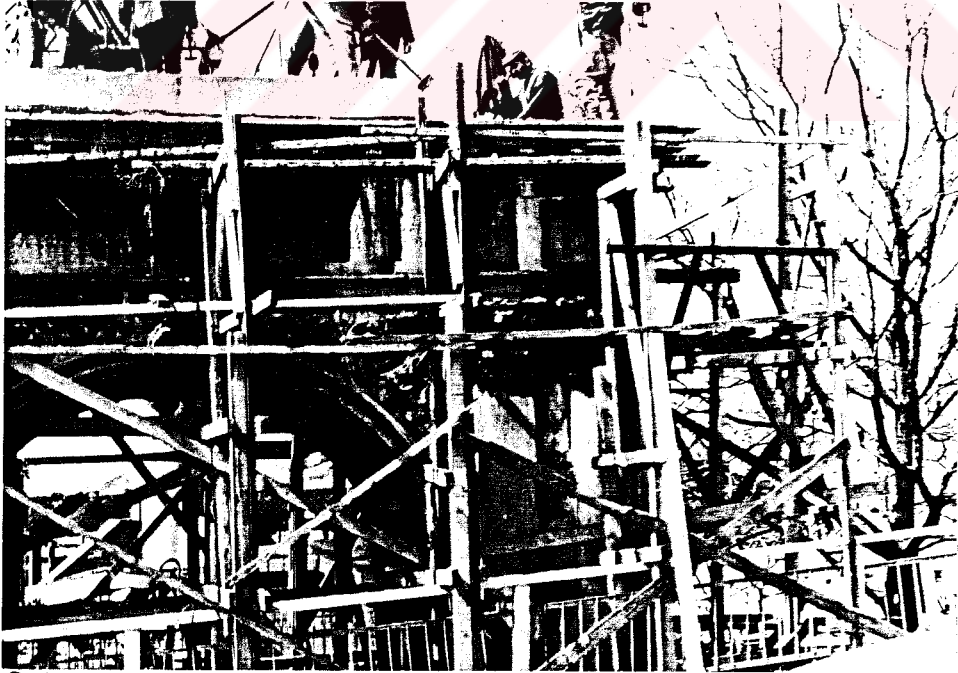
Şekil 3.59. Azapkapısı'nın Galata tarafı (3 Mart 1995).

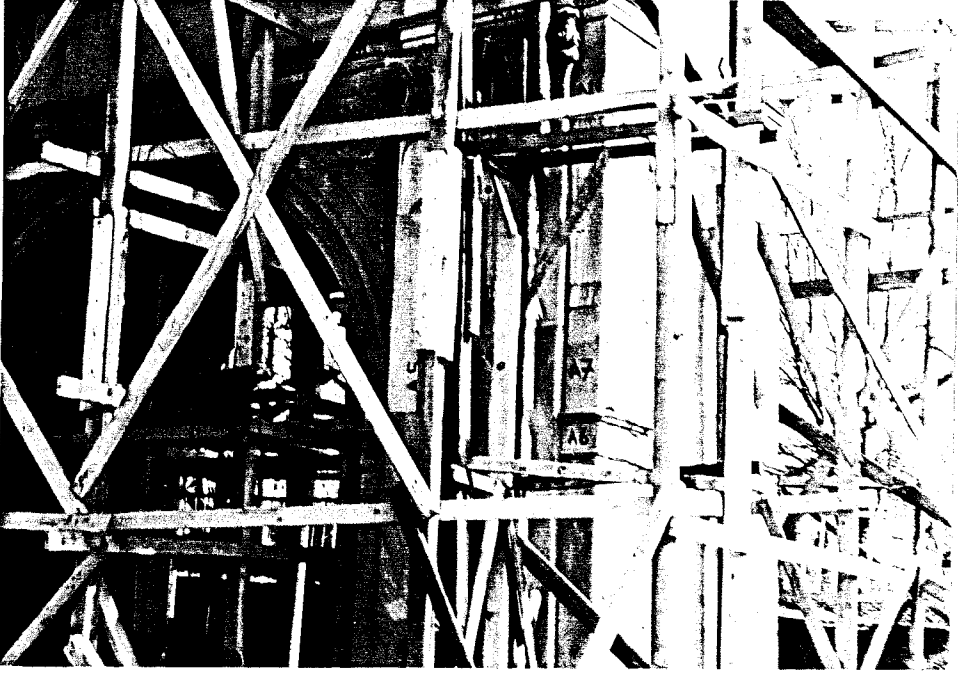
Şekil 3.60. Azapkapısı'nın tersane tarafı (3 Mart 1995).

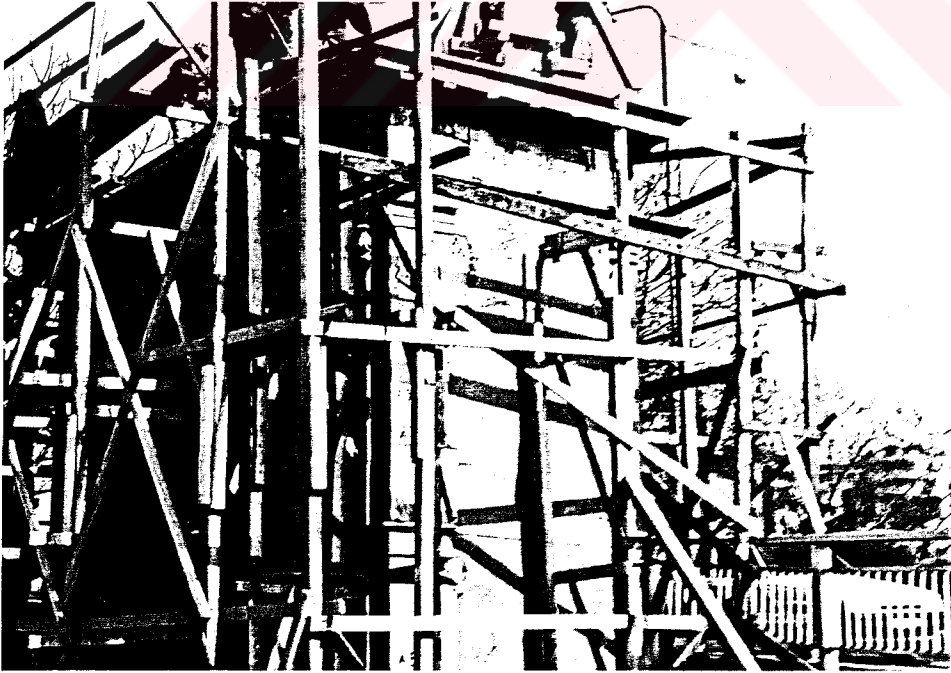
Şekil 3.61. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).

Şekil 3.62. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).

Şekil 3.63. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).

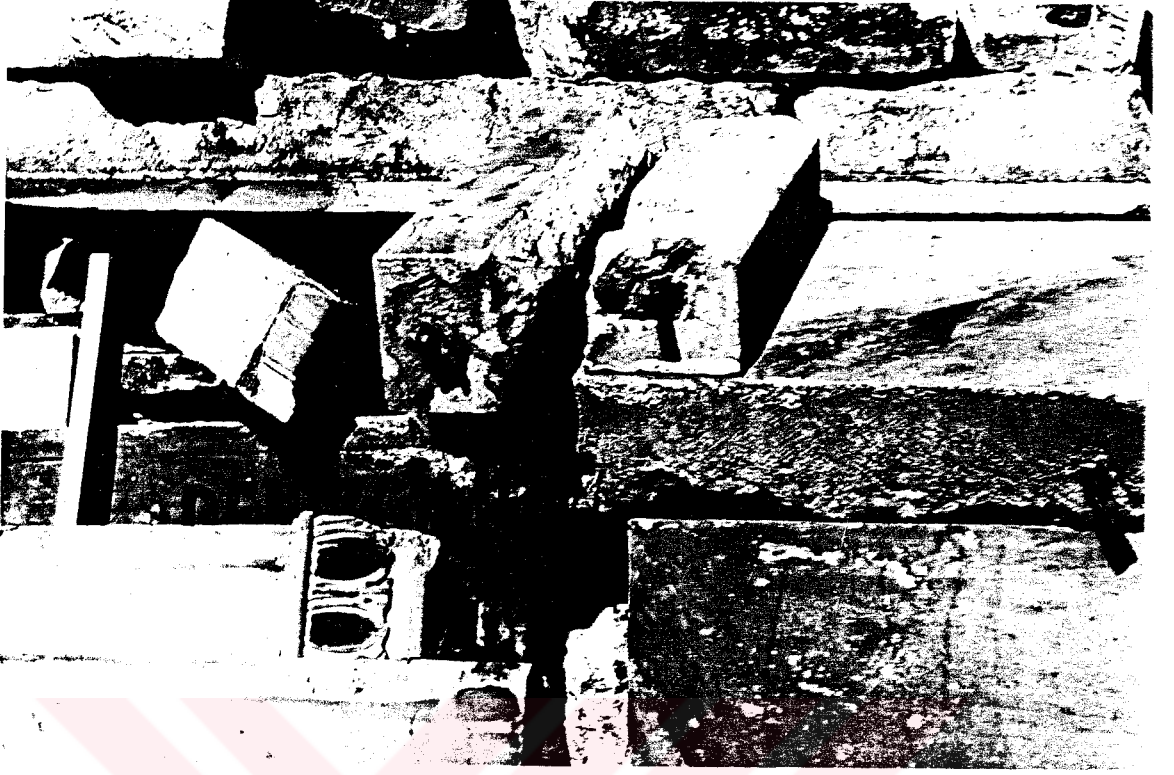
Şekil 3.64. Azapkapısı söküm sırasında (2 Nisan 1995).

Şekil 3.65. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).

Şekil 3.66. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).

Şekil 3.67. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).

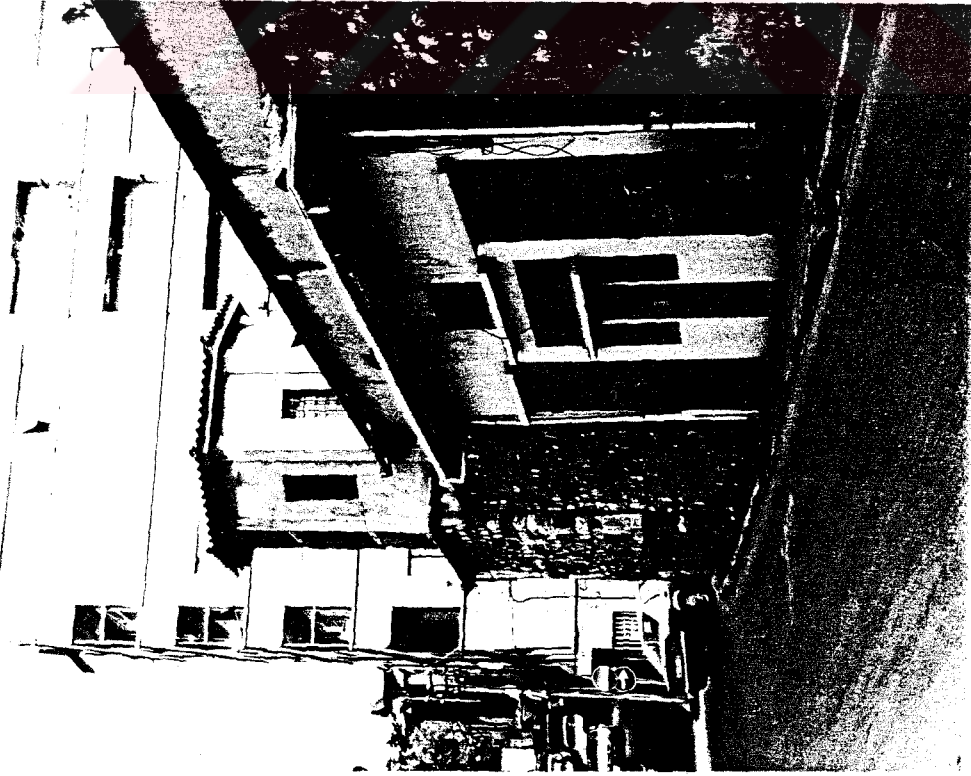
Şekil 3.68. Azapkapısı söküm sonrasında tersane içinde (Mayıs 1995).

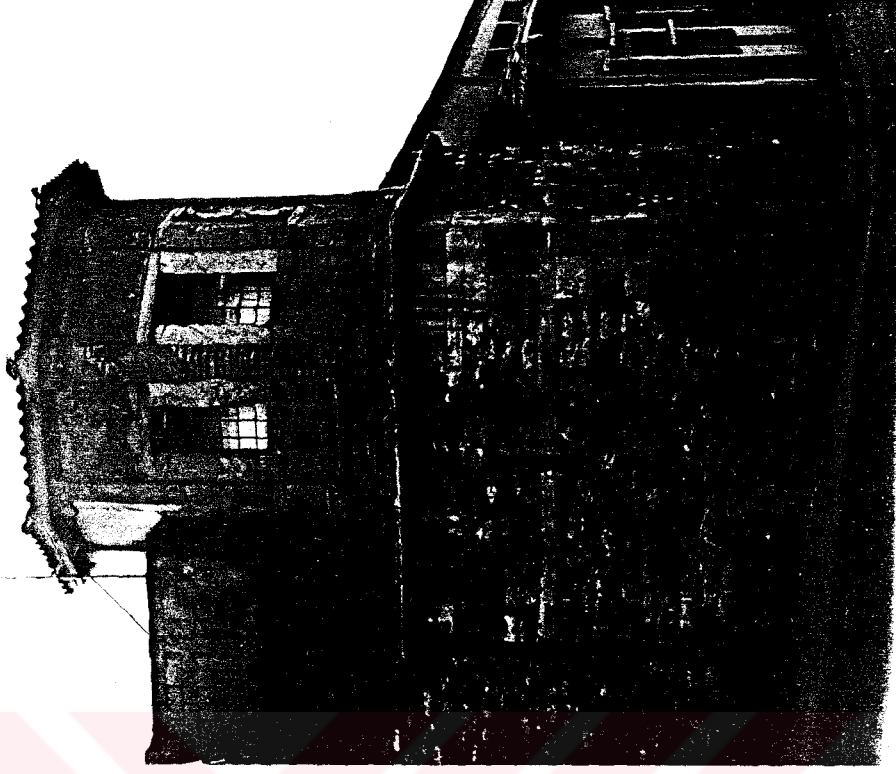
Şekil 3.69. Azapkapısı'nın yeniden yapılacağı yerde hazırlanan beton kalıp (Ağustos 1995)

Şekil 3.70. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kule (1995).

Şekil 3 71. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kulenin deniz yönü cephesi (1995)

Şekil 3 72. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı alanı kesişimindeki kulenin Hasköy yönü cephesi.

Şekil 3.73. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı duvarı (1995).

Şekil 3.74. Taşkızak Tersanesi ile Aynalıkavak Kasrı duvarından detay (1995).

tersane bölgesinde Fatih'in yaptırdığı eski divanhane ve bir de yeni divanhane bulunmaktadır. Sözkonusu yapılar 16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye haritasında yer almaktadırlar (Şekil 2.6). Ayvansarayi'nin Hadikatü'l-cevami isimli eserinden nakleden Bostan (1992, s.11) yeni divanhanenin Yavuz Sultan Selim döneminde (1512-20) yapıldığını belirtmektedir. Ayrıca 17.yy'ın ortalarına ait Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterlerinden yeni divanhane hakkında bilgi aktarmaktadır. Buna göre yeni divanhanede Kaptan Paşa'nın odası, eski divanhanede Tersane-i Amire Kethüdasının odası bulunmaktaydı. Sultan I.Ahmed döneminde (1603-17) yeni divanhane önüne bir çeşme ve 1660-1 yıllarındaysa bir iskele yapılmıştır. Eski divanhane 1663-4 ve 1687'de onarılmış, 1648-9 ve 1652-3'te yapı içinde Tersane Kethüdasının odası tefriş edilmiştir. Yeni divanhane ise 1663-4 yıllarında onarılmış, 1647-8'de içeride Kaptan Paşa'nın odası döşenmiştir (Bostan 1992, s.11).

III. Ahmed hükümdarlığı döneminde (1703-30) divanhanenin (bu yapı Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan ikinci divanhane olmalıdır. Çünkü ilk divanhane Azapkapı yakınlarında ikincisi Kasımpaşa'da daha sonra yapılan divanhanelerin bulunduğu yerededir) oldukça harap olduğunu görmüş, 1721 yılında yıktırarak yerine yenisinin yapılmasını emretmiştir. Yapı 1722 yılında tamamlanmıştır (Eyice 1950, s.1214/48). Bir ve iki katlı ayrı yapılardan oluşan binanın önünde ahşap bir iskele vardı ve deniz cephesi kazıklar üstünde taşınmaktaydı. Sözkonusu cephenin bir ucunda kaptan paşalara ait bir köşk, diğer ucunda da padişahlar için yapılan bir kasır yer alıyordu ve iki binayı birbirine camekanla bir harem binası bağlıyordu. Kısmen kazıklar üstüne oturtularak yapılan bina kazıkların batması sonucu zarar görmüş ve tahliye edilmiştir (Polat 1989, s.1).

1800'lere tarihlenen Melling gravüründe 1722 divanhanesi yer almaktadır (Şekil 3.75). Geniş bir alana yayılan ahşap divanhane simetrik olmayan, uzun ve hareketli bir deniz cephesine sahiptir. Binanın çıkma yapan iki sıra pencere Hasköy yönündeki köşesi Kaptan Paşa'nın arz odasıdır. Sağa doğru yapı yine tek katlı ve iki sıra pencerelidir. Yapının Kasımpaşa yönü

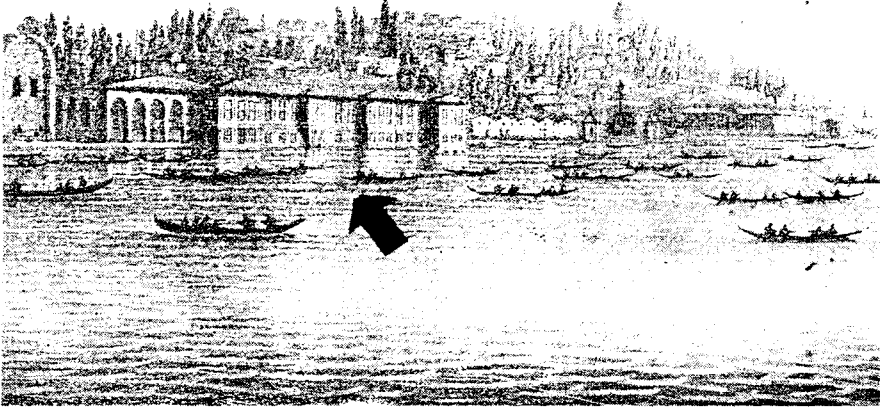
Şekil 3.75. 1722'de yapılan divanhane, 1800'ler, Melling, (Eldem 1979).

bölümüyse iki katlı olup üç sıra pencereye sahiptir. Yapının alt sıra pencereleri dikdörtgen ve ahşap kepenkli, üst sıra pencereleri ise daha küçük olup tepe penceresi niteliğindedir. Yapıya deniz cephesinde yer alan biri dar diğeri geniş iki tane kemerli kapıyla giriş sağlanmaktadır. Arka yaklaşık cephenin ortasına gelen yerde bir minare görülmektedir. Melling ile hemen hemen aynı zamanda yapılan Pertusier gravüründe (1800'ler) ise divanhane daha uzaktan çizilmiştir (Şekil 3.76). Melling gravüründen farklı olarak, yapı tamamen iki katlıdır ve minaresizdir. Ancak Melling gravürü daha detaylı ve daha doğru gözükmetedir.

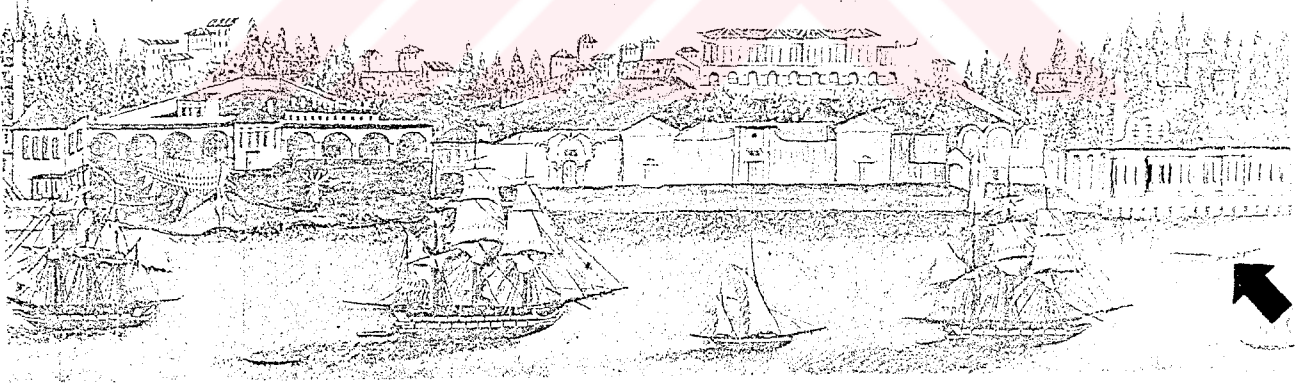
II.Mahmud döneminde (1808-39) 1818 yılında bina yıkılarak aynı yere ön cephesi yine kazıklar üzerinde taşınan yeni bir divanhane yapılmıştır. 1820-1830 tarihli tersaneye ait bir resimde görülen divanhanenin 1818 yapımı divanhane olma ihtimali vardır (Şekil 3.77). Topkapı Sarayı Müzesi'nde (C.Y.455) bulunan bu resimde divanhane tek katlı, dikdörtgen tek sıra pencereci olup arka tarafta küçük bir kubbesi ve yanında bir minaresi vardır. Yapı önünde denizle birleşen alt kısmında dikdörtgen açıklıkları olan bir platform bulunmaktadır. Resim yaklaşık 1820 sonrasına tarihlendirilmektedir. Yine de önceki divanhane ile ortak yanları bulunan bu çizimdeki yapının hangisi olduğu tartışmaya açıktır.

II.Mahmud döneminde yıkılan eski divanhane yerine 1834 yılında yenisi yapılmıştır. F.Robertson fotoğraflarında (Eldem 1979, s.262-7) iki cephesi detaylı olarak görülebilen yapı, iki katlı, dikdörtgen iki sıra percereli olup pencere sıraları arasında tüm cephe boyunca yatay olarak devam eden kornişler vardır. Ayrıca cephe ortalarında altı kolonun cepheden öne çıkarak taşıdığı üçgen alınlıklar yer almaktadır (Şekil 3.78 ve 3.79).

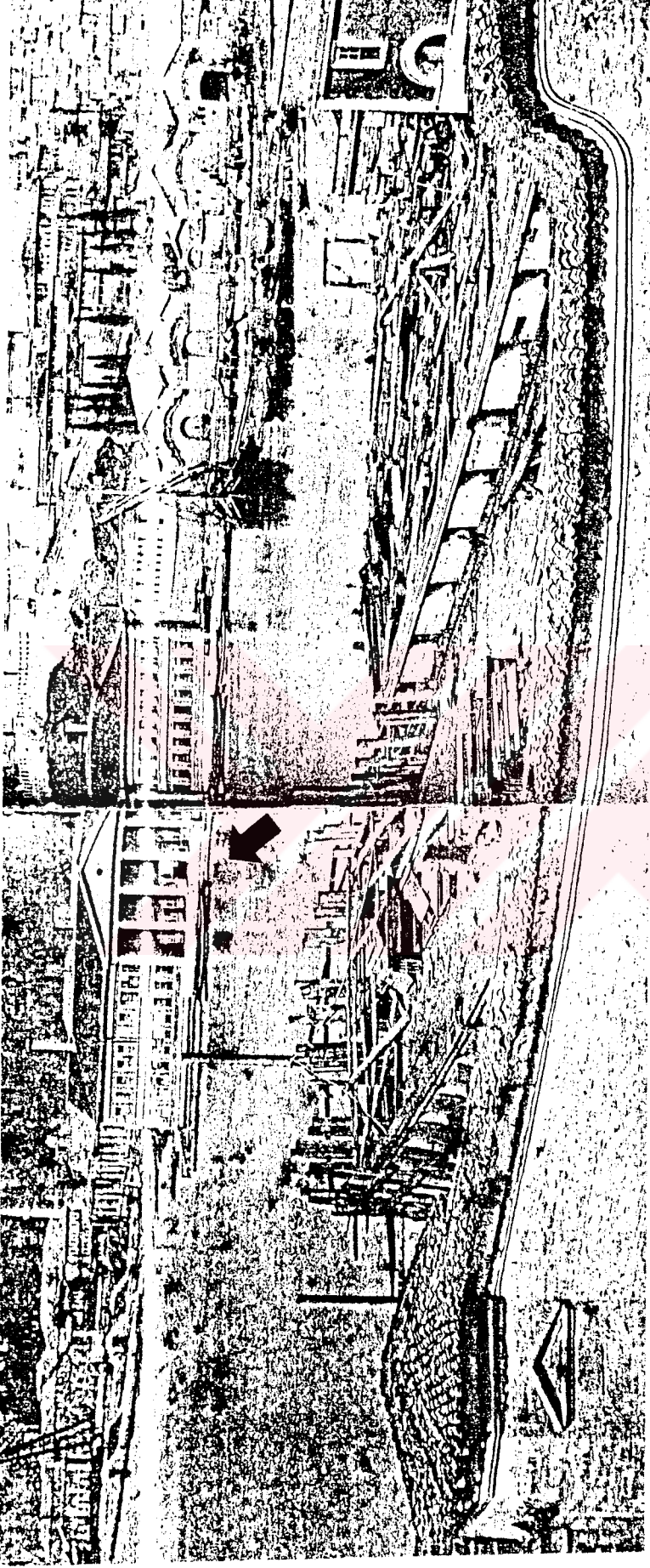
Sultan Abdülaziz devrinde (1861-76) bu divanhane harap ve yetersiz bulunarak yerine daha büyük ve görkemli bir binanın yapılmasına karar verilmiştir. 1864 yılında (H.1280) inşasına başlanan bina, 1869'da tamamlanmıştır. Divanhane, yaklaşık 7000 kazık çakılarak doldurulan alan üzerine, bir mermer avlu etrafında bodrum, zemin ve birinci kattan

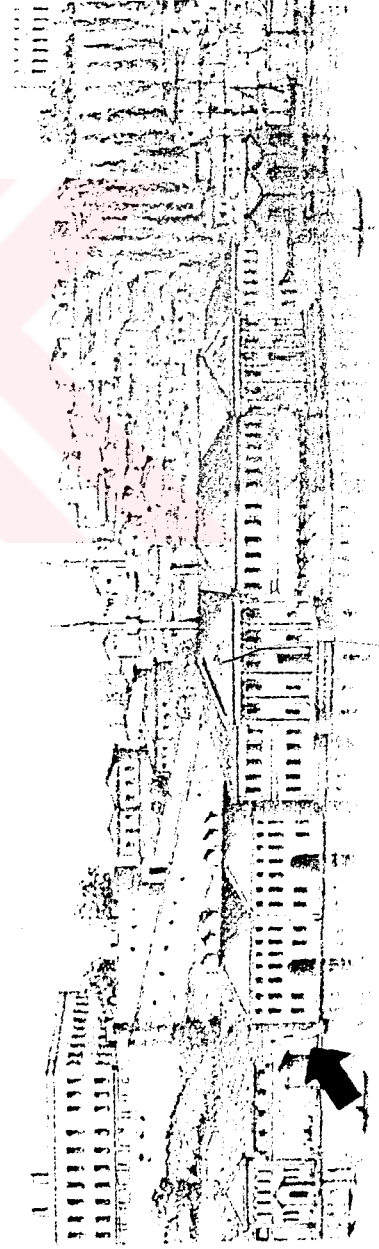
Şekil 3.76. 1722'de yapılan divanhane, 1800'ler, Pertusier. ARSLAN, N., (1992), Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, 18.yy sonu ve 19.yy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

Şekil 3.77. 1820-30 tarihli Haliç'te Tersane Sarayı ve Kaptan Paşa Köşkü resmi. ----- (1995), Yüzyıllar Boyu Venedik ve İstanbul Görünümleri, Gravür ve Resimler Kataloğu, İstanbul, Güzel Sanatlar Matbaası A.Ş.

Şekil 3.78. 1834'te yapılan divanhanenin resmi, F. Robertson, (Eldem 1979).

Şekil 3.79.

1834'te yapılan divanhanenin resmi, Brindesi. ARSLAN, N., (1992), Gravür ve Seyahatnamelerde İstanbul, 18. yy sonu ve 19. yy, İstanbul Büyükşehir Belediyesi.

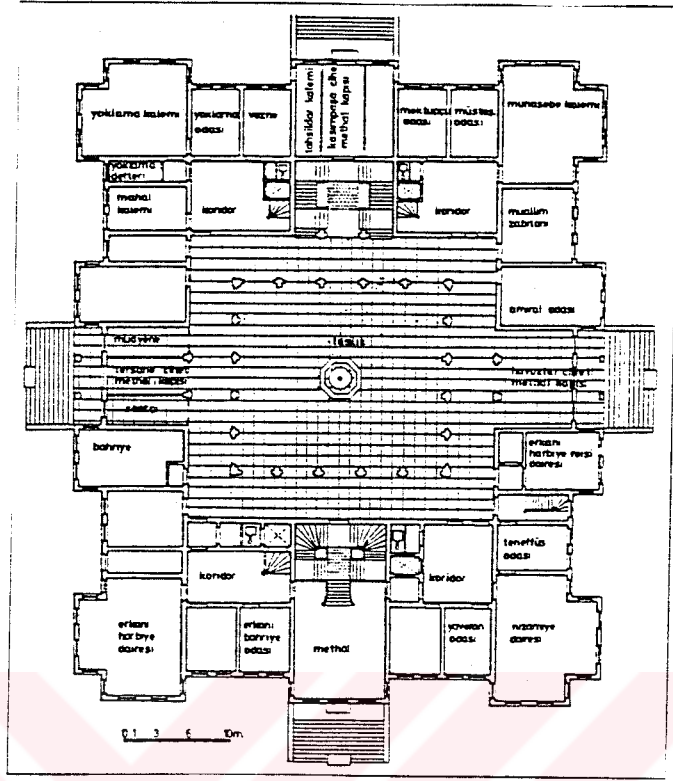
oluşmaktadır. Denize dik ve paralel iki eksen üzerinde simetrik plan ve cephe düzeninde kareye yakın dikdörtgen bir yapıdır. Yapının ana eksenler üzerinden dört girişi vardır ve orta avlu iki eksen üzerinde simetrik. Yapının ayrıntılı açıklamasını yapan Batur (1993, l/s.549-51) ve Polat (1989, s.4-19) birinci katta deniz cephesine bakan kısımda Hünkar dairesinin olduğunu ve geri kalan bölümlerin kaptan paşaların çalışma daireleri olarak düzenlendiğini belirtmektedir. Polat (1989) ayrıca binanın plan ve cephe rölövelerini de vermektedir (Şekil 3.80 ve 3.81).

Divanhanenin yapımından hemen sonraya rastlayan 1870-5 tarihli fotoğraflarda ve gravürlerde görüldüğü üzere yapı fazla bir değişikliğe uğramadan günümüze (1995) kadar ulaşmıştır (Şekil 3.82 ve 3.83).

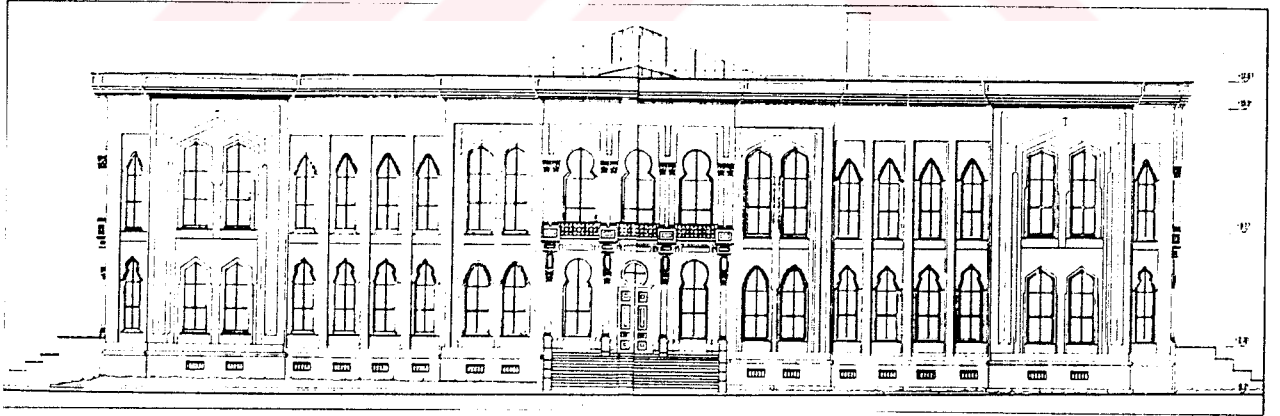
20.yy başına ait tersane restitüsyonunda divanhanenin bulunduğu alanda yapının arkasında (Kasımpaşa yönüne doğru) ve yanında (Camialtı'na doğru) bulunan divanhane ile bağlantılı iki binadan bugün (1995) sadece arkasında bulunanı mevcuttur. Söz konusu yapılar 1872 planında yer almadıkları ancak 1926 planında görülebildikleri için 1870-1926 tarihleri arasında yapılmış olmalıdırlar (Şekil 2.11 ve 3.84).

23 Aralık 1876- 20 Ocak 1877'de Tersane-İstanbul Konferansı ile 19 Mayıs 1924- 5 Haziran 1924'de Haliç Konferansı (İngiltere'yle Türkiye arasında ki Musul meselesinin konuşulduğu toplantı) divanhanede yapılmıştır.

Bina Cumhuriyet devrinde 1928-30 tarihlerinde Bahriye Çekirdek ve Deniz Harp Okulu, 1934-41 ve 1946-52 yılları arasında Deniz Astsubay Hazırlama Okulu, 1952 yılında İstanbul Deniz Komutanlığı, 1953'te Boğazlar ve Marmara Deniz Komutanlığı olarak kullanılmıştır (Polat 1989, s.20). En son olarak Deniz Kuvvetlerine bağlı Kuzey Deniz Saha Komutanlığı olan bina halen (1995) aynı işlevle kullanılmaktadır (Şekil 3.85 ve 3.86) (Ek A, C, D ve E).

Şekil 3.80. 1869 yılında tamamlanan son divanhanenin giriş kat plan rölovesi (Batur 1993).

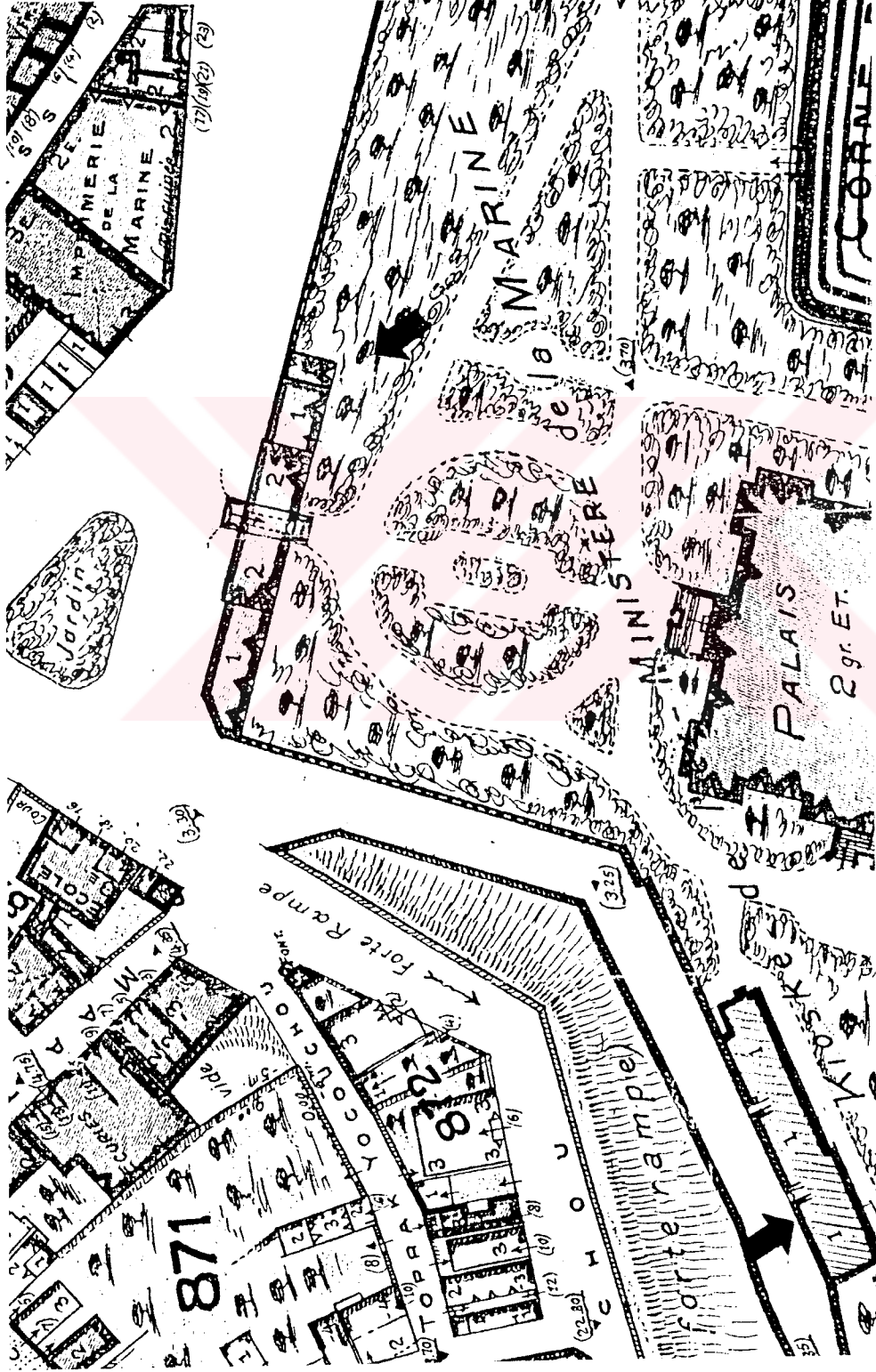
Şekil 3.81. 1869 yılında tamamlanan son divanhanenin Kasimpaşa Vapur İskelesi cephesi rölovesi (Batur 1993).

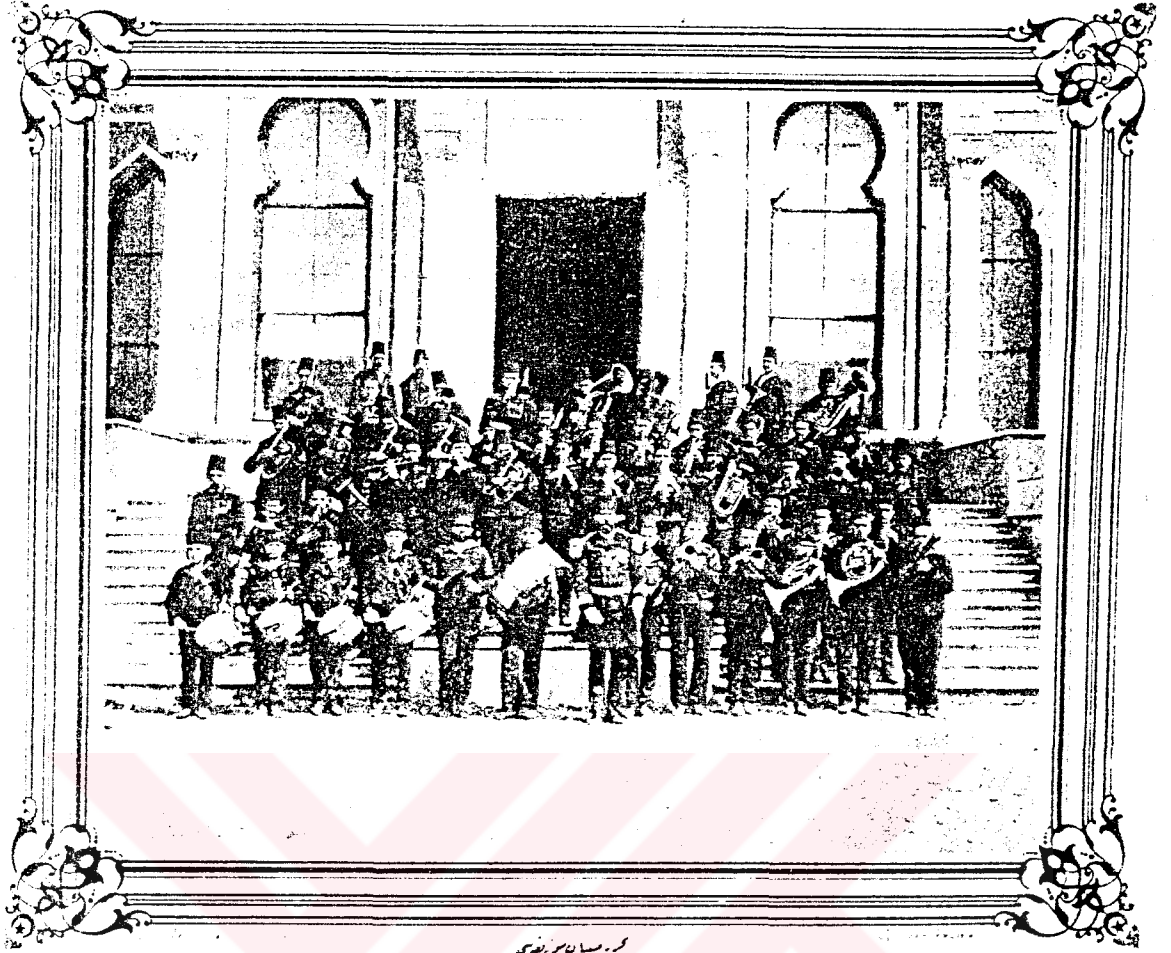
Şekil 3.82. 1890 yılında divanhanenin görünüşü (Müller-Wiener 1994).

Şekil 3.83. Günümüzde divanhane (1995).

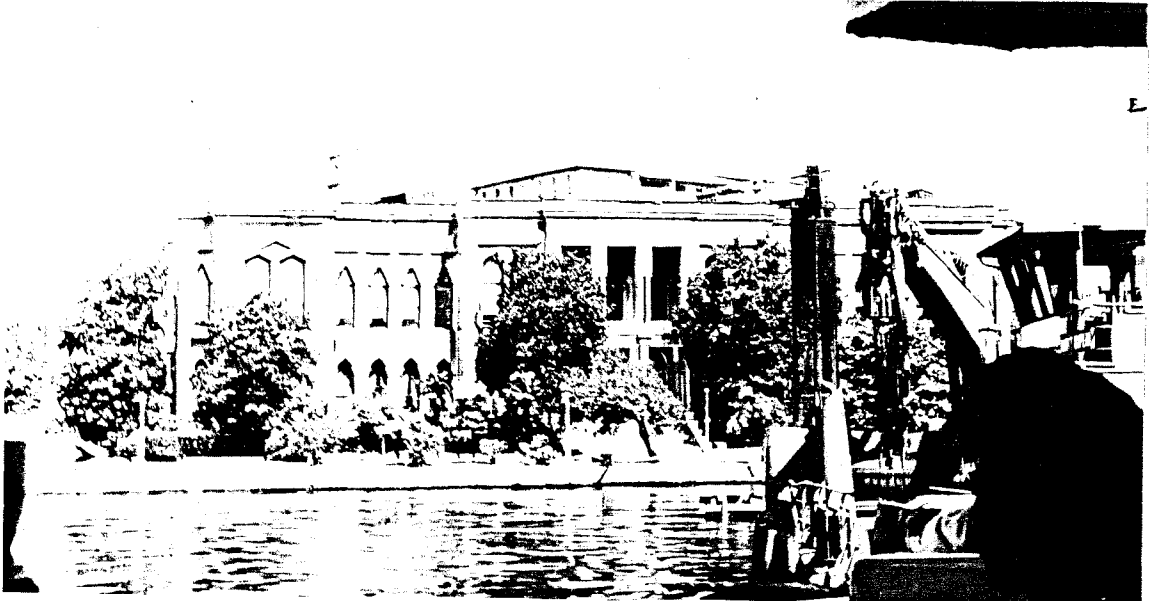
Şekil 3.84. 1926 tarihli Pervittich planında divanhanesi çevresindeki yapılar, ölçek: 1/1000. 912.563. PER 1926 Harita: 804. İstanbul Atatürk Kitablığı.

کریه باندو

James Selkirk's musicians at Constantinople, Impérial

Şekil 3.85. Divanhane önünde Denizcilik Bاندosu.
TEKİN, Ş., (1988), *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Imperial Self-Portrait the Ottoman Empire as revealed in the Sultan Abdülhamid II's photographic Albums.

Şekil 3.86. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı binası
Kasımpaşa Vapur İskelesi cephesi (1995).

3.4. Tersane Zindanı

Tersane içinde kürek mahkumlarının ve harp esirlerinin konulduğu tersane zindanı için çeşitli isimler kullanılmıştır. Bunlar arasında Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver defterlerinde "forsa", Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde (1314, I/s.417) "sanbola (bambul) zindanı" ya da Tersane-i Amire zindanı, batılı kaynaklarda St.Paul zindanı, bagno, bagne, sintine, bambul olarak geçen kelimeler sayılabilir.

Zindanın İstanbul'un fethinden önce, Cenevizliler zamanında da var olduğunu ve aynı işlevle kullanıldığını yazan Dümer (1972, s.365) Avusturya hükümetinin yüz kadar kürek mahkumunun ceza süreleri tamamlanincaya dek tersane zindanında kalmaları için müracatta bulduklarını eklemektedir. Evliya Çelebi (1314, I/s.417) ise Kanuni Sultan Süleyman devrinde (1520-66) tersane bölgesinde bir zindanın varlığından bahsetmektedir.

Müller-Wiener (1987, s.256) 1539 yılında (H.946) tersanede çıkan bir yangında (Cezar 1963, s.5) tersane ve kadirga esirlerinin bulunduğu zindanın büyük oranda hasar gördüğünü yazmaktadır. Bu durumda 16.yy başlarında tersanede bir zindan olduğu kesinleşmektedir. Ancak 16.yy'da ve diğer yüzyıllarda zindanın yeri konusunda kesin bir bilgi yoktur. Sadece tersanenin arka tarafında, tepe üzerinde bulunduğu bilinmektedir ve bu yapı 1521 tarihli Kitab-ı Bahriyye planında tersane arkasındaki tepede yer alan bina olmalıdır(Şekil 2.6).

Evliya Çelebi (1314, I/s.417) Kanuni Sultan Süleyman döneminde (1520-66) zindana 300 azap neferinin nöbetçi tayin edildiğini, zindanda 31.000 kadar esir bulunduğunu yazmaktadır. Ayrıca zindan öyle sağlam bir şekilde yapılmıştır ki, hiç bir şekilde oradan kaçmanın mümkün olmadığını, zindan da bir kuş bile uçmadığını ve zemine döşenen kat kat mermerler yüzünden lağım bile açılmadığını eklemektedir. Batılı yazarlar ise zindanın dehşet verici olduğu konusunda hem fikirdirler (Mantran 1990, I/s.69).

1593-6 yılları arasında zindanda ve Rumeli Hisarı'nda esir olan Baron W. Wratislaw "Anılar- 16.yy Osmanlı İmparatorluğundan çizgiler" isimli eserinde tersane zindanını anlatır. "Geniş bir avlu içinde, etrafı yüksek duvarlarla çevrili olup dışarıdan sadece içerideki binaların çatıları görülebiliyordu. Zindanın yüksek duvarları penceresiz olduğu için yapı tepedeki camlar yardımıyla aydınlatılıyordu". Ayrıca, zindanın üç bölümden oluştuğunu, bunlardan birinci bölümde gemi inşasında çalışan sanatkar esirlerin, ikinci bölümde hiç bir sanatı olmayan ve donanmada kürek çekmeye mecbur olan mahkumların kaldığını, üçüncü bölümünse hastane olarak kullanılmakta olduğunu belirtmektedir (Bostan 1992, s.11-2). Müller-Wiener ise (1987, s.257) zindan avlusunun doğu tarafında Magistranza, Bagno Grande, Al Santo Paolo isimli üç bölümlü bir taş binanın bulunduğunu; Magistranza denilen bölümde vasıflı işçi olarak çalışan esirler ve gemi inşasında çalışan sanatkarların kaldığını, daha büyük olan Bagno Grande isimli orta bölümde basit işçi ve kürek mahkumlarının yerleştirildiğini ve bunlardan aşağı yukarı 500-700 mahkumun sefere çıkılan yaz aylarının büyük bir bölümünde kadirgalara yerleştirildiği, kışın ise yapım ve nakliye işlerinde çalıştırıldığını, Al Santo Paolo isimli üçüncü bölümün hastane olarak kullanıldığını ve yakınında bir mezar bulunduğunu yazmaktadır. Bu durumda Bostan ile C.MacFarlane, W.Sahm ve A.H.Wratislaw'dan aktaran Müller-Wiener'in hapisane hakkında verdikleri bilgiler çakışmaktadır.

16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye planındaki, hapisane tersane alanının yukarısında bir duvarla çevrili, yüksek kırma çatılı, duvarlarında küçük dikdörtgen pencereler bulunan ve avlusu içinde ve dışında denize bakan köşede bir çok küçük yapının dizili olduğu yapı olmalıdır. Ayrıca deniz yönündeki cephenin ortasında da duvara bitişik küçük bir bina görülmektedir ve tersane duvarı zindan arkasından devam etmektedir (Şekil 2.6). 1584-5 tarihli Nakkaş Osman minyatüründe tamamı görülemeyen hapisane, yine bir duvarla çevrili avlu içerisindedir ve önünde bir bina ile avlu içinde yanyana dizilmiş beşik çatılı küçük dört yapı olarak fakat Kitab-ı Bahriyye planına göre daha yukarıda yer almaktadır (Şekil 2.7). Bu çizimlerde belirtilen yapı, zindan

için yapılmış plan ve yer tariflerine uymaktadır ancak konuyla ilgilenen hiçbir yazar tarafından tespit edilmemiştir. Konuyu aydınlığa çıkarmak için daha fazla özgün Osmanlı arşiv belgelerine ve mümkünse özgün görsel malzemelere ulaşılması gerekmektedir.

Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver defterlerinde bulunan zindanın onarımları belgelerinden ve zindana alınanlar listelerinden öğrenildiğine göre zindan ile birlikte mescid (II.Beyazıd zamanında -1481/1512- yaptırılmıştır) fırın, mutfak, hamam (darüssaade ağlarından biri tarafından yaptırılmıştır) ve çeşme bulunmaktadır (Bostan 1992, s.12). Alpagut'ta (1941, s.132-3) avlu duvarı içinde mahkumların kaldığı binalardan başka hamam, mutfak, fırın, cami, kilise, havra ile esirlere sanat eğitimi veren çeşitli atölyeler bulunduğunu yazmaktadır. Sözkonusu yapılar Kitab-ı Bahriyye planı ve Nakkaş Osman minyatüründe görülen küçük yapılar olmalıdır. İncicyan (1956, s.98) tersane hapishanesinde biri frenklere biri de rumlara ait olmak üzere iki ufak kilise olduğunu yazmaktadır. Buna karşılık Carbornano (1993, s.88) tersane zindanında yer alan ikisi Latin Hıristiyanlara, biri Rumlara hizmet veren üç tek mekanlı küçük kilisenin ilk ikisinden birinin Fransızlara ait diğerininse bütün uluslarca ortak olarak kullanıldığını belirtmektedir.

Başbakanlık Arşivi belgelerinde tersane zindanının 1585 (H.993), 1681 (H.1027) ve 1663-4 (H.1073-4) tarihlerinde çeşitli onarımlar geçirdiği belirtilmektedir. 1664 yılında Merzifonlu Kara Mustafa Paşa'nın kaptan-ı deryalıği sırasında (1661-6) zindan eskisinden daha geniş ve yüksek olarak yeniden inşa edilmiştir (Bostan 1992, s.12). Ayrıca zindan çeşmesi 1660-1'de onarım geçirmiştir. Alpagut (1941, s.133) II.Mahmud dönemine (1808-1839) kadar çeşitli onarımlarla aynı amaçla kullanılan yapının, 1815'te (H.1231) restore edilmiş olduğunu yazmaktadır. Ancak 1822 Kasımpaşa yangınında tamamen yanan bina yerine, 1823 yılında küçük bir Bahriye Hapishanesi inşa edilmiş ve zindan arazisi üzerine tersaneye ait bazı tesisler yapılmıştır. Sözkonusu yeni hapishane restitüsyon çizimlerinde görülmektedir (Ek D).

19.yy'a ait tersane planlarında hapishanenin yeri divanhane ile Çorlulu Ali Paşa Camii arasında farklı yerlerde gösterilmektedir (Ek D ve E). Bunlardan 1863 ve 1880 Stolpe planlarında hapishane Bagno adıyla Divanhane yanındadır (Şekil 3.87). Müller-Wiener'in restitüsyon çizimlerinde yapı Çorlulu Ali Paşa Camisi arkasında yer almaktadır (Şekil 3.88). Zindanın Çorlulu Ali Paşa Camiinin arkasına rastlayan bölgede olma ihtimali daha gerçekçidir. 1820-30 tarihli bir çizimde tersane zindanı sözkonusu bölgede yer almaktadır ve farklı bir deniz cephesine sahiptir (Şekil 3.77). Cephenin orta yerinde bir yapı vardır ve yapının iki yanında dört adet kemer bulunmaktadır. Ayrıca avlu içinde biri bacalı ve küçük pencerele olmak üzere iki yapı vardır ve avlunun geri kalan kısmı boştur. Bu yapı 1664 yılında yeniden yapılan ve II.Mahmud döneminde (1808-39) restore edilen hapishanedir (ancak bu durumda avlu içinde büyük ve yüksek bir yapı bulunmalıydı) ya da 1823'de yapılan küçük bahriye hapishanesidir.

20.yy'a başlarına ait Pervititch (1926) planı ile 1911-8 tarihli bir planda Çorlulu Ali Paşa Camii arkasında çeşitli atölyeler vardır (Şekil 3.52). Atölyelerin Kasımpaşa yönündeki alanda ise yapı görülmemektedir (Ek C). Bu durumda zindan 1911 öncesinde ki bir tarihte yıkılmış olmalıdır ve günümüze (1995) ulaşmamıştır (Ek B).

3.5. Tersane Camileri

Tersanede ilk cami Haliç'te tersanenin temelini atıldığı Fatih Sultan Mehmed döneminde yapılmıştır. Evliya Çelebi (1314, I/s.416) Fatih'in yaptırdığı tersane müştemilatı arasında bir Camii Şerif bulunduğunu yazmaktadır. Bu cami tersane de yine Fatih'in yaptırdığı divanhanenin yanında olmalıdır.

16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye planında, Fatih'in yaptırdığı eski divanhanenin yanında küçük bir minare ile Yavuz Sultan Selim döneminde yaptırılan yeni divanhanenin (Bostan 1992, s.11) yanındaki minare görülmektedir (Şekil 2.6). Ayrıca tersanede Kasımpaşa Deresi'nin ağzındaki bölgeye daha sonra

Şekil 3.87. 1880 Stolpe planında tersane zindanı.
 KAYRA, C., (1990), İstanbul Haritaları-Ortaçağdan günümüze haritalarda İstanbul. İstanbul: Türkiye Sınai Kalkınma Bankası yayını).

yaptırılan 1722, 1818, 1834 divanhanelerinin hepsinin yanında bir mescid yer almaktaydı (Şekil 3.75, 3.77 ve 3.78).

II.Beyazid döneminde (1481-1512) tersane genişletilirken bir mescid eklendiğini yazan Ayvansarayı (1281, II/s.15) yapıyı zindan mescidi olarak adlandırmaktadır. Kitab-ı Bahriyye planında tersane zindanının Kasımpaşa yönünde biraz ilerisinde minareli küçük bir yapı bulunmaktadır. Zindan mescidi ya bu yapı ya da zindanın avlusu içinde veya etrafındaki küçük yapılardan biri olmalıdır (Şekil 2.6).

Bu durumda 15. ve 16.yy'larda Fatih Sultan Mehmed'in yaptırdığı divanhane ve Yavuz Sultan Selim'in yaptırdığı divanhanenin birer mescidi, ayrıca tersane zindanının bir mescidi vardır. Söz konusu mescidlerden Fatih'in yaptırdığı mescid bu bölgede (bugünkü Haliç Tersanesi) yer alan ilk kuruhavuz yapımına başlandığı tarih olan 1796'dan önce yıkılmış olmalıdır. Yavuz'un yaptırdığı mescid ise 1722 divanhanesi yapılırken yıkılmış, yerine yeni bir divanhane ile beraber tekrar yapılmış olmalıdır. Zindan mescidi ise zindanın yeniden yapım tarihi 1661-6 sonrasında ayakta kalmış olsa bile 1822 Kasımpaşa yangınında tamamen yanan zindan ile beraber yanmış olmalıdır.

Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterleri ile Tersane-i Amire Yoklama ve Mevacib defterlerinde bulunan 1665-1694 (H.1076-1105) tarihli çeşitli belgelerde, tersane camisindeki görevlilerin sayısı, yaptıkları işler ve aldıkları ücretler yazmaktadır (Bostan 1992). 17.yy'da tersanede yeni bir cami yapıldığına dair bir belge olmadığına göre belgelerdeki söz konusu tarihler arasında tersanede bulunan cami, ya divanhanelerin ya da zindanın mescidi olmalıdır.

18.yy başında 1707 yılında (H.1119) III.Ahmed döneminde Sadrazam Çorlulu Ali Paşa tarafından, tersane zindanının önüne düşen bölgeye, tersanenin en büyük camisi olan Çorlulu Ali Paşa Camii yaptırılmıştır (Bostan 1992, s.9). Öz (1965, s.18) caminin küfeki taşından yapılmış tek kubbeli, tek minareli, fevkani bir yapı olduğunu yazmaktadır. Eyice ise (1950, s.1214/49) caminin

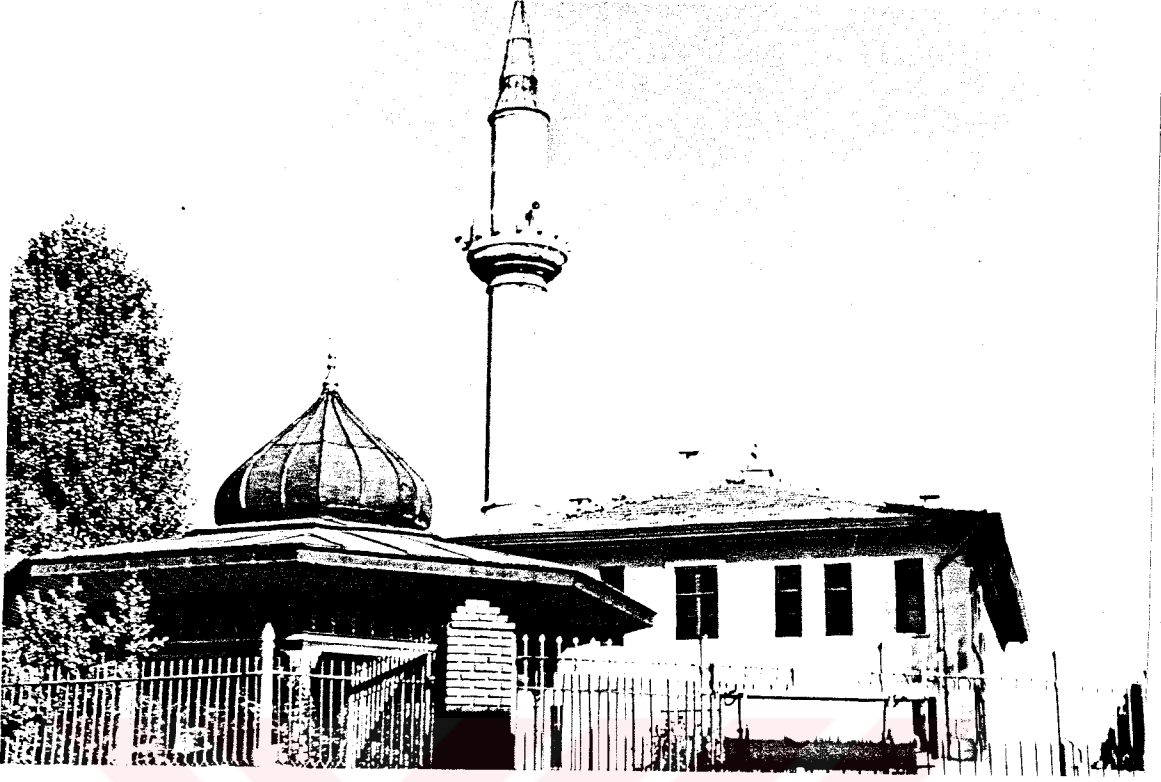
II.Mahmud döneminde (1808-39) ve daha sonra II.Abdülhamid döneminde (1876-1909) 1896-7'de (H.1314) yeniden yaptırıldığını belirtmektedir. Ayrıca Alpagut (1941, s.128-9), caminin alt katında nazırlara tahsis edilen odanın Bahriye Nazırı Hasan Hüsnü Paşa ve daha sonraki Bahriye nazırları tarafından tersane işleri üzerinde çalışılırken kullanıldığını, buranın Meşrutiyet'in ilanından sonra Haliç komodorluğu olarak düzenlendiğini, Cumhuriyet devrinde İstanbul Deniz Komutanlığı'na verildiğini, 1970'lerde de gümrük idaresi tarafından kullanıldığını yazmaktadır (Şekil 3.89).

Günümüzde (1995) sadece Camialtı-Taşkızak Tersaneleri çalışanları tarafından Cuma namazı sırasında kullanılan ve diğer zamanlarda kilitli olan Çorlulu Ali Paşa Camii, en son 1970'lerde bir restorasyon geçirmiş ve oldukça değiştirilmiştir. Bir kat yükseltilen yapının tamamen değiştirilen minare kaidesi çatıya kadar yükselmektedir. Cephelerde iki kademeli taş korniş, kilit taşlı ve kalın söveli düşey dikdörtgen pencereler görülmektedir ve yapı köşelerinde düşey taş plastır yüzeyler vardır. Ayrıca cami çevresine yeni bir duvar yapılmıştır. Caminin ön tarafındaki sekiz sütunun taşıdığı soğan kubbeli çokgen 16 musluklu şadırvan bugün de mevcuttur ancak restorasyon sırasında değiştirilmiştir. Cami ile şadırvan arasında başaşağı duran korint bir sütun başlığı bulunmaktadır (Şekil 3.90 ve 3.91).

Tersane bölgesinde bu camilerden başka "sübyan kışlası ile imalat-ı mütenevvia fabrikasının arka tarafında küçük bir mescid" olduğunu yazan Dümer'in (1972, s.366) bahsettiği mescid bugün yoktur. Diğer bir cami de Haliç tersanesinde III.kuruhavuzun yukarısındaki alanda yer alan yapıdır. 19.yy sonlarına kadar cami olarak kullanılan, ahşap tavan kaplamalı, iki katlı ve 80 cm duvar kalınlığı olan yapı, daha sonra 1980 yılına kadar gemi yapım sanat enstitüsü-meslek lisesi işlevini üstlenmiştir ve bugünkü giriş bölümü eklenerek, etrafına açık-kapalı spor alanları düzenlenmiştir. 1980'den beri yapı İkmal Dairesi Başkanlığı olarak kullanılmaktadır ve Haliç Tersanesi'nden ayrı bir girişi daha bulunmaktadır (Ek A ve B).

Şekil 3.89. II.Abdülhamid döneminde 1896-7'de Çorlulu Ali Paşa Camii, önde Deniz Bandosu.
TEKİN, Ş., (1988), *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Imperial Self-Portrait the Ottoman Empire as revealed in the Sultan Abdülhamid II's photographic Albums.

Şekil 3.90. Çorlulu Ali Paşa Camii ve şadırvanı (1995).

Şekil 3.91. Çorlulu Ali Paşa Camii avlusundaki sütun başlığı (1995).

Diğer bir cami ise eski Kalyoncu Kışlası içindeki Gazi Hasan Paşa ya da Emin Bey Camii'dir. Öz (1965, s.22) caminin duvarlarının kargir, çatısının ahşap, minaresinin tuğladan olduğunu yazmaktadır. Tek minareli fevkani cami, kışla ile beraber 1782'de (H.1196) yaptırılmıştır. Abaç (1935, s.26) caminin 1784'te (1199) yıkılmış, yerine yeni bir bina yapılmış olduğunu belirtmektedir. Hadikat-ül Cevami'den aktaran Şehsuvaroğlu (1965, s.283) ise yapının yıkılışı sonrasında genişletilerek kısmen yeniden yapılmış olduğunu ayrıca bir mahfel eklendiğini ve taş minarenin şerefeden yukarısının çini ile süslenmiş olduğunu yazmaktadır. Yapı günümüzde (1995) Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından kullanılmaktadır ve birkaç sene önce restore edilmiştir.

3.6. Tersane Mahzenleri

Gemi ve tersane gereçlerinin depolandığı ve korunduğu mekanlara mahzen denilmekteydi. Mahzenler için özel olarak yapılan binalar olduğu gibi tersane gözlerinin arasında bulunan depolar ya da gözler de kullanılmaktaydı. 18.yy'dan sonra artık gözlerde gemi yapılamaz duruma gelince mevcut yapıların bir kısmı yine malzeme koymak amacıyla depoya dönüştürülmüştür.

Mahzenlerde, tersane gözlerinde ve depolarda korunan ve gemi yapımında kullanılan malzemeler gemi inşasında, gemi donanımında kullanılan ve harp malzemeleri olmak üzere üç bölüme ayrılabilir. Gemi inşasında kullanılan gereçler arasında; kereste, sütun ve seren, funda, demir, bakır, çivi, kurşun, katran, zift, kalafat malzemeleri, yağ, boya, reçine, balmumu, kendir, urgan/halat, ispavlu, üstüpü, gümüş, şap, güherçile sayılabilir. Gemi donanımında kullanılanlar ise; kürek, lenger, pusula, fanus, bez, tente, yelken, boğası, tafta, keneviçe, çuka, yelken, dikiş iğnesi, makara dili, halat, kendir, kendir bezi, tente bezi gibi malzemelerdir. Gemilerde yer alan harp gereçleriyse; barut, top, mermi, yuvarlak, ok ve yaydan oluşmaktaydı (Bostan 1992, s.101-178).

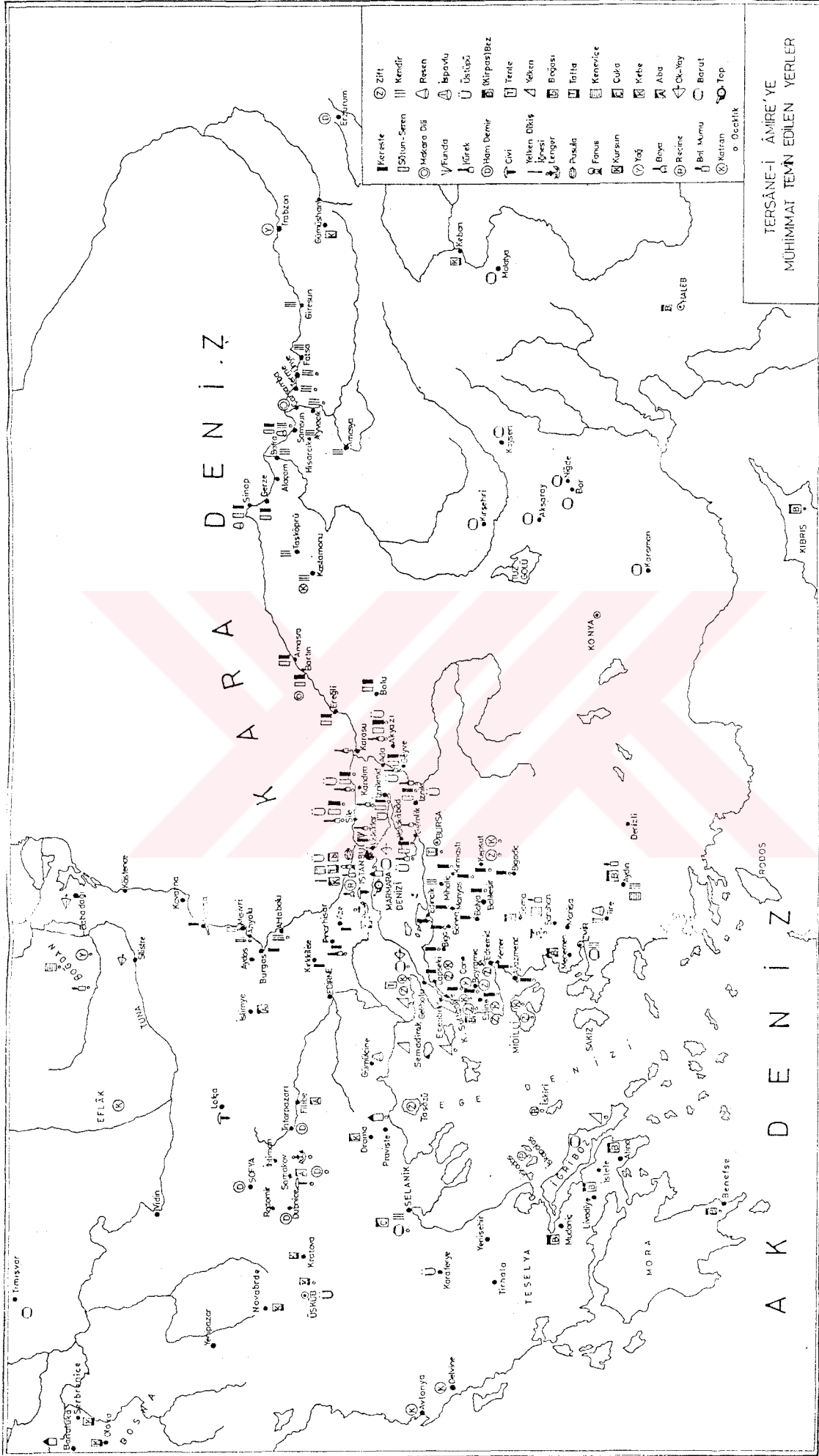
Tersanede kullanılan adı geçen malzemelerin ücretleri hazineden çıkıyordu ve yakın çevreden temin edilemeyen gereçler imparatorluk sınırları içinden ya da dışarıdan getirtiliyordu. Bunlardan ağaç; Kocaeli, Trakya sancağından ve Karadeniz ormanlarından, demir; Bulgaristan'dan, yelken bezi; Mısır'dan, kalafat Arnavutluk'tan, reçine ve katran; İzmir, Midilli ve Arnavutluk'tan, bakır; Anadolu'dan, kenevir; Sinop ve Trabzon'dan, hayvani ve bitkisel yağ; Varna, Kefe ve Sakız'dan, demir ve kalay; İngiltere'den sağlanmaktaydı (Şekil 3.92) (Uzunçarşılı 1948, s.446-54; Mantran 1990, I/s.92).

Evliya Çelebi, Seyahatname'sinde (1317, I/s.417) Kanuni Sultan Süleyman devrinde tersane bölgesindeki yapılar arasında "yetmiş kapudan mahzeni, kürekhane, yedi kurşunlu mahzen" olduğunu yazmaktadır. Ayrıca 16.yy'a ait Kitab-ı Bahriyye planında tersanede bir kereste mahzeninin yer aldığı görülmektedir (Şekil 2.6).

16. yy'da tersanede mahzen-i sürb ve anbar-ı çub isimli iki mahzen yer almaktaydı. Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterlerinde bulunan Mahzen-i sürb eşya listesi yapıda demir, çivi, bakır kap, kurşun levha, halat, varil, yelken, top gibi gemi ve tersane malzemelerinin depolandığını belgeler (Bostan 1992, s.9).

Bugünkü Camialtı meydanında Divanhane ile Çorlulu Ali Paşa Camii arasında deniz kıyısında konumlanan mahzen-i sürb IV.Murad devrinde, Hasan Paşa'nın kaptan-ı deryalığı sırasında 1625'te (H.1035) yapılmıştı. Ortasında geniş bir avlu olan ve kurşunlu mahzen de denilen dikdörgen yapı Nisan 1683'te (H.1094) çıkan bir yangında büyük hasar görmüştür. Daha sonra 1735-6 (H.1148) yangınında mahzen tamamen yanmış, yangından sorumlu tutulan Tersane-i Amire Emine, katip ve mahzen katibi sürgüne gönderilmişlerdir (Bostan 1992, s.10).

I.Mahmud döneminde, Ratip Ahmed Paşa'nın kaptan-ı deryalığı sırasında 1745'te (H.1158) yeniden bir mahzen-i sürb inşa edilmiştir ve binanın kapısına konulan bugün mevcut olmayan iki yazıtta mahzeni yaptıran, yapım

Şekil 3.92. Tersaneye malzeme sağlanan yerlerin planı (Bostan 1992).

nedeni ve tarihi yer almaktaydı (Alpagut 1941, s.124). 1807 (H.1222) yılında ise yapı oldukça harap olduğu için yıktırılmış ve 6059 arşinlik dörtgen bir arazi üzerine 363.540 kuruş masrafla tekrar yapılmıştır. Ancak 1839 (H.1255) yılında bu yapının da yıktırılması sonrasında, üzerinde yine bir yazıt bulunan bina yaptırılmıştır (Alpagut 1941, s.124-6). Fakat bu son yapı ve yazıtı da günümüze ulaşmamıştır (Ek C, D ve E).

16.yy'da tersanede görülen anbar-ı çub isimli diğer mahzende gemi yapımının ana malzemesi kereste depolanıyordu. Mahzen-i sürb ile aynı bölgede yanyana yer alan bu yapı, Başbakanlık Arşivi belgelerinden öğrenildiği üzere 1675'te (H.1086) bir onarım görmüş ve bu onarım sonrasında duvar ve tavanı yenilenmiştir (Bostan 1992, s.9). 1706 (H.1117) yılı Ocak ayında tersane civarında çıkan bir yangında kereste mahzeni yanmış ve padişah yangının çıkışından kaptan-ı derya Addurrahman Paşa'yı sorumlu tutarak, katlini emretmiştir (Cezar 1963, s.22).

Mahzenler ve malzemelerin birinci derecede sorumlusu tersane emini ve katipler sayılmaktaydı. Tersane emini değişikliklerinde, yeni emin mahzenlerdeki gereçleri sayarak teslim alır, katip tarafından da deftere geçirilir ve bu defter Baş Muhasebe kalemine kaydedilirdi. Bu durumda mahzenlerde çıkan yangınlar ya da malzemelerdeki hasarlar, sözkonusu kişilerin sürgüne gönderilmelerine veya hayatlarına malolabiliyordu.

Kereste mahzeni 1706 yangınından sonra bir onarım geçirmiştir. II.Mahmud devrine (1808-39) kadar kullanılan yapı sözkonusu tarihler arasında yeniden inşa edilmiştir. Yapının kapısı üzerinde 1835 (H.1251) tarihini ve yaptıranı içeren Yesarizade Mustafa İzzet Efendi tarafından hazırlanmış bir kitabe vardı (Alpagut 1941, s.126-7) (Şekil 3.93).

Mahzen-i sürb, kereste mahzeni ve diğer depolar 19.yy ortalarına kadar tersane bölgesinde Camialtı meydanında görülmektedirler (Şekil 3.94) (Ek D). Ancak 1900 sonrası planlarda ve resimlerde bu alan boştur (Şekil 3.52) (Ek

Şekil 3.93. 1836-45 yılları arasına tarihlenen tersane planı (Eldem 1979).

Şekil 3.94. 1834-64 yılları arasında tarihlenen tersane resmi (Eldem 1979).

C). 1930'lar sonrasında alana Bahriye dikimevi tesisleri yapılmıştır. Mahzenlerden günümüze (1995) hiçbir kalıntı ulaşamamıştır (Ek B).

3.7. Tersane Kârhaneleri

Tersanede çeşitli sanat kollarına yönelik kârhaneler yer almaktaydı. Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterlerindeki belgelerde bu kârhanelerde, çalışanlarının sayıları, kullandıkları malzemeler ve tutarlarına ilişkin belgeler bulunmaktadır. Söz konusu belgelere göre 1663-4 yıllarında haddadlar (demirden imal edilen gemi malzemelerini hazırlayanlar) kârhanesinde 180, üstüpücüler (teknelerin aralıklarının su geçirmemesi için üstüpü ile dolduranlar) kârhanesinde 80, makaracılar (makara yapanlar) kârhanesinde 168, zevrakçılar (küçük kayık inşasında çalışanlar) kârhanesinde 224, errekeşler (kerestelerin kesimini yapan bıçkıcılar) kârhanesinde 344 kişi çalışmaktaydı (Bostan 1992, s.10). Bunun dışında demirciler, teksinarcılar (gemi küreklerini hazırlayanlar), kalafatçılar gibi diğer tersane çalışanlarının da kârhaneleri mevcuttu.

Başbakanlık Arşivi'nde adı geçen belgelerdeki onarım notlarından kârhanelerin büyüklükleri hakkında bilgi edinilebilir. Örnek olarak Mart-Nisan 1681'de (1092) kalafatçılar kârhanesinin tamiri ile ilgili Mimarbaşı İsmail'in hazırladığı keşif raporunda yapının eni, boyu ve yüksekliği ayrıca yapılması düşünülen ekler (bir mescid, orta sofa, oda, çeşme ve beş tane tuvalet) hakkında bilgi verilmiştir (Bostan 1992, s.10).

3.8. Tersane Kışlaları

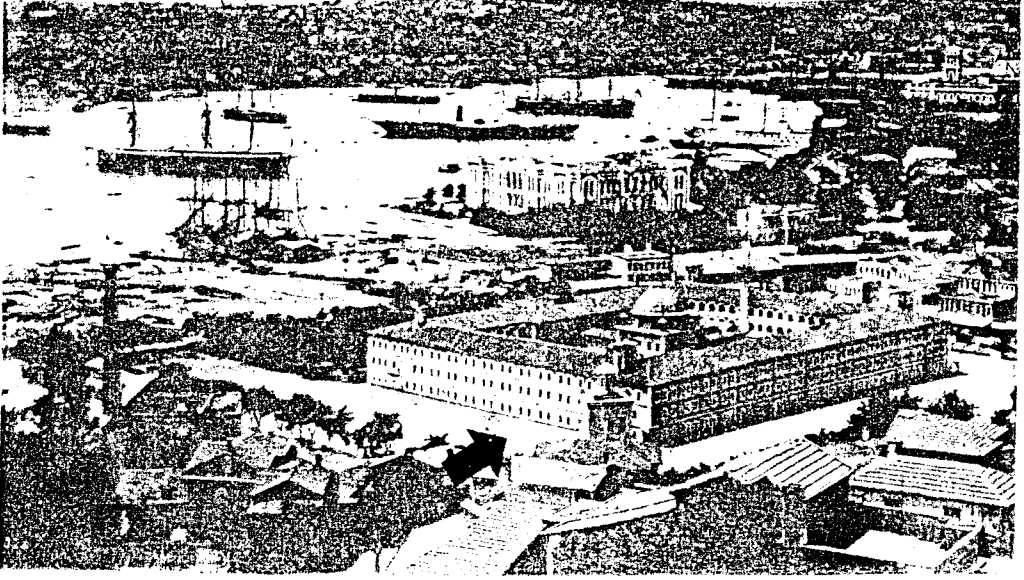
Tersanede çalışan azablar, kalyoncular ve kalafatçılar gibi görevlilerin bir düzen altında birarada bulunmalarını ve barınmalarını sağlamak amacıyla yapılan binalara kışla denilmekteydi.

3.8.1. Kalyoncular Kışlası

Her sene donanmanın denize çıkarılmasından önce, tersanede çalıştırılmak üzere toplanan bahriyelilere kalyoncu denirdi. 1682'de (H.1003) kalyonculuk bir ocak halini almıştı ve kalyoncular görevde oldukları zaman maaş alırlar, görevleri bitince memleketlerine dönerlerdi (Uzunçarşılı 1948, s.485). Görev sırasında Kasımpaşa ve Galata çevresindeki bekar odalarında kalıyorlardı. Kalyoncuları biraraya toplamak amacıyla Kasımpaşa'da Azapkapı'nın ilerisinde bir koy teşkil eden deniz doldurularak elde edilecek alana, bir kışla yapılmasına karar verilmiştir.

Cezayirli Kaptan Hasan Paşa tarafından 1780 (H.1195) yılında başlanıp 1784 (H.1198) yılında tamamlanan Kalyoncular Kışlası yaptırılmıştır (Uzunçarşılı 1948, s.470). Yapı dolgu zemin üzerine inşa edildiği için 19.yy'ın ortalarına kadar sağlıklı olarak nitelendirilmiştir (Kömürcüyan 1952, s.215). Fakat ileriki yıllarda kışlanın sadece bir kaç defa onarılmasına gerek duyulmuş ve yapı bugüne (1995) kadar fazla bir değişikliğe uğramadan ulaşmıştır (Şekil 3.95 ve 3.96).

Alpagut (1941, s.116) yapının üç kat ve 160 odadan meydana geldiğini belirtmektedir. Dikdörgen planlı kışlanın ortasında büyük bir avlu vardır ve avluda bugünde mevcut olan bir camii yer almaktadır (Bölüm 3.5). Ayrıca etrafı duvar ile çevrili alanda geniş bir talim meydanı ve Kasımpaşa yönündeki köşesinde de camii görevlilerine ait yapılar vardı. Kışla alanına Haliç yönünde ve Hasköy yönünde olmak üzere iki kapıdan giriliyordu. Haliç yönündeki kapının üstünde 1782 (1197) tarihini içeren ve yaptıran ile yapım hakkında bilgi veren ve bugün mevcut olmayan bir yazıt yer almaktaydı (Alpagut 1941, s.116). Şehsuvaroğlu (1965, s.283) yapının 1813'te bir onarım geçirmiş olduğunu yazmaktadır. Ayrıca 1882'de oldukça harap durumda olan binanın yeni bir onarımla yapı içindeki odalar arasındaki tuğla duvarların yıktırılıp odaların birleştirildiğini eklemektedir. 1884'te Bahriye İtfaiye Taburu Kışlası olarak kullanılan yapı, daha sonra Efrad-ı Cedide

Şekil 3.95. 20. yy başlarında Kalyoncu Kışlası resmi.
TEKİN, Ş., (1988), *Journal of Turkish Studies, Türklük Bilgisi Araştırmaları*, Imperial Self-Portrait the Ottoman Empire as revealed in the Sultan Abdülhamid II's photographic Albums.

Şekil 3.96. Günümüzde Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından kullanılan Kalyoncu Kışlası (1995).

Mektebi, Deniz Talim Taburu Kışlası işlevlerini almıştır (Şehsuvaroğlu 1965, s.283).

1950'de yeniden restore edilen yapı 1965'ten sonra Deniz Talim Alayı tarafından kullanılmıştır. 1990'dan sonra son kez onarımı yapılan kışla bugün (1995) Deniz Kuvvetleri Komutanlığı'na bağlı Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından Karargah binası olarak kullanılmaktadır (Ek A ve B). Ayrıca Kalyoncular Kışlası'na ait kapı parçaları bugün T.C.Dz.K.K. İstanbul Deniz Müzesi'nde açık alanda sergilenmektedir.

3.8.2. Azaplar Kışlası

Tersane ve donanmada görevli, kara ve deniz olmak üzere ikiye ayrılan tüfekli askeri sınıfa azaplar adı verilmekteydi. Tersanede kalyonların önem kazanması ve kalyoncularla levendlerin yer almasına kadar azaplar hizmet vermekteydi.

Haliç Tersanesi'nde ilk yapılan üç numaralı kuruhavuz ile Sokullu Mehmed Paşa Camii arasında konumlanan yapı, 18.yy sonu ve 19.yy başı planlarında Azaplar Kışlası olarak geçmektedir (Ek F). Uzunçarşılı (1948, s.409) Haliç'te tersane yanında azaplara ait bir kışla olduğunu ve bu bölgeye isim verdiğini yazmaktadır. Bugün yerinden taşınan Azapkapısı da adını sözkonusu kışladan almıştır. Ortasında geniş bir avlu olan dikdörtgen planlı kışla hakkında detaylı bir bilgi olmadığı gibi 19.yy başı gravürlerinde de koy arkasında kaldığı için çizilmemiştir. 1821'den sonra ikinci ve üçüncü kuruhavuzların yapılması sırasında yapı yıkılmış olmalıdır. Daha ayrıntılı bilgiye özgün Osmanlı arşiv belgelerinin incelenmesi yoluyla ulaşılabilir.

3.8.3. Kalafatçılar Kışlası

Tersanede gemilerin kalafat işleri ve ziftlenmesi ile görevli olan kişilere kalafatçı denilmekteydi. Uzunçarşılı (1948, s.410) kalafatçıların biri Galata'da Kürekçi Kapısı'nda, diğeri de tersanede kurşunlu mahzen (mahzen-i sürb)

yakınında olmak üzere iki yerde odalarının olduğunu belirtmektedir. Ancak Eyyûbi Efendi'den aktaran Bostan'a (1992, s.68) göre Uzunçarşılı'nın bahsettiği ilk oda Kürekçi Kapısı'nda değilde yine Galata'da Kürkçü Kapısı'nda yer almaktadır. Azapkapı-Karaköy arasında sur kapılarından birinin adının Kürkçü Kapısı olması nedeniyle kışlanın Kürekçi yerine Kürkçü Kapısı'nda olma ihtimali daha yüksektir (Şekil 3.51). Ancak 1905 tarihli Goad haritasında tersanenin Azapkapı yönündeki duvarına bitişik yapıların üzerinde Askeri Deniz Kışlası yazısı görülmektedir (Şekil 3.53). Uzunçarşılı'nın bahsettiği yer eğer bir isim yanlışlığı yoksa bu bölge ve Kürekçi Kapısı ise bu duvar üzerinde Azapkapısı'nın deniz yönünde aşağısında yer alan ve tersane halkı tarafından kullanılan kapının adı olmalıdır. Sözkonusu isme başka kaynaklarda rastlanamaması ve arşiv belgelerinin incelenmemesi nedeniyle konu tartışmaya açık bırakılmıştır.

1905 Goad planında yer alan kışla binaları, 1925-6 Pervititch planlarında ve 1937 Haliç Tersanesi resminde de görülmektedir. Yapılar 1967'de ki yol genişletme çalışmaları sırasında duvarla beraber yıkılmış olmalıdır.

3.9. Eğitim Yapıları

Sultan I.Mahmud (1730-54) ile başlayan ve daha sonra I.Abdülhamid (1774-89) tarafından devam ettirilen askeri yenileşme hareketleri aynı zamanda bir çok meslek okulunun yapımını da kapsamaktaydı. Tersanenin gelişimi için donanmaya eğitilmiş insan yetiştirilmesi gerektiğinin farkına varılmasından sonra bölgede eğitim yapıları inşa edilmeye başlanmıştır.

Tersane bünyesinde ilk bahriye okulu I.Abdülhamid döneminde 18 Kasım 1776'da (H.1190) maçuna alanında bir göz içerisinde Hendese Odası adıyla açılan sınıf olmuştur (Uzunçarşılı 1948, s.507). Ancak sözkonusu sınıftan önce 1773'te tersanede bir okul daha olduğu konusunda bazı fikirler vardır (Çeçen 1993, s.13). Ahmet Refik'in (1929, s.22) Baron de Tott'un notlarından aktardığına göre 1775'te bahriye talebelerine tersanede bazı dersler

verilmekteydi. Bu durumda 1776'dan iki-üç yıl önce eğitime başlanmış olmalıdır.

1776'da açılan Uzunçarşılı'nın bahsettiği sınıfa önce Cezayirli Hasan Hoca, daha sonra Seyyid Osman Efendi ve ardından okulun yetiştirdiği öğrencilerden Molla Mustafa Efendi öğretmen olmuştur. 1782 yılında sözkonusu okulun küçük gelmesi nedeniyle, tersane zindanının yanında (bugünkü Camialtı meydanında) iki-üç odadan oluşan bir mühendishane yaptırılmıştır. Artık okulda Fransız öğretmenler de ders vermeye başlamış ve matematik, savaş teknikleri gibi dersler okutulmaya başlanmıştır.

Halil Hamid Paşa'nın sadrazamlığı sırasında Fransa'dan gelmiş Moniye (Moniet) ve Lafayet Klave (La Fayette Clavet) isimli iki kale mühendisinin, tersanede başka okul olmaması nedeniyle mühendishanede ders vermek zorunda kalmaları üzerine, 1784'te (H.1198) mühendishane yanına bir de kara mühendishanesi yapılmıştır. 1795 (H.1210) yılındaysa deniz mühendishanesi odalarından birinde bir inşaiye dairesi açılmıştır (Uzunçarşılı 1948, s.507-9).

1821 (H.1237) Kasımpaşa yangınında mühendishanenin yanması, eğitimi bir sene kadar aksatmıştır. Yangın sonrasında eğitime birkaç onarımla okul haline dönüştürülen tersanenin Parmakkapı denilen errehane (bıçkı) mağazasında devam edilmiştir. Sözkonusu yapıda okulun ne kadar kaldığı kesin değildir. Öyle ki Alpogut (1941, s.18) 1838'de okulun, Cezayirli Gazi Hasan Paşa'nın konağının satın alınıp, yıktırılarak yerine inşa edilen Bahriye Mektebi'ne taşınmış olduğuna dayanarak; kesin olmamakla birlikte bıçkı gözünde eğitimin 1838 (H.1254) tarihine kadar devam etmiş olması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna karşılık Uzunçarşılı (1948, s.510) 1834 (H.1250) yılında bıçkı gözündeki okulun, Heybeliada'da 1828'de (H.1244) yapılmış Kalyoncu Kışlası'na taşındığını, 1838'de (H.1254) ise Gazi Hasan Paşa Konağı yerine yapılan ve 400 öğrenciye hizmet edebilen Deniz Mühendishanesi binasına taşındığını belirtmektedir.

Mühendishanenin 1838 yılında taşındığı yeni binanın kapısı üstünde yapım tarihi ile yaptıranı anlatan bir kitabe yer almaktaydı ve binanın fonksiyonunun değişmesi sonrasında da sözkonusu kitabe kaldırılmamış, 1910'lara kadar yerinde kalarak (Alpagut 1941, s.21) hastane - okul arasındaki karışıklığa neden olunmuştur.

Deniz Mühendishanesi 1852 (H.1268) yılına kadar Kasımpaşa'da yer almış ve daha sonra Heybeliada'ya nakledilmiş, yerine de Bahriye Hastanesi taşınmıştır ve yapı halen (1995) hastane olarak kullanılmaktadır. Heybeliada'da ise bugün betonarme olarak yeni inşa edilmiş Deniz Lisesi yer almaktadır ve kışla döneminden günümüze sadece Kaptan Köşkü olarak adı geçen dersane binası ulaşabilmiştir.

3.10. Bahriye Hastanesi

Bugün Kasımpaşa'da Bahriye Dikimevi Tesisleri'nin arkasında yer alan kuleli bina İstanbul Deniz Hastanesi adını taşıyan Bahriye Hastanesi'dir.

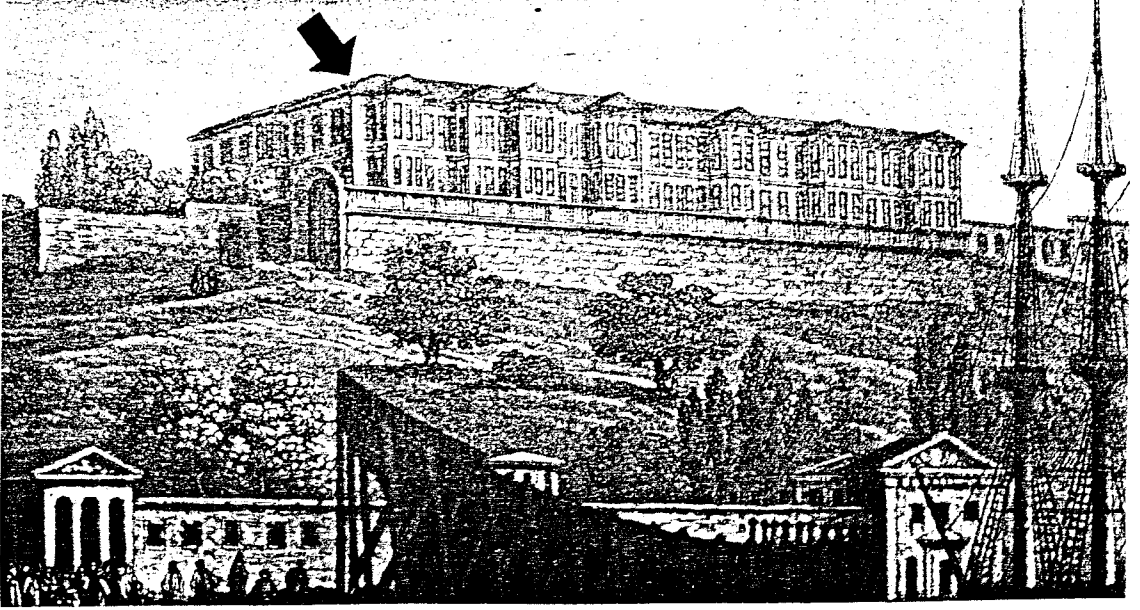
Tersane içinde yer alan ilk hastane konusundaki bilgiler tartışmalıdır. Alpagut (1941, s.18) 1804-6 (H.1219-21) tarihlerinde büyük havuz civarında Ali Efendi tarafından bir mühendishane ile hastane binası yapımına başlandığını ancak tamamlanamadığını yazmaktadır. Gencer (1985, s.56) ise 1806 (H.1221) yılında Ali Efendi'nin nazırlığı sırasında adı geçen yapıların yapılmaya başlandığını fakat tamamlanamadığı belirtmektedir. Ancak yine Gencer (1979, s.732-40) bugünkü Taşkızak yakınlarında yapılmaya başlanan binalardan Deniz Hastanesi'nin ahşap olarak kısa bir sürede tamamlandığını ve bu konuda 21 Ağustos 1805 (1220) tarihli bir belge olduğunu, ayrıca 9 Ocak 1806 (H.1220) tarihli bir belgede hastane yanına bir de Tıphane inşa edildiğini yazmaktadır. 1808 yılında Bahriye nezaretinin kaldırılıp tersane emniyeti devrine dönüldüğünde tıp okulunun faaliyetini yitirdiğini ve hastane, tababethane ve diğer yapıların 1821 Kasımpaşa yangınında yandıklarını, 1827'de ise tıphane ve cerrahhanenin beraber açıldığını ve Mustafa Behçet Efendi'nin hem nazır hem öğretmen olduğunu belirtmektedir. Gencer,

yayınında bahsettiği belgelerin numaralarını vermediği için sözkonusu özgün kaynaklara ulaşamamıştır ancak, büyük olasılıkla hastane kompleksi ile eğitim binasını karıştırmış olmalıdır.

Tersanede kesin olarak bilinen ilk hastane 1827 (H.1243) yılında kullanımda olan Sakızağacı Hastanesi'di. Ancak hastanenin hem küçük hem de tersaneye uzak olması, fazla kullanılmamasına neden oluyordu. Bu nedenle yapının daha uygun bir yere nakledilmesine karar verilmiştir (Alpagut 1941, s.19).

Hastanenin nakledildiği bina alanında ilk yapı, 1782-4 yılında yapılmıştır. Cezayirli Kaptan Hasan Paşa tersanenin arka tarafında kalan bu tepeye bir konak yaptırmış ve ailesi ile birlikte buraya yerleşmişti (Şekil 3.97). 1838'de tersaneyi gezen II.Mahmud Bahriye Mektebi'nin niteliksiz bir yapıda bulunduğunu görmüş ve Hasan Paşa Konağı'nı satın alıp yıktırarak yerine bir Bahriye Mektebi yapılmasını emretmiştir. 1852 yılında Bahriye Mektebi'nin, Heybeliada'da 1822'de yapılmış olan Bahriye Kışlası'na taşınmasının ardından mektep binasına Sakızağacı'ndaki hastane nakledilmiştir. Alpagut (1941, s.21) Sakızağacı hastanesinin Kırım savaşı sırasında Fransız yaralılarına tahsis edilmiş daha sonra 1852'de (H.1269) kapatılmış olduğunu yazmaktadır. Ancak Kırım savaşı Ekim 1853- Şubat 1856 tarihleri arasında olmuştur ve bu tarihler Alpagut'un hastanenin kapatılma tarihi olarak verdiği zamandan daha sonradır. Bu durumda savaş sırasında kullanılan hastane Sakızağacı değil de Kasımpaşa'daki Bahriye Hastanesi olmalıdır. Sakızağacı Hastanesi ise hastanenin Kasımpaşa'ya taşınmasından sonra kapatılmış olmalıdır (Şekil 3.98).

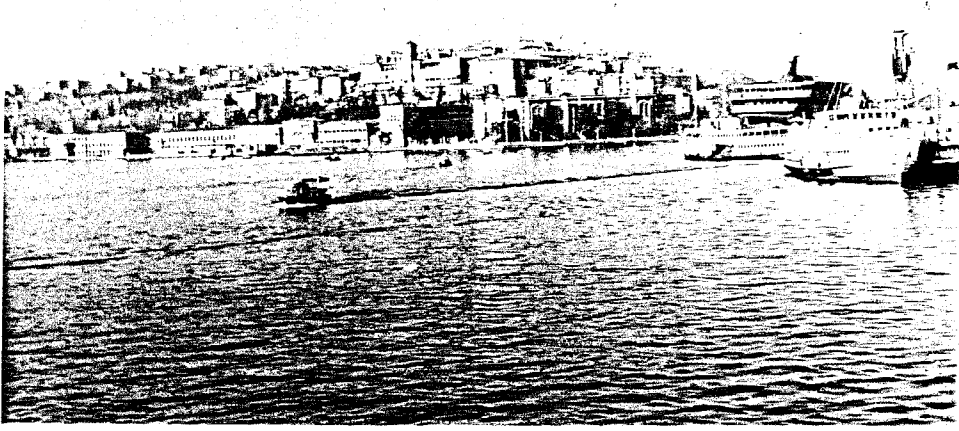
Yıldırım (1993, s.549) Bahriye Hastanesi'nin Hasköy tarafına Bozcaadalı Hasan Paşa'nın bahriye nazırlığı döneminde 1908'de yeni bir bina, 1910'da ise Kasımpaşa yönüne ikinci bir bina yapıldığını, 1914-8 yıllarında bahriye nazırı Cemal Paşa döneminde hastanenin ek birimlerle geliştirildiğini, 1929'da tersanenin bir kısmının Gölcük'e taşınması ile 1931'de hastanenin nakledildiğini yazmaktadır. Ayrıca 1934'te tekrar Kasımpaşa'ya getirilen

Şekil 3.97. 1782-4'te yapılan Cezayirli Kaptan Hasan Paşa Konağı.
ARSLAN, N., (1992). Gravür ve Seyahatnamelerde
İstanbul, 18.yy sonu ve 19.yy. İstanbul Büyükşehir
Belediyesi.

Şekil 3.98. Bahriye Hastanesi (1995).

Şekil 3.99. Karşı kıyıda Bahriye Hastanesi ve çevre yapıları (1995).

Şekil 3.100. Bahriye Hastanesi saat kulesi (1995).

hastane, 1937'de büyük bir restorasyon geçirmiş ve 1962-71 yıllarında hastane arazisi üzerine ek binalar inşa edilmiş olduğunu eklemektedir.

Günümüzde de (1995) hastane olarak kullanılan yapının etrafında bahsi geçen bir çok yeni yapı bulunmaktadır. Her iki yanında bulunan ve 20.yy başında yapılmış olan binalar bugün de mevcuttur (Şekil 3.99 ve 3.100). Ancak Yıldırım'ın (1993, s.549) Hasköy yönünde 1908'de yapıldığını ileri sürdüğü bina, 19.yy ortası restitüsyonunda yer almaktadır (Ek D veC). Böylece yapı 1850 öncesine tarihlenmektedir. Hastanenin askeri bölge içinde olması nedeniyle yapıda inceleme yapılamamıştır. Alanda gerçekleştirilecek bir inceleme sonrasında daha fazla bilgi edinilebilir.

3.11. Bahriye Müzesi

Tersane içinde ilk müze 1896 (H.1314) yılında Bozcaadalı Hasan Paşa'nın bahriye nazırlığı sırasında bugünkü Camialtı meydanında yer almaktaydı (Şehsuvaroğlu 1965, s.175). Alpagut (1941, s.137) müze binasının önceden torpido mağaza ve dairesi olarak kullanıldığını, Süleyman Nutku Bey'in yapıyı Bahriye Müzesi olarak işlevlendirdiğini ve üst katının müze salonu yapıldığını yazmaktadır. Salonun müze için yeterli olmadığını ve eserlerin bir kısmının üst üste konulduğunu bir kısmının dışarıda sergilendiğini de eklemektedir.

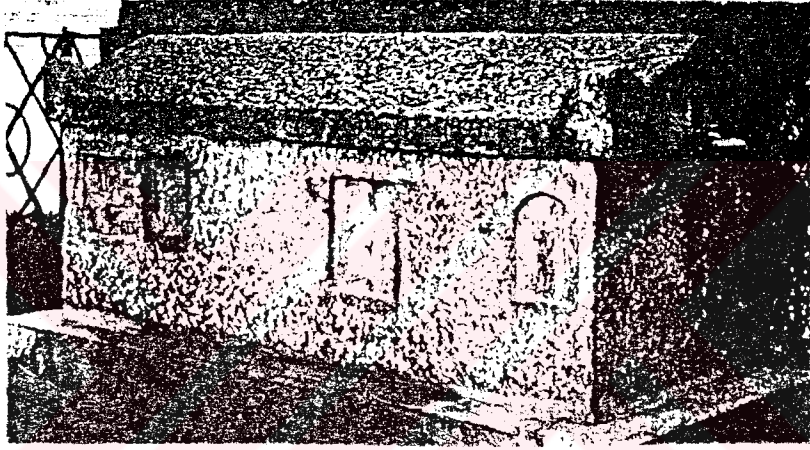
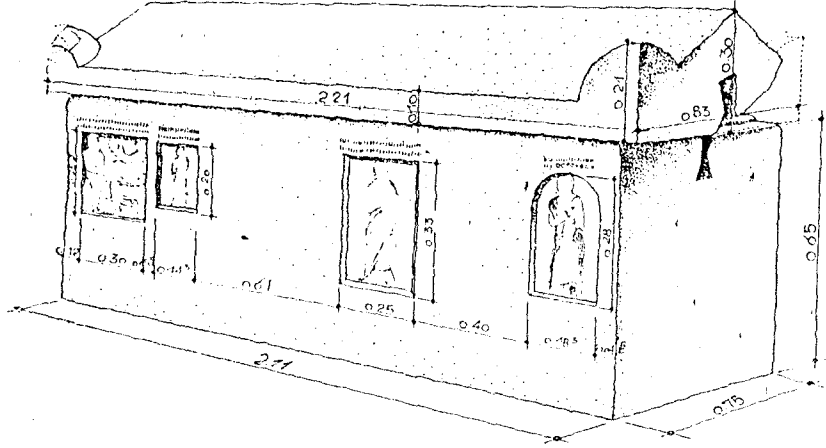
1948'de Dolmabahçe Camii'nin bir bölümüne taşınana kadar, müze tersane içinde iki defa yer değiştirmiştir, ancak yerleri hakkında yeterli bir bilgi yoktur. Camialtı meydanındaki binalardan biri düzenlenerek müze oraya nakledilmiş olmalıdır. Bu konuda Abaç 1935 yılında Çorlulu Ali Paşa Camii ilerisindeki mahzenlerden birinde Deniz Müzesi'nin yer aldığını belirtmektedir (1935, s.15). Şehsuvaroğlu da (1956, s.23-4) tersane ile ilgili tarihi eserlerin depolandığı müzenin bir süre sonra kullanılamaz hale geldiğini ve içindekilerin diğer müzelere nakledildiğini yazmış ancak nakil tarihini vermemiştir.

Bahriye Müzesi 1961 yılında ise Vergi Dairesi olarak yapılan bugünkü müze binasına taşınmıştır. 1971'de de müzenin yanında Tarihi Kayıklar Galerisi olarak kullanılan bina hizmete açılmıştır.

Bugün Deniz Müzesi bünyesinde bulunan kütüphane ve tarihi deniz arşivinde tersane ile ilgili bir çok yayın, yazma ve belge bulunmaktadır. Ancak arşivdeki bir yangın sırasında I.Abdülhamid dönemi (1774-89) öncesine ait belgelerin bir kısmı yokolmuştur. III.Selim (1789 ve 1807) ve sonrasına ait belgelerse mevcuttur. Müze binalarında tersaneye ait 19.yy tarihli bazı resimler (19.yy İstanbul Tersanesi, 1885 yılında Taşkızak Tersanesi, 19.yy'da Haliç Tersanesi resmi, Kalyon devrinde Haliç resmi gibi) ve 1872 (H.1289) tarihli Haliç Tersanesi planı sergilenmektedir. Bahçede ise tersaneden getirilen 1886 tarihli çelikhane yazıtı, yine 1886 tarihli haddehane kışlası yazıtı, Gazi Hasan Paşa Kışlası'na ait kapı parçaları, Bahriye Kışlası yazıtı, 1888 tarihli Taşhavuzlar yazıtı açık alanda yer almaktadır. 1917 yılında hazırlanmış Bahriye Müzesi kataloğundan aktaran Alpagut (1941, s.105-57) tersanede birçok yapının üstündeki yazıtlardan bahsetmiş, bu yazıtların, tuğraların ve gemilere ait tarihi parçaların tersanedeki Bahriye Müzesi'nde bulduklarını yazmıştır. Ama sözkonusu eserlerden çok az bir bölümü bugünkü müzede sergilenmektedir. Bu durumda eserler ya müze binasının nakilleri sırasında kaybolmuştur ya da özel koleksiyonlarda yer almaktadır.

Beşiktaş İlçesi'nde bulunan T.C.Dz.K.K.İstanbul Deniz Müzesi'nde Tarihi Kayıklar Galerisi'nde sergilenen kayıklar, gemi maketleri, gemi donanım eşyaları oldukça sıkışık durumdadır, bahçedeki yazıtlarsa olumsuz hava koşullarından etkilenmektedirler. Restorasyon önerisinde de görüldüğü üzere tersanenin Haliç'ten uzaklaştırılması durumunda, müze Haliç Tersanesi'ne, arşiv ve kütüphane de Camialtı Tersanesi'ne, eserlerin yok olmamalarına dikkat ederek taşınabilirler (Bölüm 4.3.2) (Ek G).

Tersaneye ait başka bir buluntu ise halen İstanbul Arkeoloji Müzesi bahçesinde yer alan bir lahittir. Mansel (1957, s.397) lahidin, Haliç Tersanesi'nde bir inşaat yapımı sırasında toprak altından çıkarıldığını,

Şekil 3.101. Tersaneden çıkartılan lahdin ölçüleri ve görünüşleri.
(Mansel 1957).

üzerinde dört kabartma tasvir ve bununla ilgili dört yazıt olduğunu belirtmektedir (Şekil 3.101). Bahriye Müzesi kataloğuna göre lahdin bulunuş tarihinin 1887 (H.1305) yılı olduğunu yazan Mansel (1957, s.397) bu tarihte İstanbul Müzeleri'nin Osman Hamdi Bey tarafından idare edildiğini ve bu keşiften müzeler yönetiminin haberdar edilmemesinin olanaksız olduğunu, tersanedeki inşaat tarihini ve keşfi anlatan belgenin yazı şekli-üslubu nedeniyle, lahdin 1869 tarihinden ve Sultan II. Abdülhamid devrinden (1876-1909) önce bulunmuş olabileceğini ileri sürmektedir. Bulunuş yerini ise tersane gözlerinin altına rastlayan yer olarak tarif etmektedir. 1860-1900 yılları arasında tersanede gözler ve mahzenler bugünkü Camialtı Tersanesi ile Taşkızak Tersanesi arasındaki bölgede görülmektedir (Şekil 3.9, 3.10 ve 3.11) ve (Ek C). Bu durumda lahit sözkonusu alandan çıkarılmış olmalıdır. Mansel ayrıca tersane lahdi ile İstanbul lahitler grubu hakkında karşılaştırmalı bilgiler de vermektedir (1957, s.395-427).

3.12. Has Bahçe ve Aynalıkavak Kasrı

Taşkızak Tersanesi'nin kuzeyinde bulunan Aynalıkavak Kasrı, Has Bahçe ya da Tersane Bahçesi denilen alanda yapılmış ve günümüze ulaşabilmiş tek yapıdır.

Tersane Bahçesi ve yapıları hakkında Naima, Evliya Çelebi ve Fındıklılı Mehmed Ağa'nın notlarından bazı bilgiler öğrenilebilmektedir ancak bahçede yapılan ilk kasır veya diğer yapılar hakkında yeterli bilgi henüz araştırılmamıştır.

Tersane Bahçesi'nde yapımı bilinen ilk yapı, Naima'dan öğrenildiği üzere I.Ahmed'in (1603-17) 1613'te (H.1022) yaptırdığı kasırdır (Eldem 1969, s.251). 1614 yılında I. Ahmed tersane kasrını gezmiş ve yanına çiçek bahçesi düzenlenmesini emretmiştir. Bu arada Başbakanlık Arşivi Maliyeden Müdevver Defterlerinden öğrenildiği üzere 1601-2'de (H.1010) Tersane Bahçesi basit bir onarım geçirmiş, 1612'de (H.1021) asma çardak ve eski kasır, 1618'de (H.1027) enderun odaları, hamam, darüssaade odası, bazı

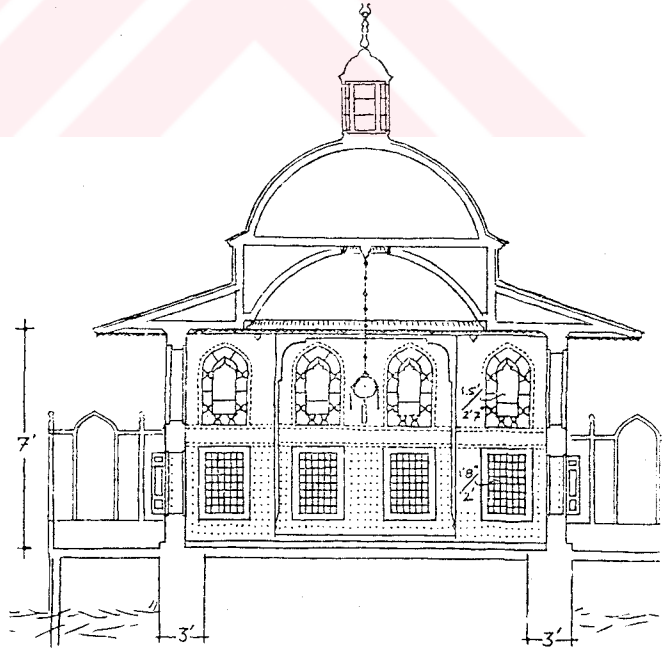
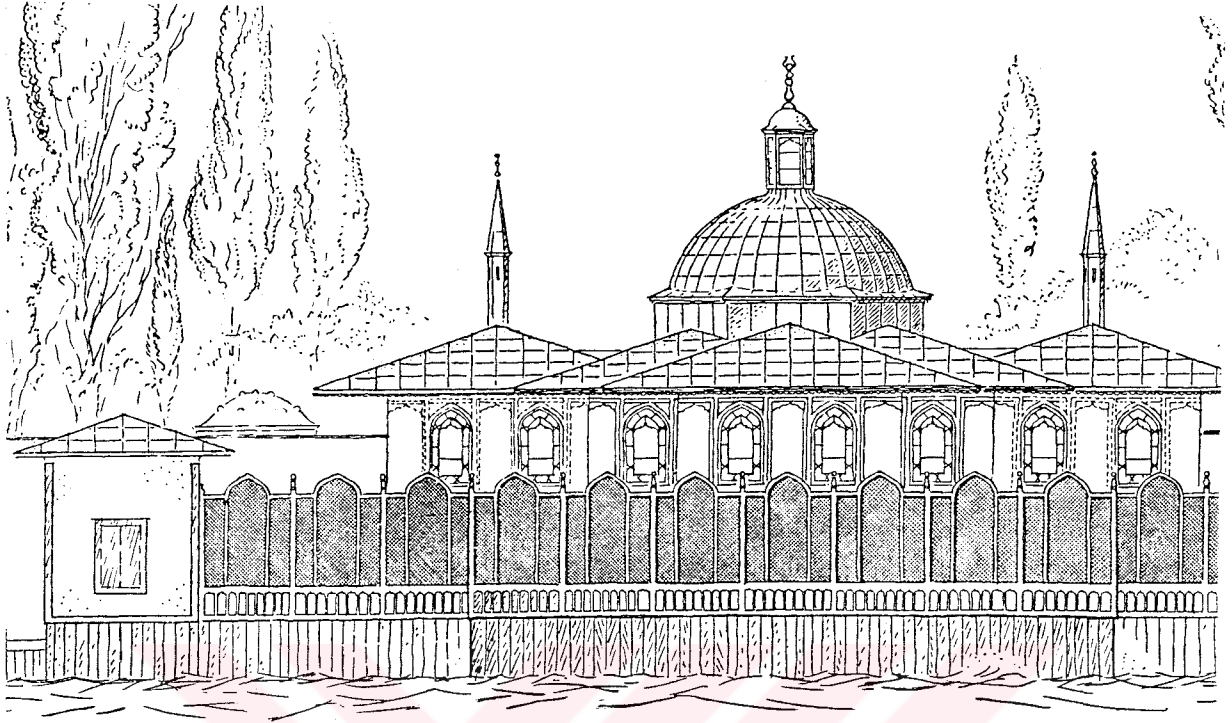
duvarlar, mutfak, ahır, su yolu, talimhane ve buzluklar tamir edilmiştir (Bostan 1992, s.14). Ayrıca 1619-20 (H.1028-9) yıllarında mutfak, helvahane, şadırvan ve hamamlar onarılmıştır. Bundan başka bazı belgelerde kasrın geçirdiği onarımlar yer almaktadır (Bostan 1992, s.14). Evliya Çelebi ise 17. yy'da "onikibin servi ağacı" dikili alanda hamam ve kasır, sofalar ve şadırvanların bulunduğunu belirtmektedir (Eldem 1969, s.251). Bu durumda Tersane Bahçesi'nde 1613'te yapılan ilk kasır öncesinde de bazı yapılar vardır.

Sultan I. İbrahim 1640-48 yıllarında kasra yeni bölümler ekleyerek sahilde de bir köşk yaptırmıştır. Ayrıca Naima'dan öğrenildiği üzere 1647 yılında önündeki yüksek bir duvar yüzünden denizi görmeyen tersane sarayı haremünün önündeki duvarı yıktırmıştır (Şehsuvaroğlu 1960, s.1612).

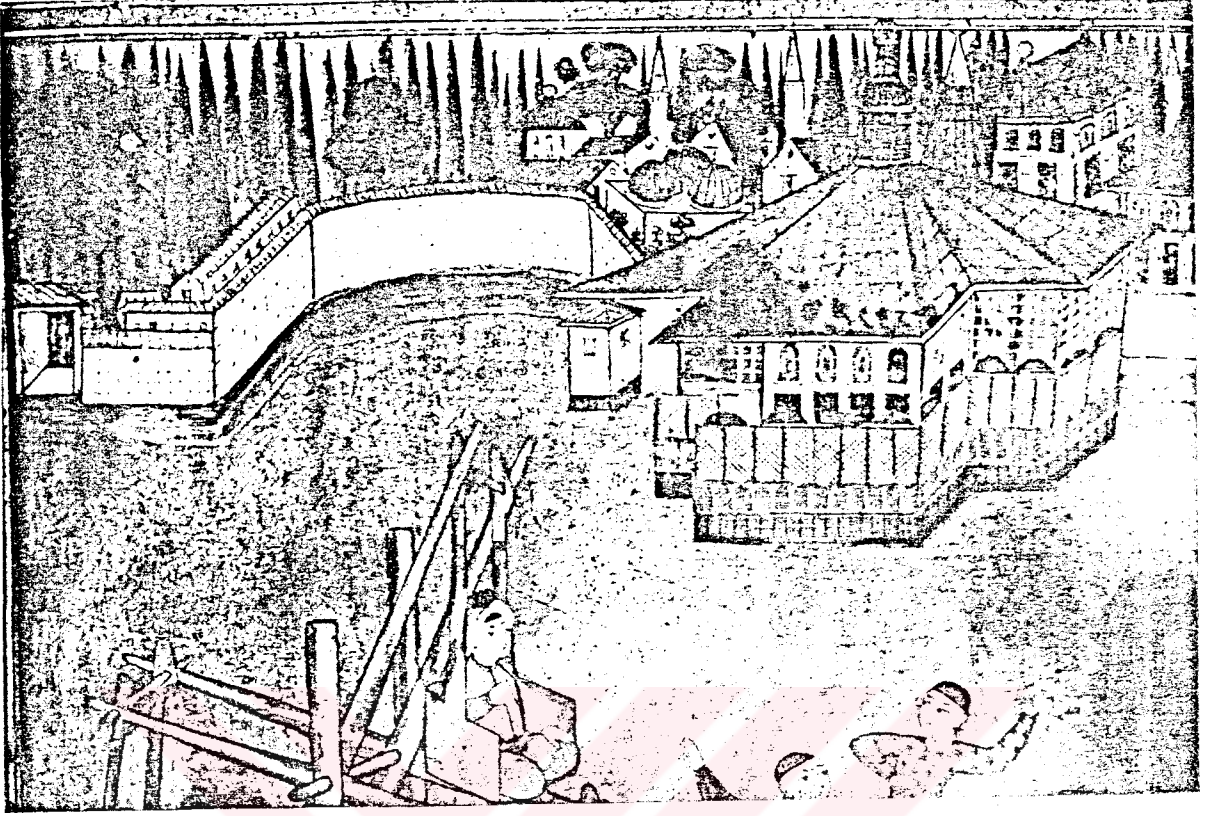
1677 senesinde IV.Mehmed zamanında (1648-87) Tersane Bahçesi horanta odalarından birinin ocağından sıçrayan ateşle yangın çıkmıştır (Cezar 1963, s.18). Şehsuvaroğlu'nun (1960, s.1613) Fındıklılı Mehmed Ağa'dan aktardığını göre, yangını başlatan bina eski olduğu için söndürme çalışmaları fayda etmemiş ancak camlı ve kafesli köşklere sıçramadan durdurulmuştur. Yangın sonrasında Harem ve Hasoda kasrı yeniden inşa edilircesine onarılmıştır (Şekil 3.102).

Şubat 1679'da (H.1090) IV.Mehmed Polonya seferinden dönüşünü kutlamak üzere Haliç'te yapılan şenlikleri, tersane bahçesindeki Kafesli Köşk'ten izlemiştir (Eldem 1969, s.252). Tersane Sarayı'nda daha sonraları da şenlikler yapılmış ve padişah tarafından köşklere seyredilmiştir. III.Ahmed zamanında (1703-30) yapılan şenlik bunların en görkemlisidir. III.Ahmed şehzadelerinin sünnet düğünü gösterileri tersane sarayında gerçekleştirilmiş ve Surname-i Vehbi'de bütün eğlenceler kaleme alınmış, minyatürlerde ise Aynalıkavak Sarayı, Tersane Bahçesi ve bugünkü Taşkızak Tersanesi'nin ve gözlerin bir kısmı çizilmiştir (Şekil 3.103 ve 3.104).

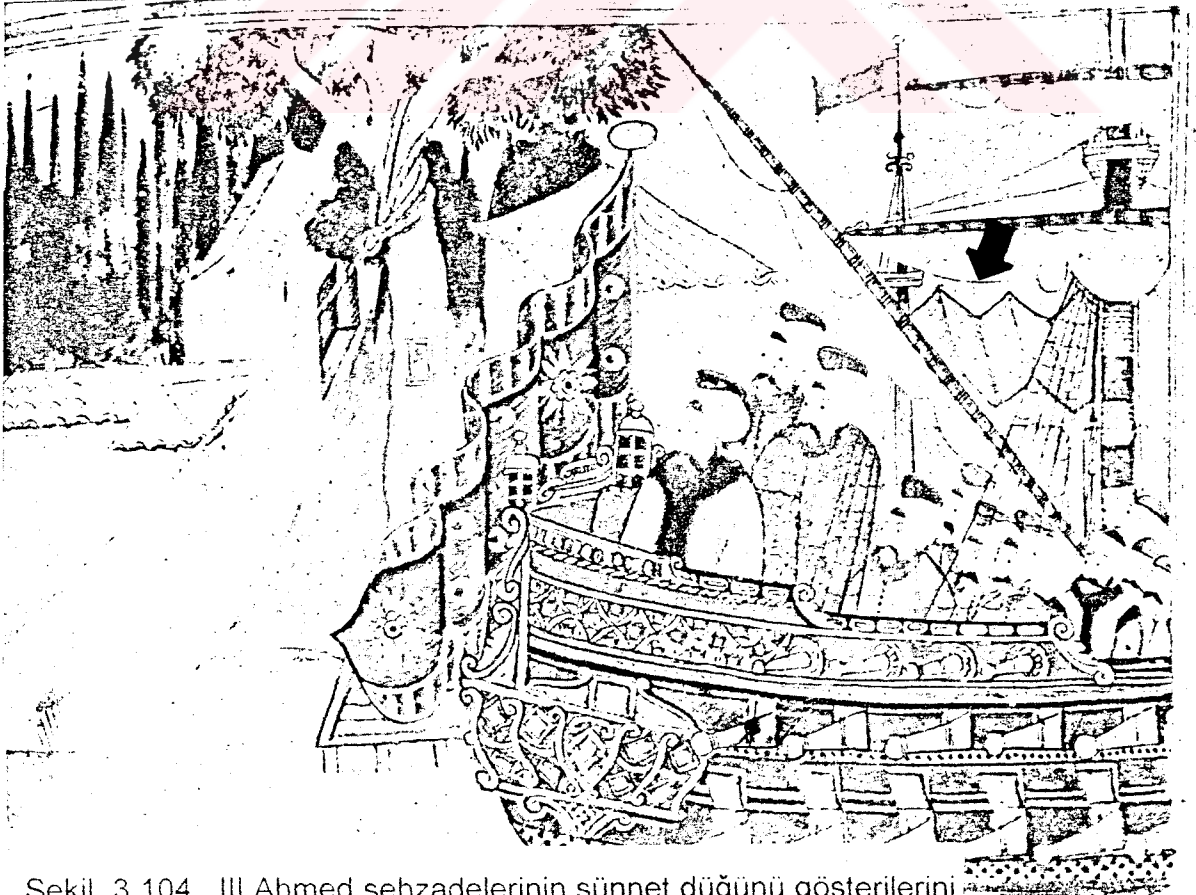
III.Ahmed döneminde (1703-30) saray ciddi bir değişiklik geçirmiştir ve Harem Bahçesi'ndeki Has Bahçe Biniş Köşkü yeniden inşa edilmiştir (Eldem 1969,

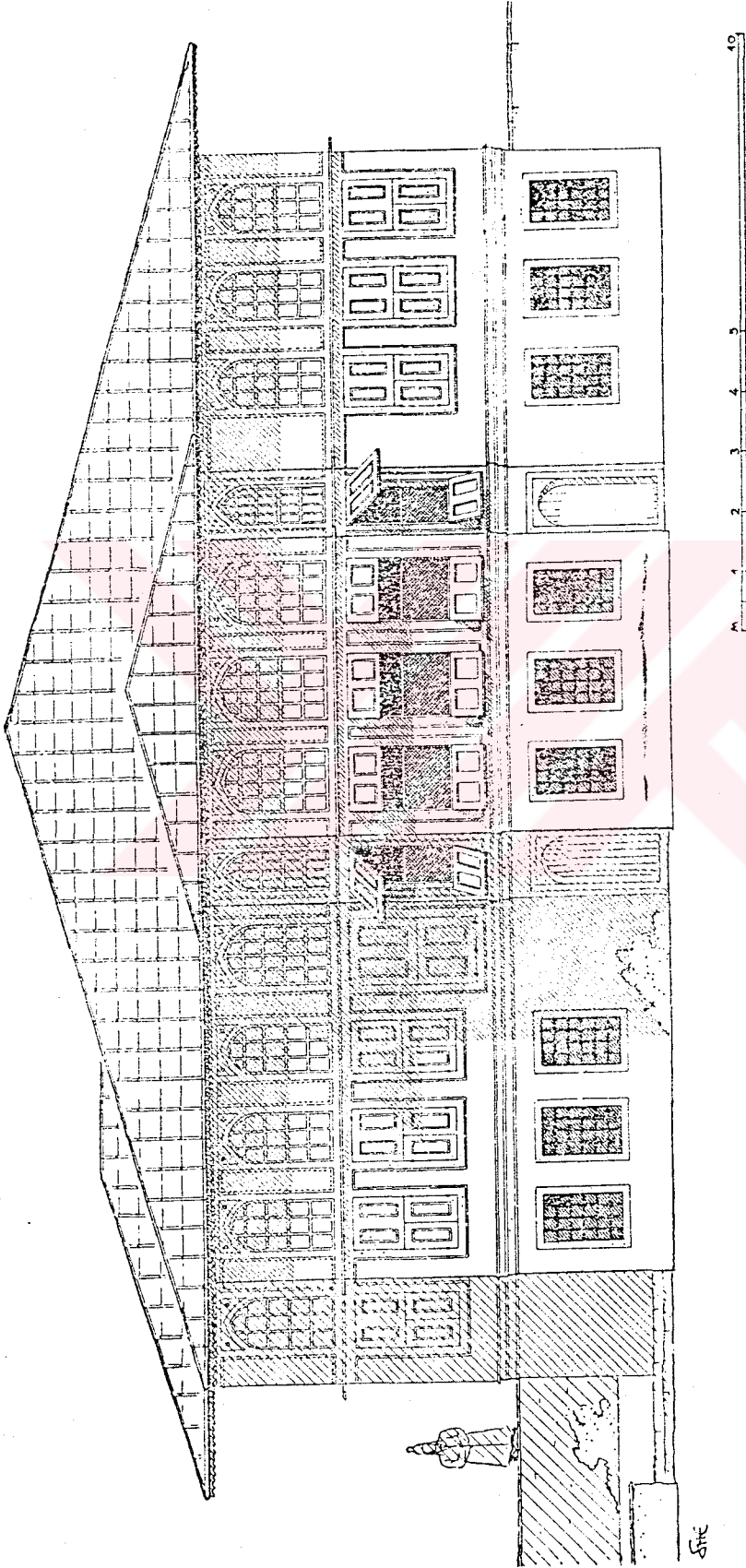
Şekil 3.102. Has Oda Kasrı'nın 17.yy'daki durumunu gösteren cephe çizimi (Eldem 1979).

Şekil 3.103. III.Ahmed şehzadelerinin sünnet düğünü gösterilerini betimleyen Surname-i Vehbi minyatürlerinde Aynalıkavak. (Eldem 1979).

Şekil 3.104. III.Ahmed şehzadelerinin sünnet düğünü gösterilerini betimleyen Surname-i Vehbi minyatürlerinde tersane. (Eldem 1979).

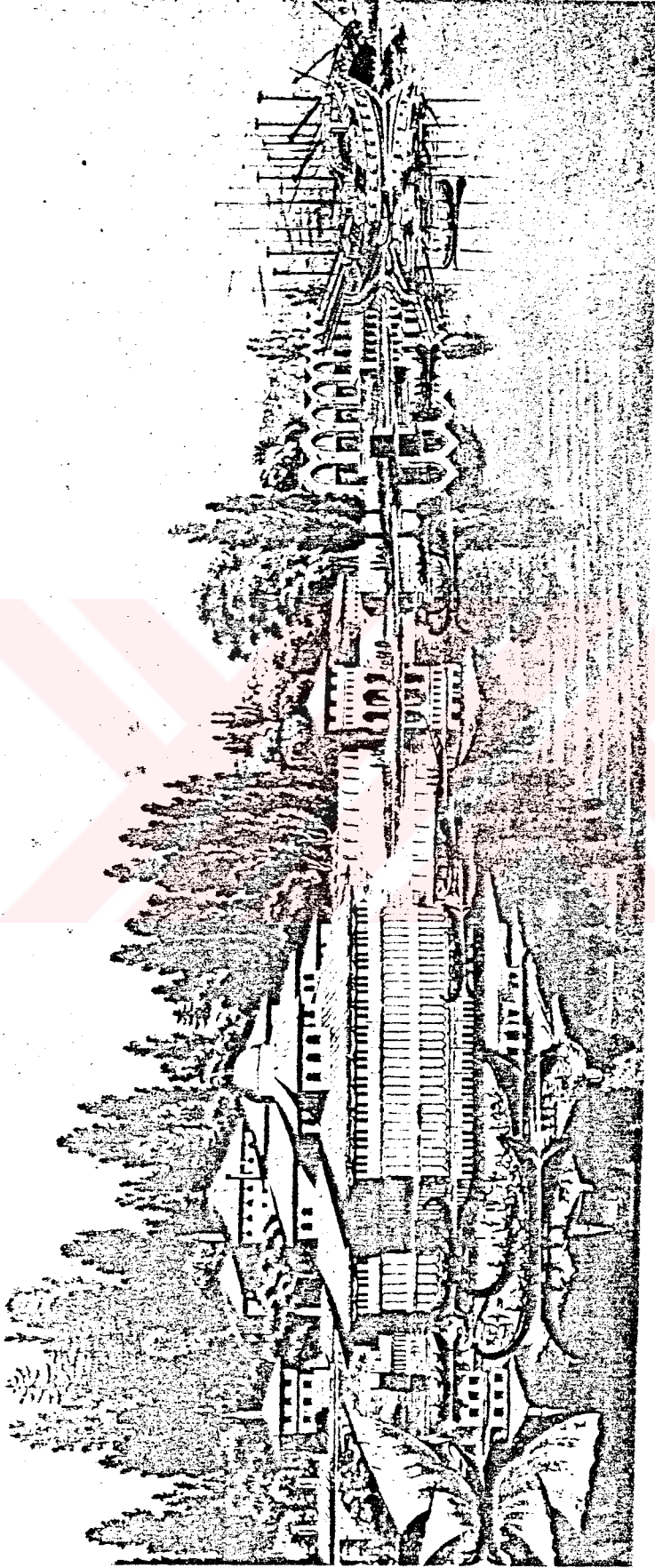
Şekil 3.105. III. Ahmed döneminde (1703-30) Has Bahçe Köşkü'nün restitüsyon çizimi (Eldem 1969).

s.253). Tersane Bahçesinde yer alan iki köşkten Hasoda Kasrı bugünkü Taşkızak Tersanesi'ndeki kızağın Camialtı meydanı tarafında, Namazgah Köşkü ise kızağın Hasköy tarafındaydı (Şekil 3.105).

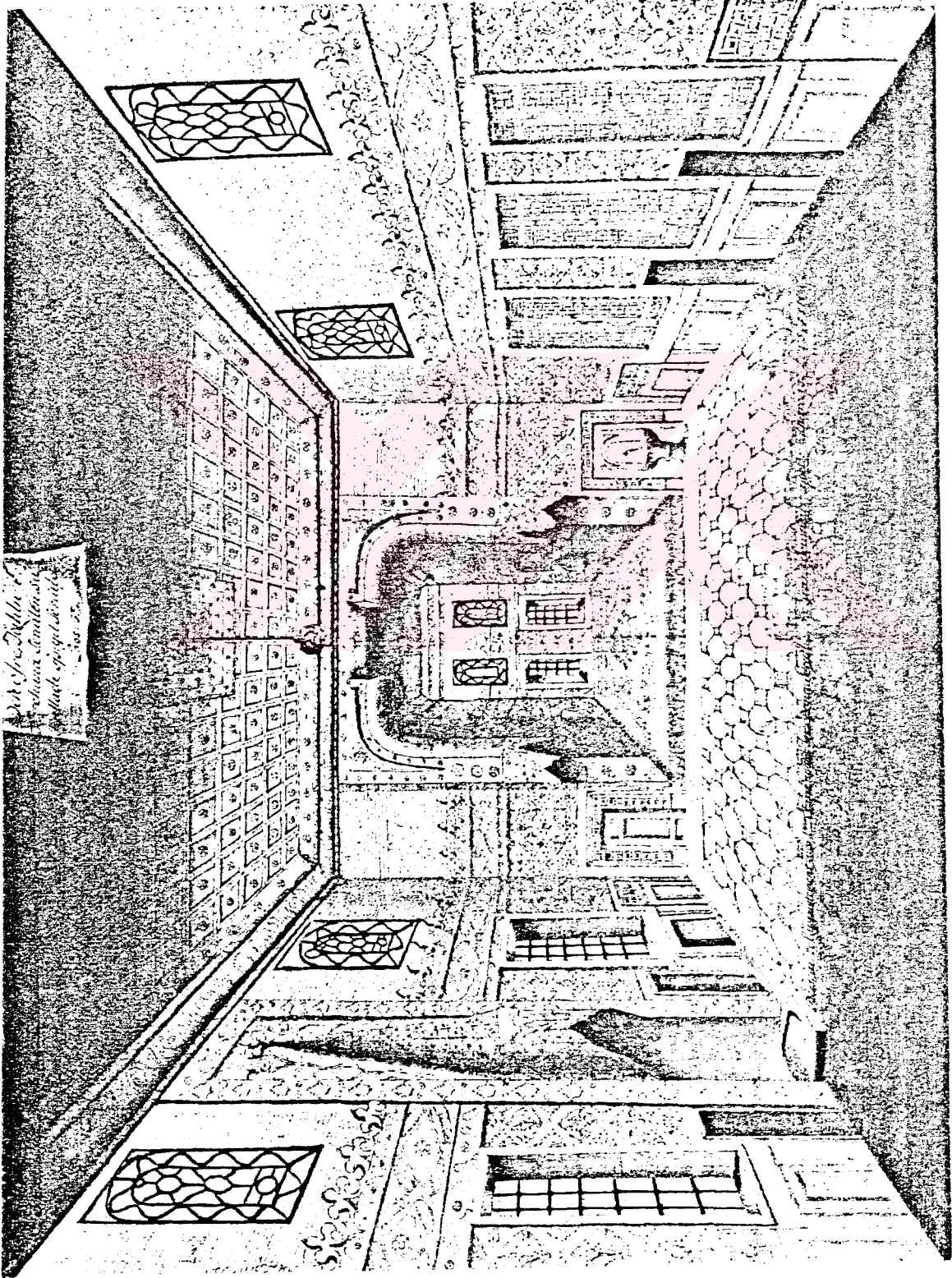
Has Oda Kasrı için Aynalıköşk, Aynalıkavak Köşkü ve Kafesli Köşk gibi başka isimler de kullanılmaktaydı. Kasrın Aynalıkavak adını alması konusunda bir çok rivayet vardır. Bunlardan en kuvvetlisi Pasarofça antlaşmasından (1718) sonra Venedikliler'in gönderdiği aynaların sözkonusu yapıya yerleştirilmesiyle birlikte yapının Aynalıkavak ismini almasıdır. Ancak Eldem'e (1969, s.253) göre 1654 yılında köşkü anlatan Sieur du Loir yapıdan Ayna Saray olarak bahsetmektedir ve aynalar köşke Sultan I.İbrahim zamanında (1640-8) yerleştirilmiş olmalıdır. Ayrıca 1727'de köşkü gezen Montraye (Monterailé) yapı hakkında ayrıntılı bilgi vermektedir (Eldem 1969, s.253).

1711 yılına tarihlenen Surname-i Vehbi minyatürlerinden Tersane Bahçesi yapıları hakkında bilgi edinilebilmektedir. Eldem (1969, s.251-83) adı geçen minyatürler, Melling gravürleri, Loos çizimleri ve arşiv belgelerinden faydalanarak plan ve cephe restitüsyon denemeleri hazırlamıştır (Şekil 3.106, 3.107 ve 3.108).

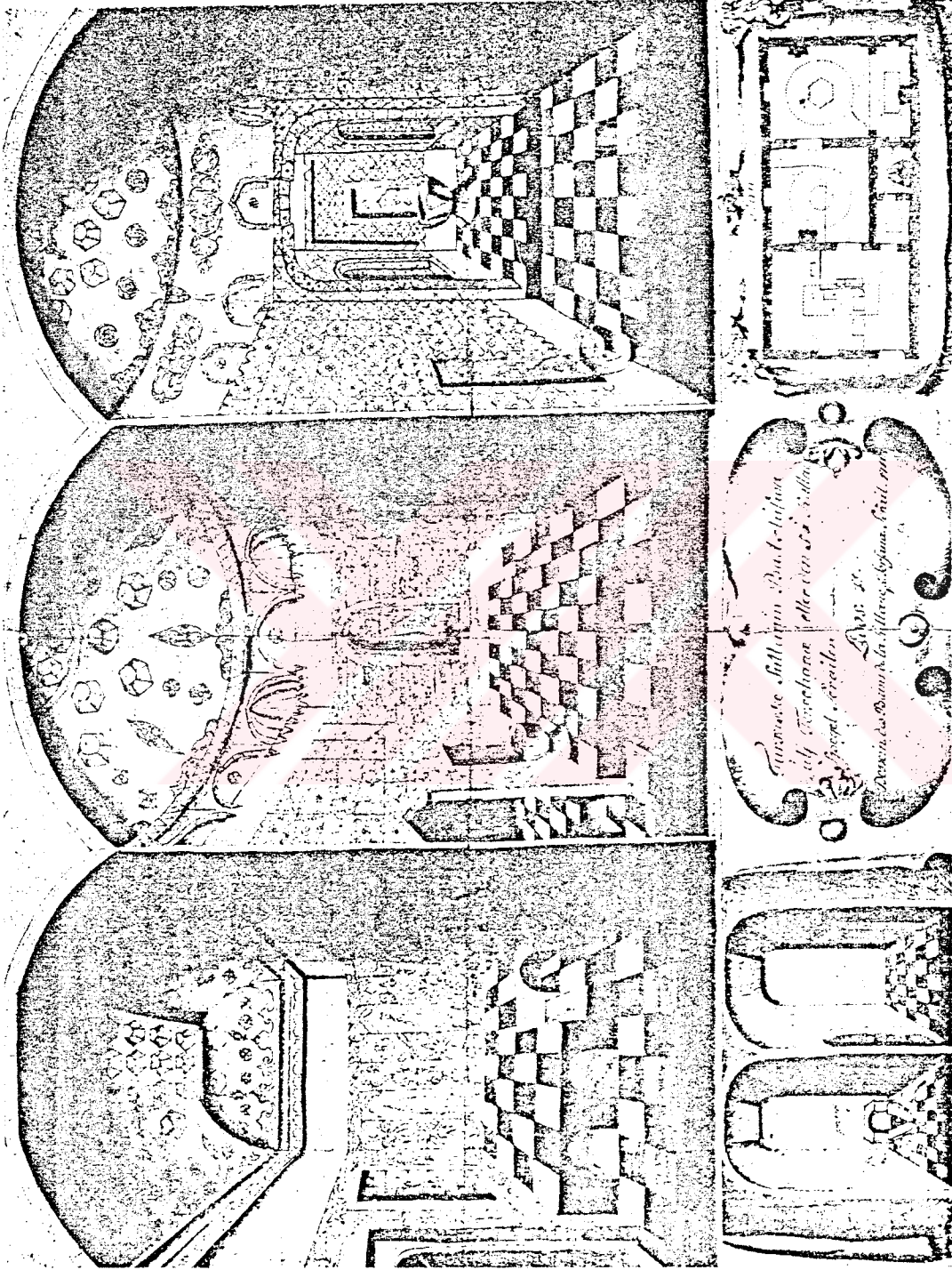
Başbakanlık Arşivi belgelerinde yer aldığı üzere Aynalıkavak sarayının bazı binaları I.Abdülhamid döneminde (1774-89) Sadrazam Koca Yusuf Paşa tarafından 1766-7, 1779, 1787 yıllarında onarılmıştır (Şehsuvaroğlu 1960, s.1614). Daha sonra III.Selim (1789-1807) 1791'de (H.1206) bütün tersane sarayını yıktırarak Has Bahçe Köşkü'nü yaptırmıştır. Cabi Said Efendi'nin el yazmasından nakleden Reşad Ekrem Koçu, 1802-3 (H.1217-8) arasında tersane sarayının kalıntılarının da kaldırıldığını, alanın tersaneye verildiğini ve buraya tersane eminleri için yeni bir daire yapıldığını belirtmektedir (Eldem 1969, s.252). Aynalıkavak Sarayı taşlarınıninsa Eyüp'te inşa edilecek Mihrişah Valide Sultan'ın medrese ve türbesinde kullanılmak üzere nakledildiğini eklemektedir (Eldem 1969, s.252). Buna karşılık 1911'de Saffet Bey'in Bahriye Arşivi'nden aktardığı üzere, 1805-6 tarihli bir belgede saray alanında

Şekil 3.106. Melling, 18.yy sonu-19. yy başında Tersane Sarayı ve tersane gözleri çizimi (Eldem 1969).

Şekil 3.107. Loos, 1710 yılına ait Aynalı Saray'ın üst kat çizimi.
(Eldem 1969).

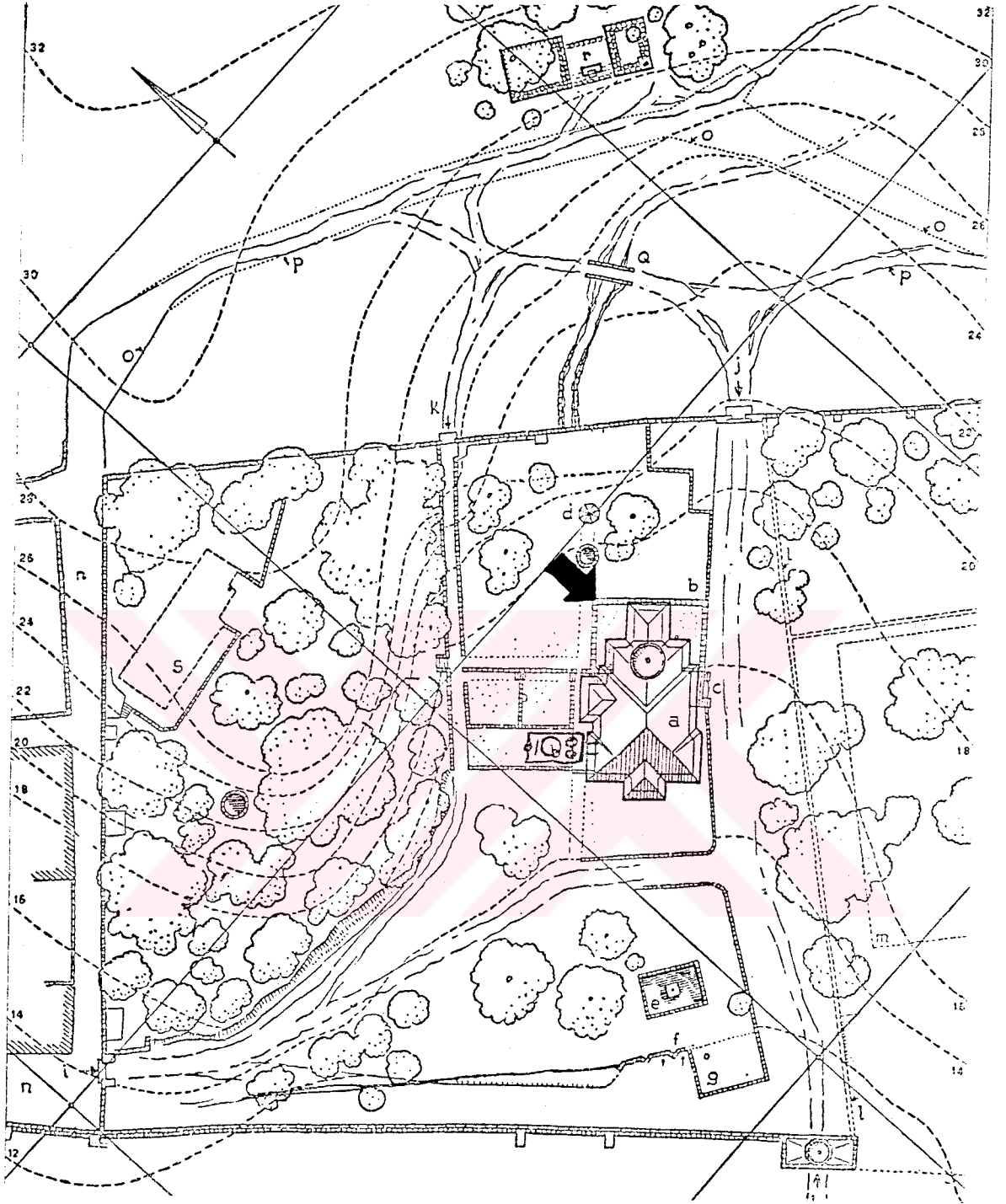

Şekil 3.108. Loos, 1710 yılına ait Sultan Hamam'ın çizimi, hamamın, tüm bölümleri ve planı gösterilmiştir. (Eldem 1969).

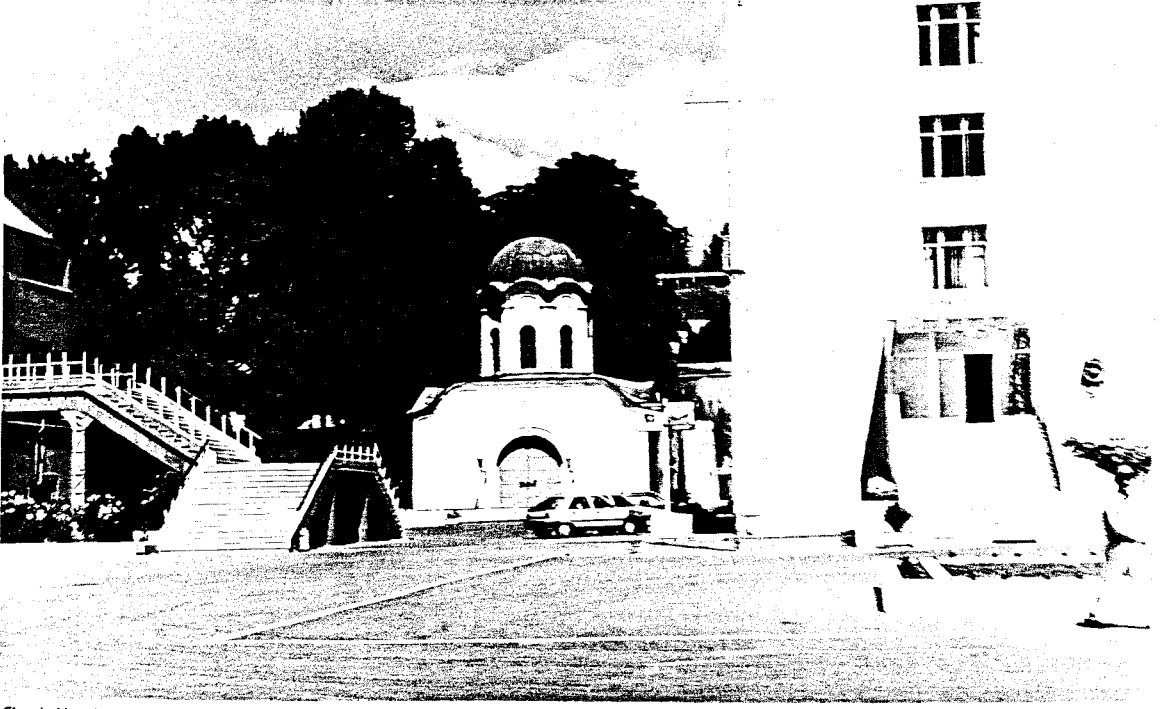
bulunan yapılar arasında harem, daire-i hümayun, namazgah köşkü, daireler, hazine dairesi, balıkhane, köşkler, hamamlar, havuzlar, kapılar ve camiler yer almaktadır (Artan 1993, s.486). Bu durumda Saffet Bey'e göre 19.yy başında Tersane Sarayı hala geniş bir alana yayılmış olup, bir çok binaya sahiptir. Böylece numaraları verilmeyen özgün arşiv belgelerinin saptanıp incelenmesine kadar konu tartışmaya açık bırakılmıştır.

Aynalıkavak Kasrı III.Selim (1789-1807), II.Mahmud (1808-39) ve II.Abdülhamid (1876-1909) dönemlerinde çeşitli eklemeler ve onarımlar görmüştür. Artık sahilden oldukça içeride yer alan kasır, deniz yönünde üç katlı, kara yönünde iki katlı olup kareye yakın dikdörtgen bir alan içinde kalmaktadır (Şekil 3.109). Yüksek duvarlarla çevrili bahçesi yapıyı Okmeydanı, Tersane ve Hasköy'den ayırmaktadır. Adı geçen üç yöne açılan üç kapının Okmeydanı yönündeki kapısı yazıtlıdır. Hasköy ve Tersane tarafındaki kapılarıysa bugün kullanılmamaktadır. Tersaneye açılan kapı, kasır Deniz Kuvvetleri Komutanlığı-Taşkızak Tersanesi tarafından kullanılırken eskiden olduğu gibi törenleri izlemek amacıyla açılmaktaydı (Şekil 3.110 ve 3.111).

Aynalıkavak kasrı 1974-5'ten bu yana TBMM Milli Saraylar'a bağlıdır ve kısa bir zaman önce 1984 yılında bir restorasyon geçirmiştir. Bugün (1995) kasrın alt katında eski müzik aletleri ve minyatürlerin sergilendiği Türk Müziği Araştırma Merkezi ve Çalgı Müzesi bulunmakta, üst katta ise yapının kendisi sergilenmektedir (Şekil 3.112, 3.113, 3.114 ve 3.115).

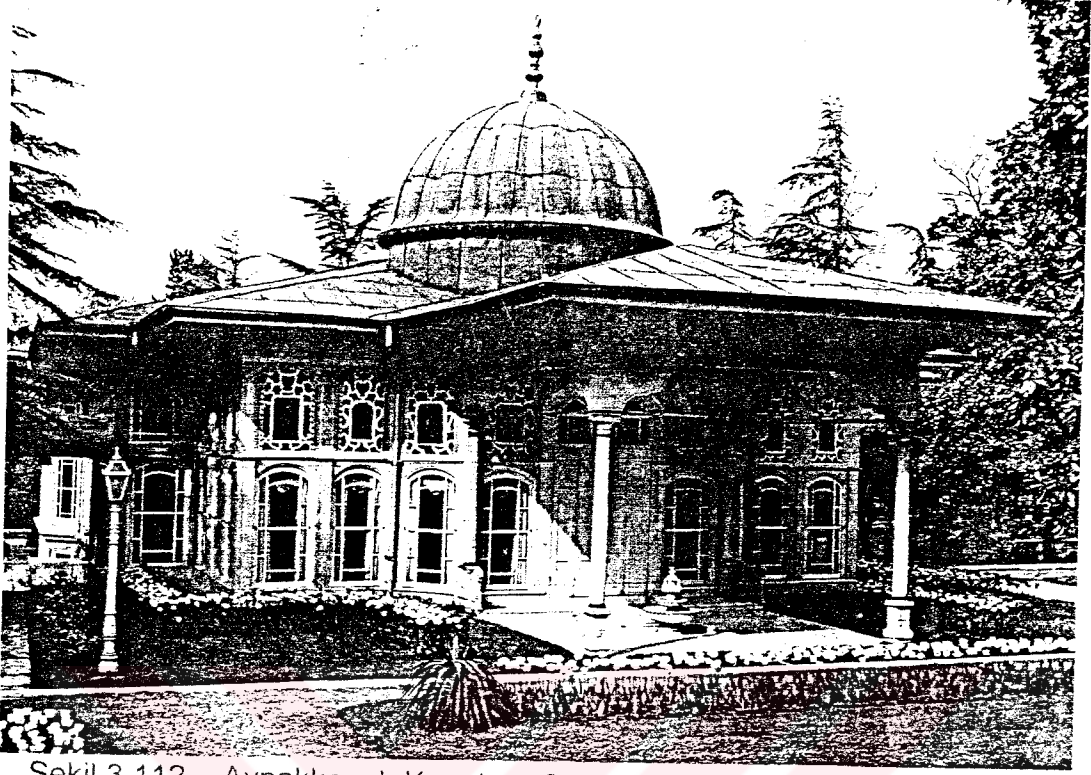
Şekil 3.109. Aynalıkavak Kasrı ve bahçesinin planı (Eldem 1969).

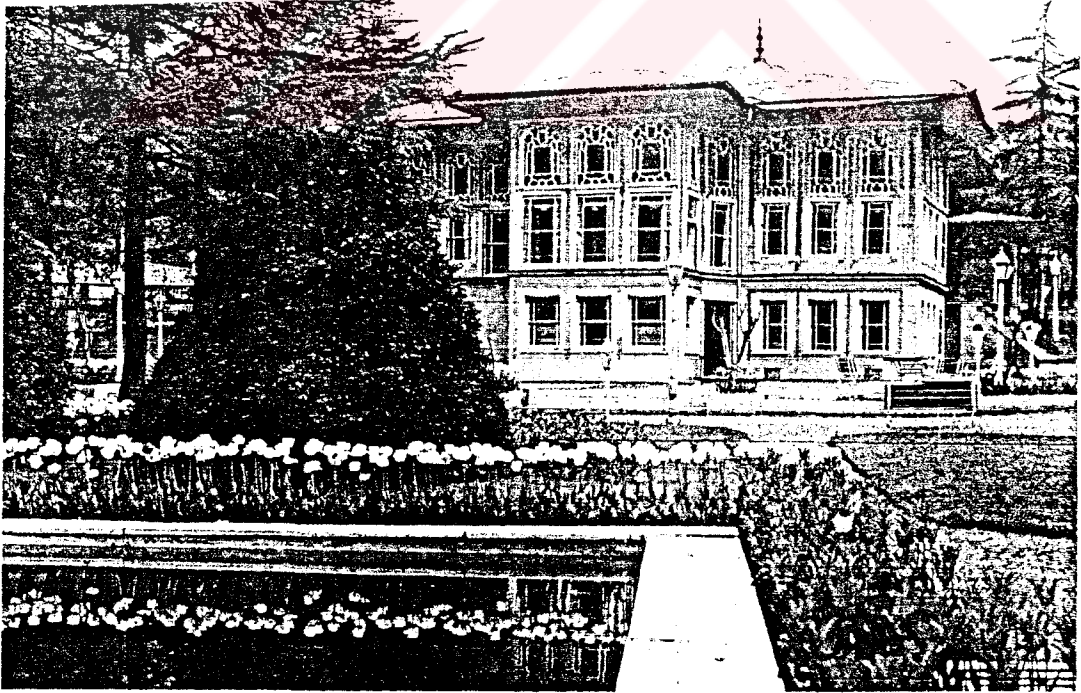
Şekil 3.110. Aynalıkavak Kasrı'nın tersaneye açılan ve bugün kullanılmayan kapısı (1995).

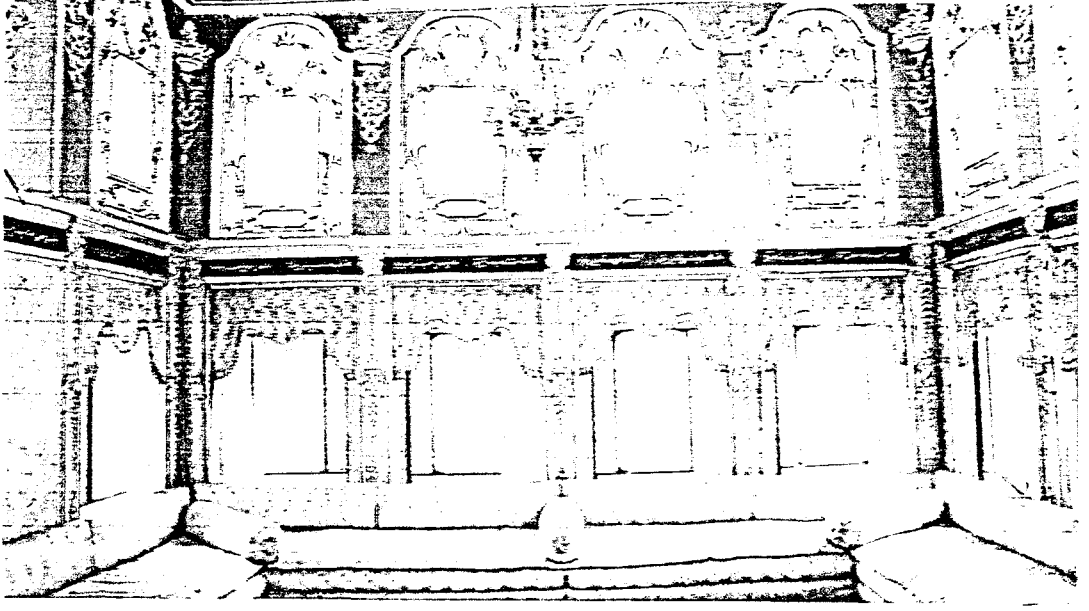
Şekil 3.111. Aynalıkavak Kasrı'nın tersaneye açılan ve bugün kullanılmayan kapıdan detay (1995).

Şekil 3.112. Aynalıkavak Kasrı'nın Okmeydanı yönündeki cephesi.
 ---- (1994), Aynalıkavak Kasrı, TBMM Milli Saraylar
 Daire Başkanlığı Yayını.

Şekil 3.113. Aynalıkavak Kasrı'nın tersane yönündeki cephesi.
 ---- (1994), Aynalıkavak Kasrı, TBMM Milli Saraylar
 Daire Başkanlığı Yayını.

Şekil 3.114. Aynalıkavak Kasrı "Beste Odası".
 ---- (1994), Aynalıkavak Kasrı, TBMM Milli Saraylar
 Daire Başkanlığı Yayını.

Şekil 3.115. Aynalıkavak Kasrı "Sedefli Oda".
 ---- (1994), Aynalıkavak Kasrı, TBMM Milli Saraylar
 Daire Başkanlığı Yayını.

BÖLÜM 4

TERSANE ONARIMLARI ve KORUNMA DURUMU

4.1. Tersane'de Çıkan Yangınlar ve Onarımlar

16.yy içinde tersanede ilk yangın 1539 yılında çıkmıştır (Cezar 1963, s.5). Tersanede bulunan zindan ve bazı yapılar ile tersane civarının zarar gördüğü yangının hemen sonrasında, hasar gören yerler onarılıp eski haline getirilmiştir. Tersane daha sonra 16.yy'da bir çok yangın geçirmesine rağmen ciddi bir değişikliğe uğramamıştır.

17.yy başlarında tersanenin batısında Has Bahçe'de çıkan yangınlar, bahçe içindeki yapıların zarar görmelerine hatta yok olmalarına neden olmuştur. IV.Mehmed zamanında (1648-87) 1677 yılında Tersane Bahçesi horanta odalarından birinin ocağından çıkan yangın padişaha ait camlı ve kafesli köşklere geçmeden söndürülmüştür (Cezar 1963, s.18). Yangın sonrasında Harem ve Hasoda Kasrı yeniden inşa edilircesine onarılmışlardır (Şehsuvaroğlu 1960, s.1612).

Nisan 1683 senesinde (H.1094) tersane bölgesinde çıkan yangında Kurşunlu Mahzen'in (Mahzen-i Sürb) içindeki eşyalar yanmıştır ve yapıda büyük hasar meydana gelmiştir. 1706 yılı Ocak ayında (H.1117) tersane civarında Kalafatçılar'da çıkan yangın hızla tersanenin kereste deposuna ulaşmıştır. Cezar (1963, s.22) padişahın bu yangının çıkışından Kaptan-ı Derya Abdurrahman Paşa'yı sorumlu tuttuğunu ve katlini emrettiğini yazmaktadır. 1735-6'da (H.1148) çıkan yangındaysa mahzen tamamen yanmış, Tersane-i Âmire Emine, katib ve mahzen katibi bu yüzden sürgüne gönderilmişlerdir (Bostan 1992, s.10). Bu yangının hemen sonrasında 29 Mart 1745 günü (25

Safer 1158) Tersane-i Âmire'nin mühimmat mahzeninde bir yangın çıkmış ve yapı tamamen yanmıştır. Ancak ateş tersanenin diğer kısımlarına atlamadan söndürülmüştür. Fakat yine de Tersane Emini azledilmiş, yanan yerlerinse onarımı yapılmıştır (Cezar 1963, s.33).

1703 ve 1742 yıllarında ki tersane yangınları ciddi bir kayba neden olmadan söndürülmüşlerdir (Özavcı 1973, s.65). Daha sonra 1766 senesinde Haliç'te demir atmış bir gemide çıkan ve karşı kıyıya sıçrayan yangında Aynalıkavak Sarayı'nın bir kısmı ile bitişikte bulunan tersanenin bazı bölümleri yok olmuştur (Müller-Wiener 1987, s.260).

18.yy'da son olarak, Azapkapı bölgesinde çıkan ve fazla zarara neden olmayan 1796 (H.1211) yangını görülmektedir. Ancak 1821 (H.1237) Kasımpaşa yangınında mühendishane ve tersane zindanı tamamen yanmıştır (Uzunçarşılı 1948, s.508-10). 8 Mayıs 1808 (H.12 Rebiülevvel 1223) tarihinde Haliç üzerinde bir fırtına çıkmış, bir çok bina ve ağaç yıkılmış, daha sonra Kasımpaşa ve tersane üzerinden karşıya Balat- Fener kıyılarına geçmiştir (Cezar 1963, s.67) ve karada olduğu gibi denizde de bir çok gemi ile kayığın hasar görmesine neden olmuştur.

Tersane içinde ve çevresinde daha sonraki tarihlerde çıkan ancak tersanede pek fazla hasara neden olmayan yangınlar arasında 1860 (H.1277) Hasköy yangını, 1862'deki (H.1279) 526 adet binanın yandığı Kasımpaşa yangını, 1886'deki (H.1304) 79 adet binanın yandığı Kasımpaşa yangını, 1902'deki (H.1320) 92 adet binanın yandığı Hasköy yangını, 1913'deki (H.1332) 267 adet binanın yandığı Hasköy yangını, 1916'deki (H.1335) 381 binanın yandığı Kasımpaşa yangını ile 22 Temmuz 1953'teki Kasımpaşa Bahriye Hastahane'si önündeki Bahriye Levazım Ambarı'nın hasar gördüğü yangın sayılabilir (----- 1948, s.11-5).

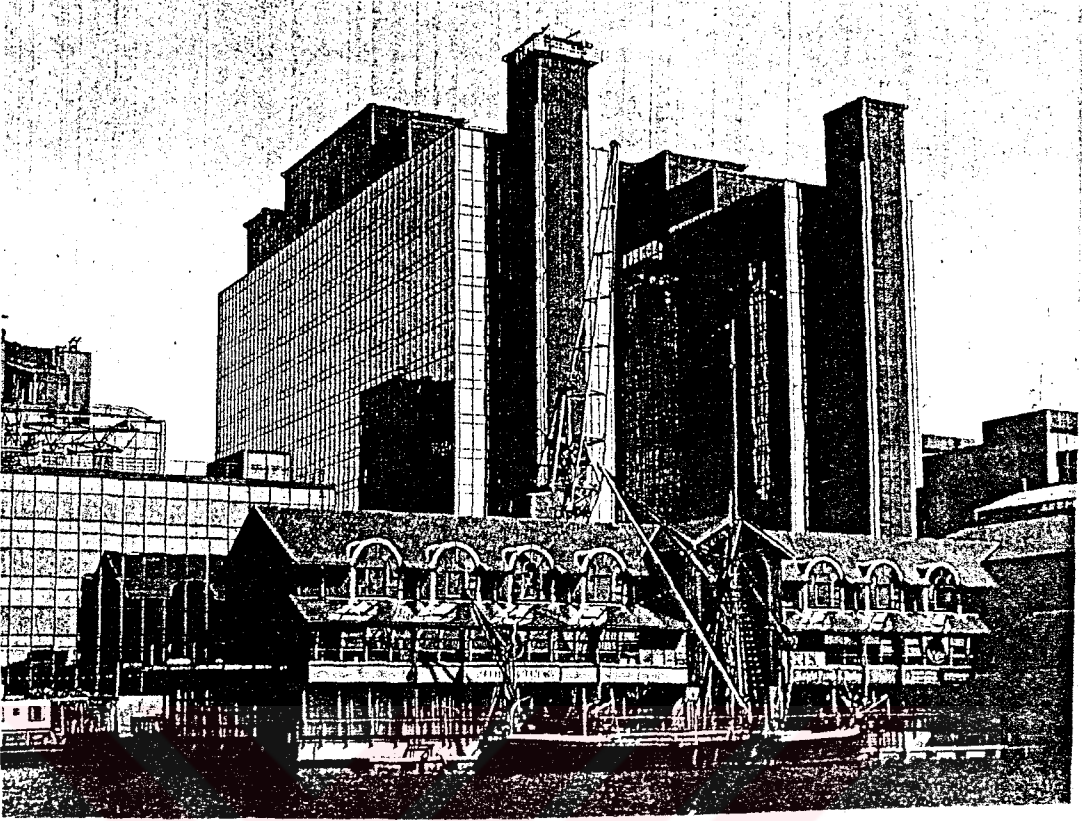
4.2. Avrupa Tersaneleri ve Korunma Durumları

Tarihsel gelişim süreci ve mevcut yapılar ardından, İstanbul Tersaneleri'ne örnek olabilecek niteliklere sahip yurtdışındaki tersanelerin korunma durumları incelenip, diğer tersaneler ile İstanbul Tersaneleri arasında bir karşılaştırma yapılabilir ve İstanbul Tersaneleri'nin geleceğine yönelik bir ön fikir edinilebilir. Bu amaçla incelenen yerler İngiltere'de Londra "Docklands", Liverpool "Albert Docks", "Gloucester Docks" ve "Chatham Dockyard", İtalya'da Venedik Tersanesi yapılarından "Corderie", Almanya'da Bremer ve Hamburg liman-tersaneleridir.

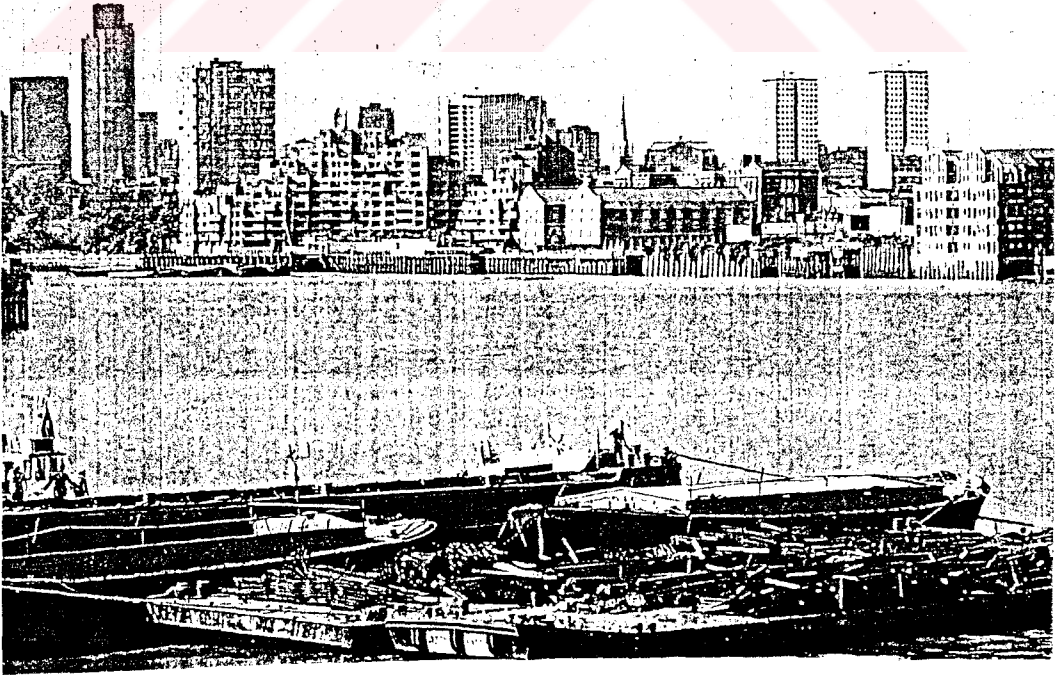
İngiltere'de Thames Irmağı'nın kıyısında, doklar bölgesi yer almaktadır. Söz konusu bölgedeki doklar, ambarlar ve tersanelerin bir kısmının kapatılmasından sonra, kıyı şeridi yeniden düzenlenmiş, alan; konut, eğlence ve kültür birimlerine ağırlık vererek projelendirilmiş ve 1960'dan sonra ırmağın sağlıklılaştırılmasına yönelik çalışmalar yapılmaya başlanmıştır. Kapatılan dokların bir kısmı şehir dışına taşınmış, bir kısmı da işlev değiştirmiştir.

Docklands, Londra'nın dört km doğusunda Thames Irmağı'nın kanalları arasında yer alan liman ve gemi yapım tesisleriyle, 19.yy'dan 20.yy ortalarına kadar İngiltere'ye hizmet vermekteydi. 1967-1982 yılları arasında bir program dahilinde, doklar şehir dışına Tilbury'ye taşınarak bölge boşaltılmıştır (Kızılelma 1991, s.118). Böylece elde edilen boş alana gökdelenlerden oluşan bir ticaret merkezi yapılmıştır. Ayrıca bölgedeki eski tütün dokları konuta çevrilmiş, eski yapılar restore edilmiş, etraflarına da yüksek modern yapılar yapılmış ve yeşil alanlar düzenlenmiştir. Ancak 2000'li yıllarda önemli bir turizm merkezi olması beklenen bölge, bu derece fazla yapı ve insan yükünü kaldıramamakta, hafif metro aracılığıyla yapılan ulaşımda yoğunluk yüzünden sık sık aksamaktadır (Kızılelma 1991, s.118-24) (Şekil 4.1 ve 4.2).

Yine İngiltere'den diğer bir örnek olarak Liverpool'daki Albert Dok'u verilebilir. Albert Dok'u, 1824-60 yılları arasında gemi mühendisi Jesse Hartler (1780-

Şekil 4.1. Londra-Docklands bölgesinden genel görünüm.
(Kızılelma 1991).

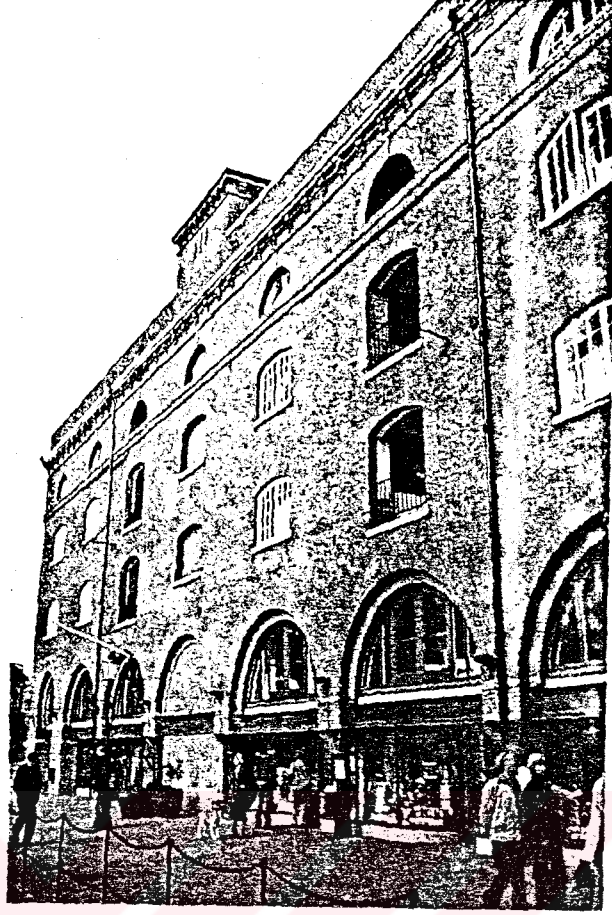

Şekil 4.2. Londra silüeti içinde Docklands (Kızılelma 1991).

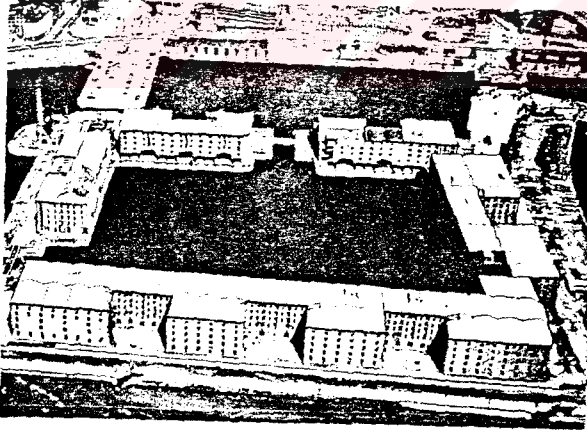
1860) tarafından inşa edilen havuzlar ve pamuk, kahve, tütün, şeker ambarları gibi yapılarla genişletilmiştir. Sözkonusu binaların yapımında 1827-9'da mimar Philip Hardwick tarafından inşa edilmiş olan St.Katherine's Dok'u örnek alınmıştır (Şekil 4.3). 19.yy sonlarına doğru, gelişen gemi boyutları karşısında kullanılmayan havuzlar, 1920'de hemen hemen boşaltılmıştır. Alanın bir kısmı II.Dünya Savaşı sırasında 1945 yılında donanma tarafından kullanılmış, 1972'deyse dok tamamen kapatılmıştır (Pearce 1989, s.85-7). 1980'lerden sonra alanın yeniden kullanımı için çeşitli projeler geliştirilmiştir. Mimar James Stirling ve Michael Wilford'un projeleriyle bölgede deniz müzesi, dükkan, restoran, bar, eğlence ve eğitim işlevleri verilen yapılar öncelikle restore edilmiştir. Restorasyon kapsamında paslanmış dövme demir pencereler yenilenmiş, strüktürel problemleri olan duvarlar desteklenmiş, savaş sırasında hasar gören yerler yeniden yapılmıştır. Hartler tersane konstrüksiyonunda yangın riski yüzünden ahşap yerine dövme demir kullanılmıştır. Restorasyon sırasında da bu yatay ve düşey dövme demir ağı kuvvetlendirilmiştir (Pearce 1989, s.88). Kullanıma açıldıktan sonra İngiltere'de en fazla tanınan yer olma özelliğini kazanan bölge, ayrıca yeni iş imkanları da yaratmıştır. Eğitim, eğlence, kültür, ticaret ve turizm merkezi olan alanı ziyaret edenlerin sayısı her yıl artmaktadır (Şekil 4.4 ve 4.5).

İngiltere'deki Gloucester Dokları ve Chatham Tersanesi yeniden işlevlendirilen diğer tersanelerdir. Gloucester Dokları bölgesinde 1830'da inşa edilen ambarlar, bugün ofis, ticari büro ve müze gibi işlevlerle kullanılmaktadır (Pearce 1989, s.95). Sözkonusu yapıların en büyüğü olan Llanthony ambarı 1988 yılında yenilenmiş ve Ulusal Deniz Yolları Müzesi olarak hizmete açılmıştır. Yapı her yıl binlerce ziyaretçi tarafından gezilmektedir.

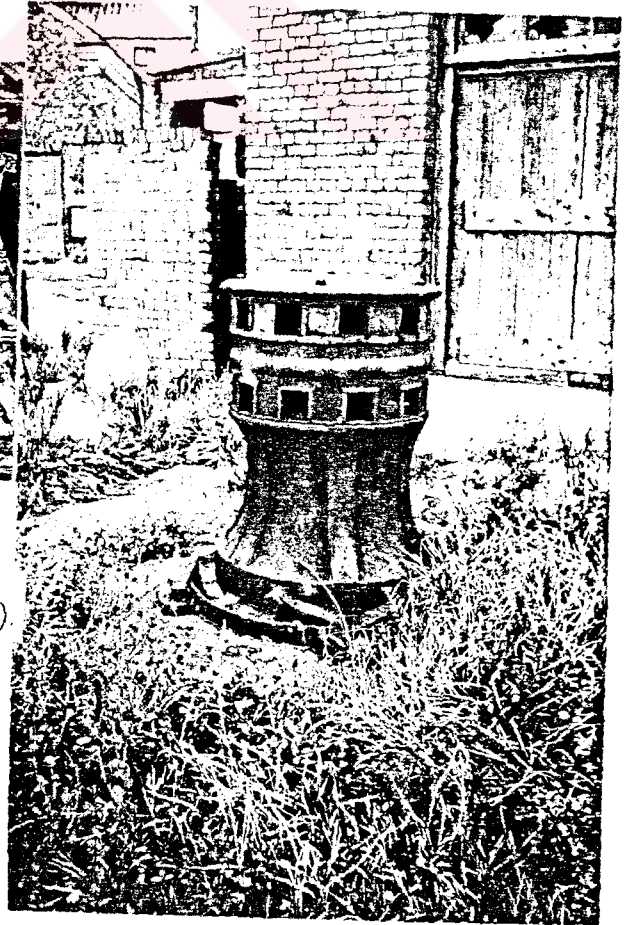
17.yy'da ilk kuruhavuzun yapıldığı, 18. ve 19. yüzyıllarda genişletilen tarihi Chatham Tersanesi, işlevini yitirdikten sonra, 1984 yılında arkeoloji, tarih ve mimarlık açısından önemli bir yeri olan bölge yapıların korunmasına ve kültür ticaret ve eğlence merkezi olarak halkın yararına kullanılmasına karar verilmiştir (Pearce 1989, s.98).

Şekil 4.3. Londra St.Katherine Dock (Ivory House) (1977).
(Brönner 1989).

Şekil 4.4.
Londra Albert Dock (1976) (Brönner 1989).

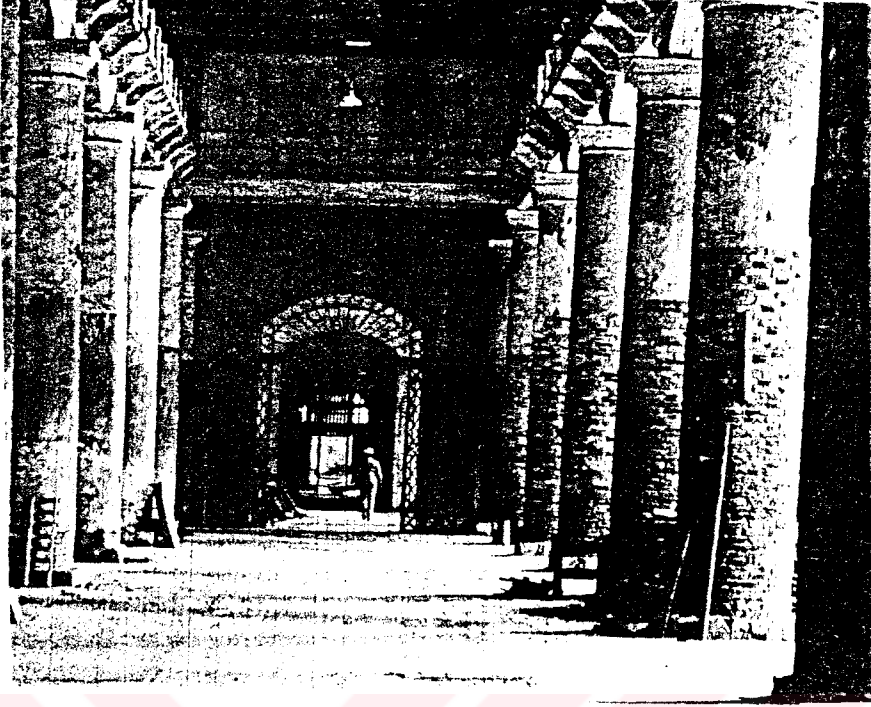

Şekil 4.5. Londra Albert Dock (1976) (Brönner 1989).

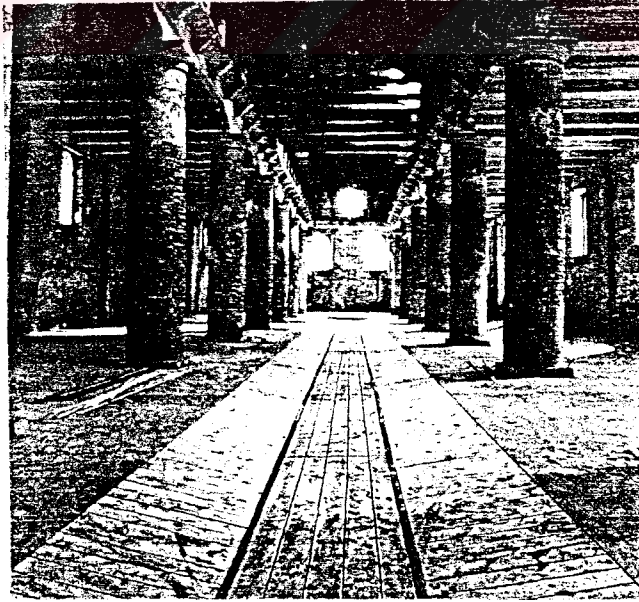
İtalya'daki Venedik Tersanesi 13.yy'da kurulmuş ve 20.yy'a kadar gelişerek gelmiştir. Antonio Da Ponte tarafından 1583'te tamamlanan 320 m uzunluğunda ve 22 m genişliğindeki ve tersanenin en önemli yapılarından biri olan halat fabrikası (Corderie-Rope factory) 1983'te Eugenio Vassallo tarafından hazırlanan bir projeyle 1983 ve 1984'te çatısı onarılmış, 1984-6 yılları arasında zemini yenilenerek restore edilmiştir (Vassallo 1987, s.41 ve 75). 1980 yılında yapının bir bölümü Venedik Bienali sırasında I.Uluslararası Mimarlık Sergisi için kullanılmıştır (Şekil 4.6 ve 4.7).

1989 yılında Almanya'da yapılan bir sempozyumda liman anıtlarının bakımı, korunması ve geleceği, Denizcilik-Endüstri kültürü gibi konu başlıkları altında Bremer, Hamburg ve Almanya'daki diğer limanlar incelenmiştir. Sempozyumda adı geçen limanlardan 1827'de kurulan ve 1880'den sonra gelişen Bremer Limanı II.Dünya savaşında şehrin yıkılmasına karşılık fazla hasar görmemiştir. Ancak Amerikalılar tarafından işgal edilen bölge, uzun bir süre Amerikan Ordusunun üssü olarak kullanılmıştır. 1970'den sonra inşa edilen fabrika ve ticaret yapılarıyla gelişen liman, hala kullanılmaktadır. Sempozyumda limanın 1976 ve 1989 yıllarına ait iki resmini veren Bröner (1989, s.44) aradan geçen kısa sürede bölgenin nasıl bir değişim geçirdiğine dikkat çekmiştir (Şekil 4.8 ve 4.9). 1976 resminde kıyıda yer alan binalar, 1989 resminde büyük ve yüksek yapılar arasında kalmış, Alman Denizcilik Müzesi de değiştirilmiş ve başka bir yere nakledilmiştir. Bröner (1989, s.39-47) Londra'daki tersaneleri örnek vererek, Bremer'deki bu hızlı değişim karşısında gemi inşa yerlerinin, 16.yy'dan kalan katedralin, müzenin ve fabrika yapılarının korunması gerektiğini belirtmiştir.

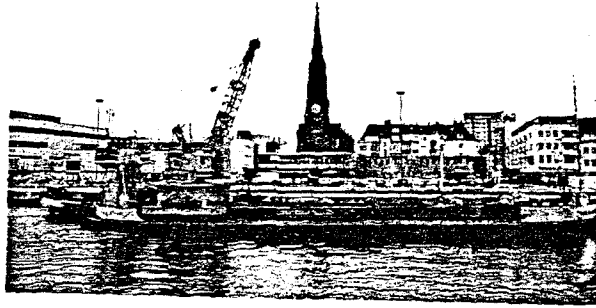
Yine Almanya'nın kuzeyinde yer alan ve bugün (1995) en işlek ve büyük liman olma özelliğini taşıyan Hamburg Limanı, II.Dünya Savaşı sırasında, hava akınları nedeniyle büyük ölçüde hasar görmüş, savaş ardından yeniden inşa ve onarım çalışmaları yapılmıştır. Münch (1989, s.59) limanın savaş sırasında zarar gören yerlerini bir planda göstermiş ve adı geçen limanın geleceği için öneriler getirmiştir (Şekil 4.10). Plagemann ise (1989, s.60-5) aynı limanın 1880 ve 1985 yıllarına ait iki resmini karşılaştırarak gelişimini

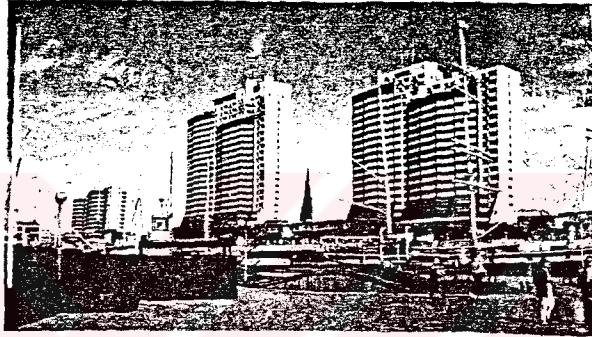
Şekil 4.6. Venedik Tersanesi, halat fabrikasının (corderie-rope factory) restorasyon öncesindeki durumu (Vassallo 1987).

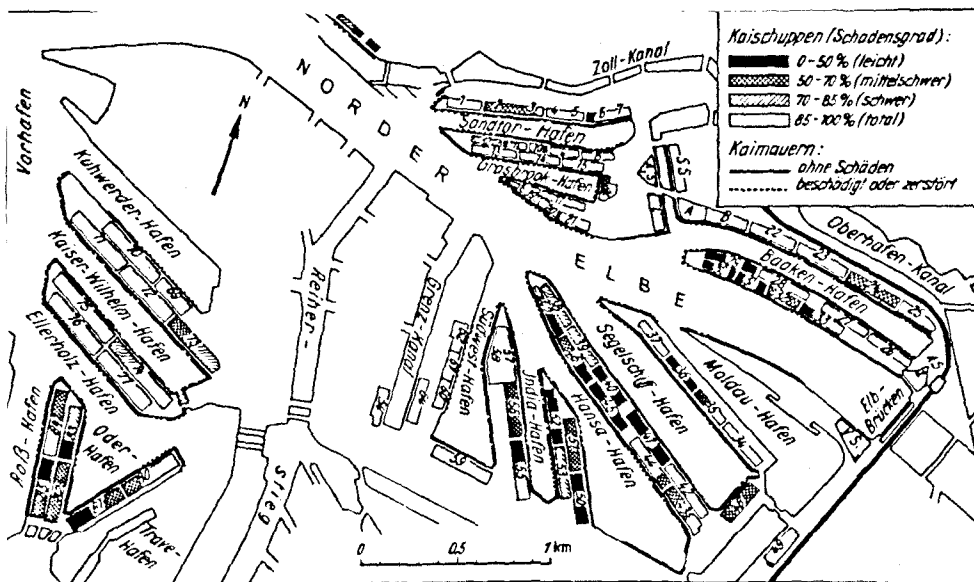
Şekil 4.7. Venedik Tersanesi, halat fabrikasının (corderie-rope factory) restorasyon sonrasındaki durumu (Vassallo 1987).

Şekil 4.8. Bremer Limanının 1976 yılındaki durumu (Brönner 1989).

Şekil 4.9. Bremer Limanının 1989 yılındaki durumu (Brönner 1989).

Şekil 4.10. Hamburg Limanı'nın II.Dünya Savaşı sırasında hasar gören yerlerinin gösterildiği plan (Münc 1989).

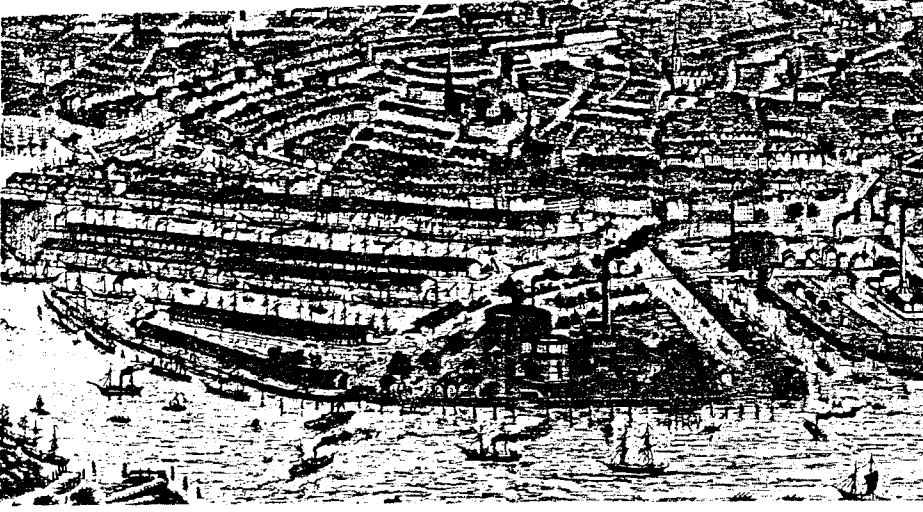
göstermiş ve özellikle alandaki tarihi yapıların korunmasına ağırlık verilmesi gerektiğini belirtmiştir (Şekil 4.11 ve 4.12).

İncelenen tüm örneklerde görüldüğü üzere, tersanelerin taşınması ya da kapatılması durumunda öncelikle mevcut tarihi yapıların gerekli onarımları yapılmıştır. Ardından halkın kullanımına yönelik olmak üzere, yapılara uygun yeni işlevler verilmiştir. Bölgelere yüksek ve büyük yapılar inşa edilmesi ise tarihi yapılar ve çevre açısından negatif sonuçlar vermiştir. Bu durumda inşa edilecek yeni yapıların alandaki diğer yapılarla uyum içinde olmaları gerekmektedir. Eğer bölge tekrar tersane olarak kullanılmayacaksa; tarihi yapılara fazla müdahale görmemelerini sağlayacak müze, ofis, ticaret, eğitim ve kültür merkezleri gibi fonksiyonların verilmesi uygun görülmüştür. Fonksiyonunu devam ettiren tersane ve limanlarda da tarihi yapıların bakım, onarım ve korunmalarına özen gösterilmesinin gerekliliği, aksi taktirde hızlı bir bozulmanın görüldüğü vurgulanarak, çözümler aranmıştır.

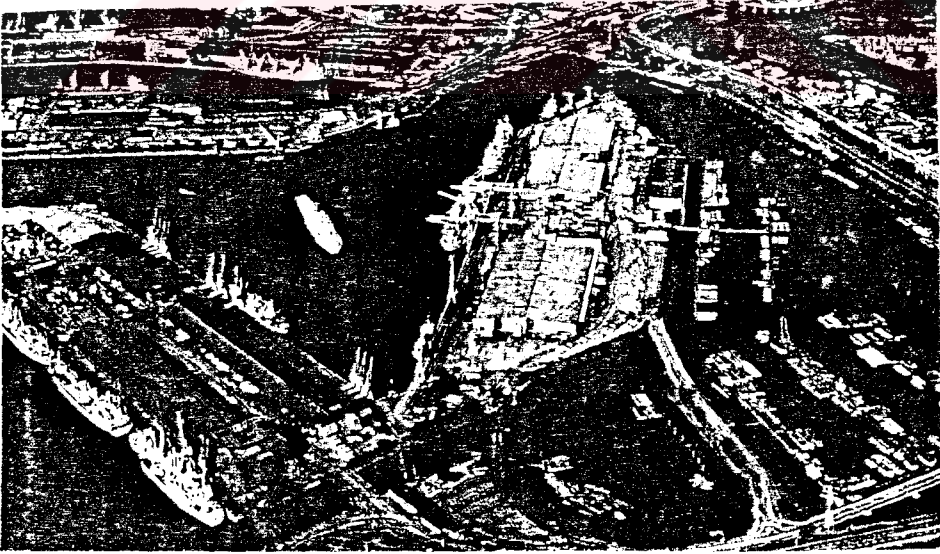
4.3. Tersaneler İçin Koruma Önerisi

Haliç'in kuzey kıyısında Haliç-Camialtı ve Taşkızak Tersaneleri olmak üzere üç bölümden oluşan İstanbul Tersaneleri halen (1995) kullanılmaktadır. Ancak 1993 yılında Haliç ve Camialtı Tersaneleri'nin önce kapatılmalarına daha sonra da özelleştirilmelerine karar verilmiştir. Satış ve/veya işletme haklarının devredilmesinin ardından bölgenin yine aynı işlevle kullanılması düşünülmektedir ama yine de tersanelerin geleceği konusunda kesin bir bilgi yoktur.

Sözkonusu özelleştirme kararı ardından 1995 yılı Mart ayında T.C. Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından sit bölgesi ilan edilen alanda tarihi yapıların tescili için çalışmalara başlanmıştır. Bu çalışmalar doğrultusunda bölgede yapılması düşünülen herhangi bir müdahale öncesinde yukarıda adı geçen kurula haber verilmesi ve eğer müdahale tarihi yapılara yönelikse yapıların nitelikli rölövelerinin çıkarılması gerekmektedir. Ayrıca mutlaka korunması gereken yapı ve yapı

Şekil 4.11. Hamburg Limanı'nın 1880 yılındaki durumu (Plagemann 1989).

Şekil 4.12. Hamburg Limanı'nın 1985 yılındaki durumu (Plagemann 1989).

parçalarının mevcut olduğu tersane bölgesinde sürekli bir değişim ve gelişim görülmektedir. Bu durumda bölgenin fonksiyonunda bir değişiklik olsa da olmasa da, envanter ve rölöve çalışmalarının yapılması şarttır.

Tersaneler için koruma önerisi geliştirilirken, tersane fonksiyonunun devam etmesi halinde ve tersanenin bölgeden uzaklaştırılması durumunda olmak üzere iki olasılık göz önüne alınmıştır. Koruma önerileri kapsamında tarihi yapılar, niteliksiz ekler, sağlıklılaştırılması gereken alanlar, kaldırılabilir yapılar tespit edilmiştir. Ayrıca Haliç kıyılarının jeolojik durumu, deniz suyu kirliliği, kıyı silueti gibi konulara da değinilmiştir. Önceki bölümde incelenen diğer ülkelerdeki tersanelerin korunması veya taşınmasının sonuçları da bu çalışmalara bir ön fikir vermiştir.

4.3.1. Tersane Fonksiyonunun Devam Etmesi Halinde Koruma

Türkiye Gemi Sanayi A.Ş.'ne bağlı Haliç ve Camialtı Tersaneleri ile askeri Taşkızak Tersanesi'nin ileride de aynı bölgede ve aynı işlevle kullanılması durumunda öncelikle tespit edilen tarihi yapı ve yapı parçalarının nitelikli rölöve ve envanter çalışmalarının yapılarak, korumaya alınmaları gerekmektedir (Ek F) (Şekil 4.13).

Sözkonusu yapılar ise; Haliç Tersanesi'nde, üç kuruhavuz, endazehane ve tahliye atölyesi binası, ikinci kuruhavuzun kuleleri, torna atölyesi, ikmal dairesi, marangoz atölyesi, havuz ve tersaneyi çevreleyen duvarlar ile çeşme ve kapı, Haliç Tersanesi'nden Camialtı Tersanesi'ne kadar olan bölgede yer alan (bugün tersaneden bağımsız olan bu yapılar eskiden tersane ile bağlantılıydılar) Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından karargah binası olarak kullanılan eski Kalyoncu Kışlası, Galata yönünde yan tarafındaki değirmen ve Tekel Deposu, kıyıda Kasımpaşa İskelesi ve yine Kuzey Deniz Saha Komutanlığı tarafından kullanılan eski Divanhane, arkada Bahriye Hastanesi ile çevre yapıları ve Çorlulu Ali Paşa Camii, Camialtı Tersanesi'nde; bugün atölye olarak kullanılan ambarlar ve tersane gözü duvarı parçası olan duvar, Taşkızak Tersanesi'nde; atölyeler, dökümhane,

Şekil 4.13. İstanbul Tersaneleri genel görünüşü (1995).

demirhane, depo olarak kullanılan bina, motor fabrikası, ambarlar ve ayrıca Aynalıkavak Kasrı, duvarı, kapıları ve tersane köşesindeki kuledir (Ek F) (Şekil 4.14 - 4.25).

Adı geçen yapılar rölöve çizimleri ardından gerekli onarımları gördükten sonra eski işlevleriyle kullanılabilirler ancak, kullanıcıların kendi isteklerine göre değişiklik veya ek yapıları önlenmeli ve zorunlu müdahaleler denetim altında gerçekleştirilmelidir. Bölgede belirlenen niteliksiz ekler ve yapılar kaldırılarak, sağlıklılaştırılması gereken yerler, öneriler doğrultusunda temizlenmeli ve kullanıma açılmalıdır (Ek A ve F).

Bölgedeki boş alanlara yeni yapı inşa edilmesi bölüm 4.3.2.'de detaylı olarak anlatılan Haliç'in kıyı jeolojisi yüzünden sakıncalıdır. Zaten yoğun bir yapılaşmanın görüldüğü alanı, yeni yapılarla yüklemek doğru değildir. Ayrıca dolgu ve moloz ile denizin doldurularak alan kazanılması da önlenmelidir. Haliç suyunun giderek kirlenmesi karşısında, kıyının büyük bir bölümünü kapsayan tersanede uyulması gereken kurallar olmalıdır. Tersane bünyesindeki fabrika ve atölyelerin katı ve sıvı atıklarının, gemi yapım, bakım ve onarımında kullanılan kimyasal ve diğer maddelerin, cüruf, çöp ve sintinenin arıtılarak Haliç'e verilmesi konusunda ciddi yaptırımlar uygulanmalı ve sık sık kontrol edilerek Haliç'in temizliğine önem verilmelidir. Böylece arıtılmayan atıklardan zarar gören kuruhavuzlar da korunmuş olacaktır. Ayrıca kıyı şeridinde yeşillendirme çalışmalarına önem verilerek boş alanlar ağaçlandırılmalı ve bölgenin nefes alması sağlanmalıdır.

Önceki bölümde incelenen Hamburg ve Bremen Liman-Tersaneleri örneklerinde görüldüğü üzere, tersanelerin sıhileştirilerek tekrar kullanımıyla hem bölge hem de ülke sanayisi kazançlı çıkmıştır. Aynı şekilde kuruluşundan bu yana işlevini aralıksız olarak devam ettiren İstanbul Tersaneleri'nde, sunulan öneriler doğrultusunda çalışmalar yapılarak bölgenin korunmaya alınması, gelecekte de önemini ve özelliğini sürdürmesine katkıda bulunacaktır.

4.3.2. Tersanenin Bölgeden Uzaklaştırılması Durumunda Koruma

Haliç ve Camialtı Tersaneleri özelleştirilip işlev değiştirirse ya da tersaneler bölgeden tamamen uzaklaştırılıp, başka bir yere nakledilirse; bugünkü mevcut yapıların ve kıyının korunmasına ilişkin öneriler Ek G'de verilmiştir. Bu çizimde görüldüğü üzere askeri Taşkızak Tersanesi'ne taşınma ihtimali çok düşük olduğu için sadece koruma önerileri, diğer iki tersaneye ise yeni işlevler verilmiştir.

Haliç kıyılarının jeolojik araştırmalarına bakıldığında, zeminin grovak ve killi şistler üstündeki kalın alüvyon ve suni dolgudan oluştuğu görülmektedir. Suni dolgu ise taş, kum, çakıl, silt, moloz, yanmış ahşap, kemik, cam, kireç, çöp, tuğla ve kiremit kırıkları ile yapı parçalarından meydana gelmektedir ve gevşek-heterojen bir zemin özelliğine sahiptir (Aksoy 1982, s.20-3). Ayrıca Haliç'te deniz yüksekliği altı aylık bir zaman diliminde 0.44 m'lik bir kot farkı göstermektedir (Peynircioğlu 1976, s.391-401). Söz konusu alana yapılacak binaların temel yapımının pahalı ve zor olmasının yanısıra, binalarda oturma veya yana yatma gibi düşey ve yatay hareketlerin meydana gelmesi riskide vardır. Aksoy (1982, s.37) yukarıdaki nedenler yüzünden Haliç'te bina temeli yapımında ya ana kayaya oturan kazıklı sistem ya da sıkıştırılmış suni dolgu üstüne yapılan yüzeysel temel gibi özel sistemlerin uygulanmış olduğunu belirtmektedir.

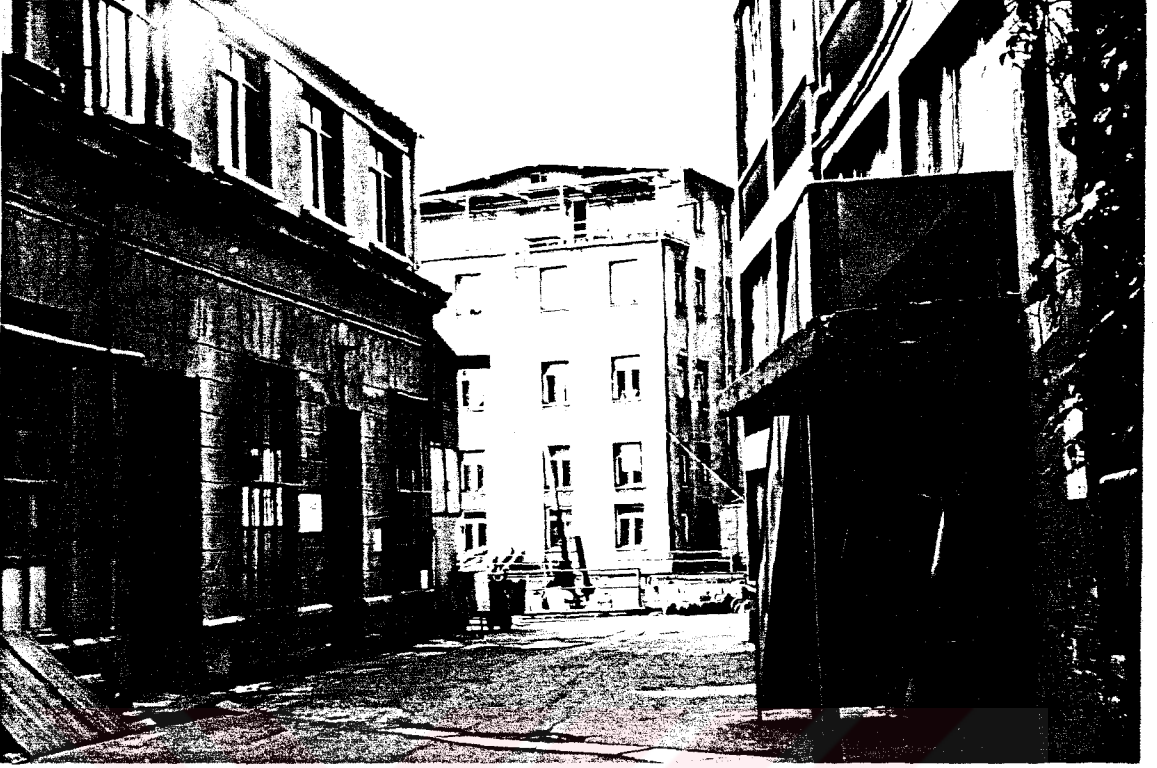
Tersane bölgesi için bir karar almadan önce, Haliç zeminine yönelik bu bilgiler dışında önceki bölümde incelenen İngiltere-Docklands tersanesinin taşınması ardından (bölge gökdelenler ve ticaret-iş merkezi gibi yeni yapılarla fazla yüklenmiştir) karşılaşılan sorunlar da göz önüne alınmıştır. Böylece zeminin sağlam olmaması ve alanın zaten çok yoğun olması nedeniyle, kıyı silüeti de düşünülerek tersanede yeni yapılanma önerilmeyerek, sadece ağaçlandırma yapılmıştır (Şekil 4.13 ve 3.99).

Yurtdışındaki tersanelerden özellikle İngiltere-Londra'dan verilen örneklerde görüldüğü üzere tersanelerin bölgelerinden uzaklaştırılmaları sonrasında,

mevcut yapıların gerekli onarımları yapılmış ve yeni fonksiyonlar verilmiştir. Haliç ve Camialtı Tersaneleri'ndeki yapılara yeni fonksiyonlar öngörülmüş ancak fonksiyonların yapılara fazla müdahale gerektirmemesine dikkat edilmiştir. Ayrıca yeni işlevlerini almadan önce yapıların, mevcut durumlarının çizilmesi, gerekli projelerin hazırlanması ve projelerin T.C.Kültür Bakanlığı İstanbul 1 Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından onay alması gerektiği de vurgulanmıştır.

Bu işlemler ardından Haliç Tersanesi'ne bir bütün halinde müze işlevi öngörülmüştür. 19.yy sonlarından 20. yy ortalarına kadar tersanede bugünkü Camialtı meydanında yer alan Bahriye Müzesi, 1961'de Deniz Müzesi ismini alarak İstanbul-Beşiktaş'a taşınmıştır ancak oldukça sıkışık bir alanda konumlanmaktadır. Birinde tarihi kayıklar sergilenen iki bina ve açık alandan oluşan Deniz Müzesi'nin arşiv ve kütüphanesi ise bahsedilen sergi binalarından ayrı bir yerde bulunmaktadır. Müze tersaneye taşınarak çok daha rahat bir alana kavuşmuş olacaktır.

Ek G'de görüldüğü üzere Haliç Tersanesi'nde kuruhavuzlar, endazehane ve tahliye atölyesi, torna atölyesi ve marangozhane gibi tarihi ve mimari özelliklerini koruyan yapılar hem kendilerini hem de içlerindeki eserleri (tersanenin gelişimi, yapıların çizimleri ve işlevleri gösteren resim, gravür, fotoğraf gibi) sergileme işleviyle olduğu gibi korunmuştur (Şekil 4.14 ve 4.15). Onarımları yapılan kuruhavuzlar ve taşkızakların çevrelerine yerleştirilen; gemilerin gelişimi, gemi yapım yerlerinin tarihsel süreç içinde değişimi, kızak ve havuzların kullanılışlarını gösteren çizimler sayesinde izleyiciler bilgi edinebileceklerdir (Şekil 3.22, 3.41, 3.44 ve 3.47). Haliç Tersanesi'nde çizimde gösterilen niteliksiz ekler ve yapıların kaldırılmasıyla kazanılan alanlar yeşillendirilmiştir. Bugün Azapkapısı'nın taşındığı tersanenin Galata yönündeki girişin arkasında kalan yapıların yıkılmasıyla kazanılan bölgede müzeyi gezmeye gelenler için bir otopark, oturma birimleri ve yeşil alanlar düzenlenmiştir.

Şekil 4.14. Halic Tersanesi yapılarından solda endazehane, karşıda müdüriyet binası (1995).

Şekil 4.15. Halic Tersanesi'nde torna atölyesi (1995).

Haliç Tersanesi'nin Galata yönündeki duvarın önünü saran barakalar temizlenerek, tersane duvarı, kapısı ve çeşme ortaya çıkarılmıştır (Şekil 3.54, 3.55 ve 3.56). Tekne atölyesi, dökümhane, elektrik atölyesi, tesviye atölyesi, transit ambarı gibi diğer binalarda da, Deniz Müzesi eserlerinin, tarihi kayıkların, Haliç ve İstanbul'a ait gravür, resim gibi görsel malzemelerin sergilenmesi düşünülmüştür (Ek A). Ayrıca tersane ve gemiciliğe ait diğer müzelerde bulunan eserlerde, sözkonusu yapılarda sergilenme imkanı bulabileceklerdir.

İkinci kuruhavuzun yanındaki müdüriyet binasının bir kısmının müze personeline ayrılması, bir kısmında da çeşitli seminer, konferans gibi etkinliklerin düzenlenebileceği mekanlar olarak kullanılması önerilmiştir (Şekil 4.14). Tersaneden daha üst kotta bulunan ikmal dairesi binası ise çevresindeki niteliksiz yapılardan arındırılmış, alan temizlenmiş ve ağaçlandırılmış, binaya da restoran-cafe fonksiyonu verilmiştir. Böylece müze-tersane gezisi sonrasında Haliç manzarası eşliğinde dinlenme ve yemek yeme imkanı sağlanmıştır.

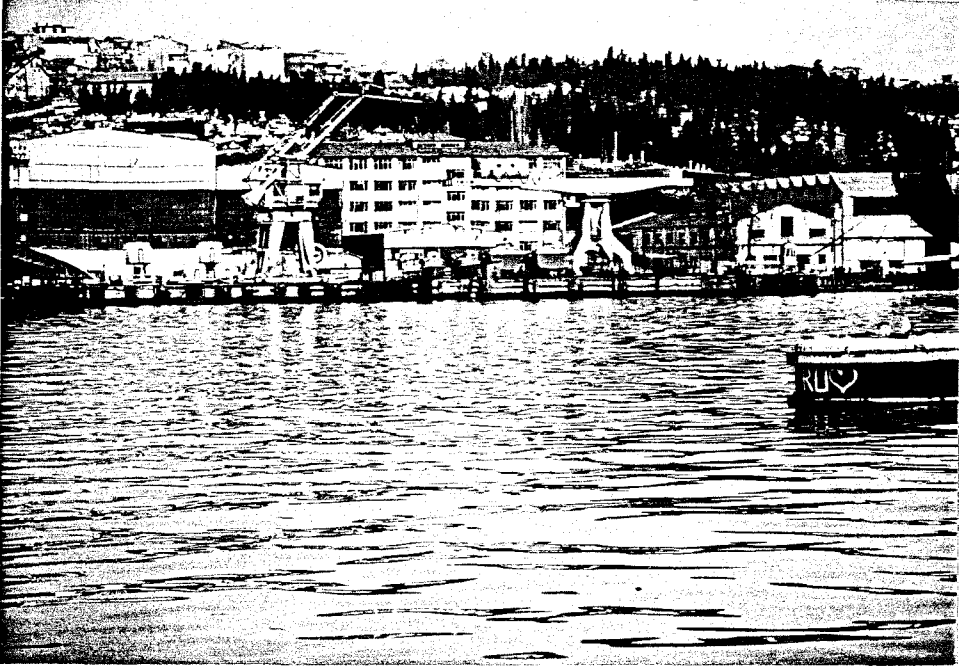
Haliç Tersanesi ile Camialtı Tersanesi arasında yer alan binalardan Kuzey Deniz Saha Komutanlığı'nın kullandığı eski Divanhane ve Kalyoncu Kışlası yapılarının işlevleri değiştirilmemiştir (Şekil 3.83 ve 3.96). Eski un ve tahıl ambarlarından bugün değirmen olarak kullanılan yapının onarılarak işlevini devam ettirmesine karar verilmiştir (Şekil 2.9 ve 2.10). Sahilde komutanlık binasından Çorlulu Ali Paşa Camii'ne kadar olan bölgede yer alan Bahriye Dikimevi Tesisleri'nin de tersane ile beraber taşınması önerilmiş ve böylece kıyı şeridi rahatlatılmıştır (Şekil 3.98 ve 3.99). Alana parklar ve dinlenme birimlerinin düzenlenmesiyle trafik ve yaya yolu ferahlamış, arkadaki Bahriye Hastanesi ve duvarı ön plana çıkmış ve karşı kıyıda tersanenin silüeti çarpıcı bir hale gelmiştir. Ayrıca tesislerin Hasköy yönü tarafındaki spor alanları da genişletilmiş ve düzenlenmiş, Çorlulu Ali Paşa Camii'nin etrafı da temizlenmiştir (Şekil 4.13) (Ek G).

Camialtı Tersanesi'nde caminin önünde eski yerinde maçuna düzeneğinin kurulduğu ve tanıtıldığı açık sergi alanı düzenlenmiştir. Tersane bünyesindeki ambarlara Deniz Müzesi arşiv ve kütüphanesi ile Pendik'teki tersane arşivinin yerleştirilmesi ayrıca Haliç, İstanbul, deniz bilimi, denizcilik, gemi inşaatı, teknoloji ile ilgili yayınları bulunduran bir kütüphane, okuyucu salonları ve kitap satış birimlerinin düzenlenmesi önerilmiştir. Camialtı Tersanesi girişi yanındaki müdüriyet binası ve büyük atölyeye konferans, toplantı gibi etkinlikler içinde kullanılabilir kültür merkezi işlevi verilmiştir (Şekil 4.16 ve 4.17). Ayrıca Camialtı-Taşkızak Tersaneleri'ni ayıran ve tersane gözü duvarı parçası olma ihtimali olan duvar bölgesinde yapılacak bir arkeolojik kazıyla gözler hakkında daha fazla bilgi edinilebilir. Bu nedenle sözkonusu alanda denetimli bir çalışma da önerilmiştir (Şekil 3.13 ve 3.14).

Askeri Taşkızak Tersanesi ise fonksiyonunu devam ettireceği için alanda sadece korunması gereken yapılar ve sağlıklılaştırılması gereken yerler tespit edilmiştir (Şekil 4.18 - 4.25).

Ayrıca Haliç Tersanesi'nden Camialtı Tersanesi'ne kadar uzanan kıyı şeridinde, sahil boyunca sürekli bir yürüyüş arteri düzenlenmiştir. Bu şekilde istenildiğinde taşıt yoluna girilmeden tüm alan gezilebilecektir. Su derinliği açısından uygun Haliç kıyısının da gemi çekilebilecek veya demirlenebilecek bir liman olarak kullanıma açılması mümkündür.

Sonuç olarak önerilerde görüldüğü üzere tersanenin uzaklaştırılması durumunda bölge yapılarının gerekli onarımları ve düzenlemeleri sonrasında müze, bilimsel araştırma merkezi, kütüphane, kültür merkezi, restoran-cafe gibi işlevler verilmiş, tarihi yapılarında sadece kendilerini sergilemeleri öngörülmüştür. Ayrıca bazı alanlar sağlıklılaştırılmış, bazıları boşaltılarak ağaçlandırılmıştır. Böylece ileride tersanenin taşınması sözkonusu olursa; ilk etapta bölgede neler yapılabileceği konusunda bir fikir verilmeye çalışılmıştır.

Şekil 4.16. Camialtı Tersanesi'nde müdüriyet ve atölyeler (1995).

Şekil 4.17. Camialtı Tersanesi'nde atölyeler (1995).

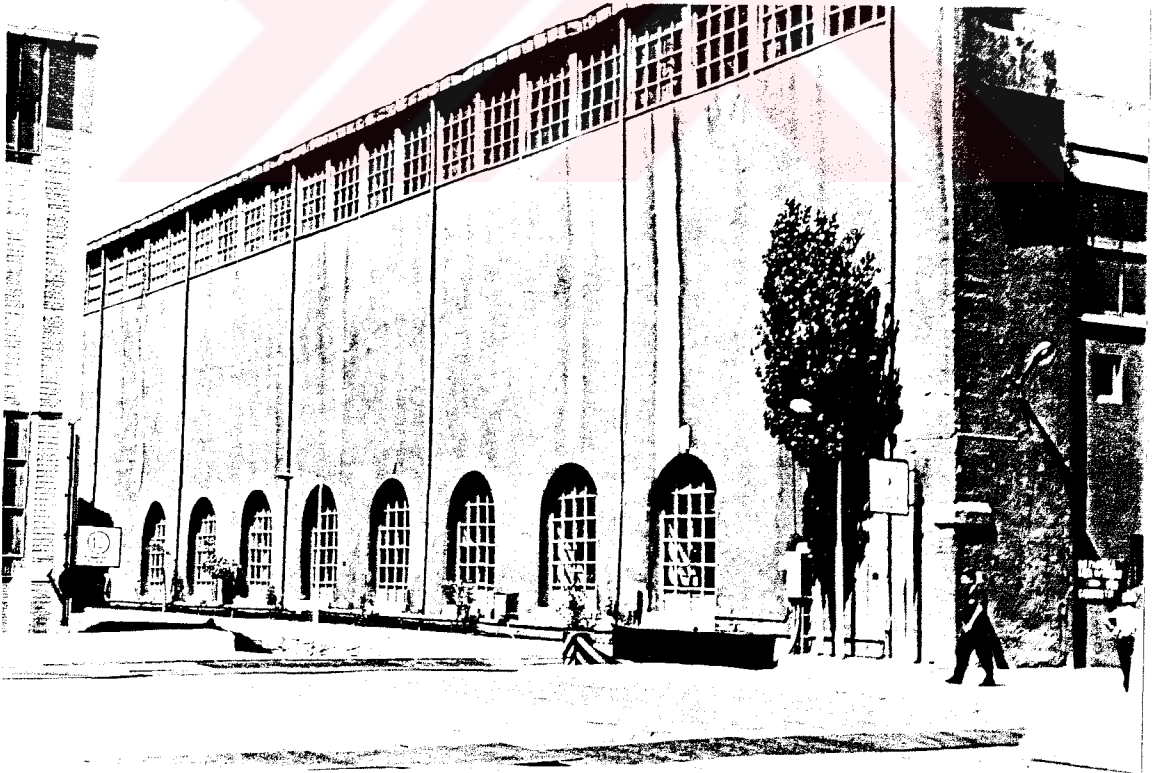
Şekil 4.20. Taşkızak Tersanesi'nde dökümhane (1995).

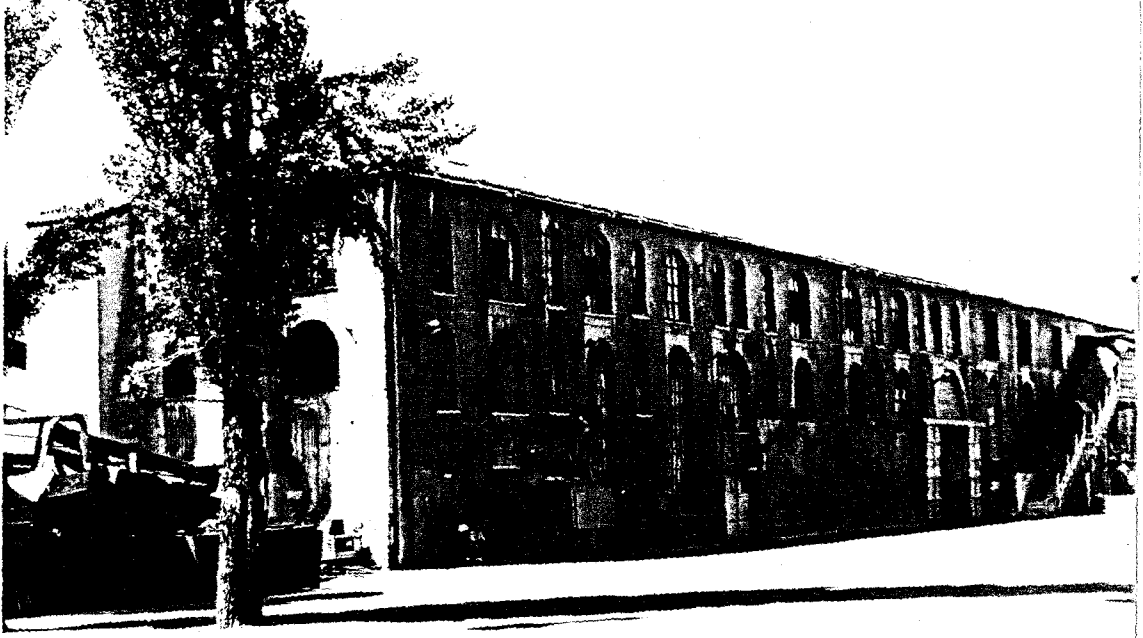
Şekil 4.21. Taşkızak Tersanesi'nde dökümhane girişi, yapı içinde halen kullanılan iki tane orijinal yer ocağı vardır (1995).

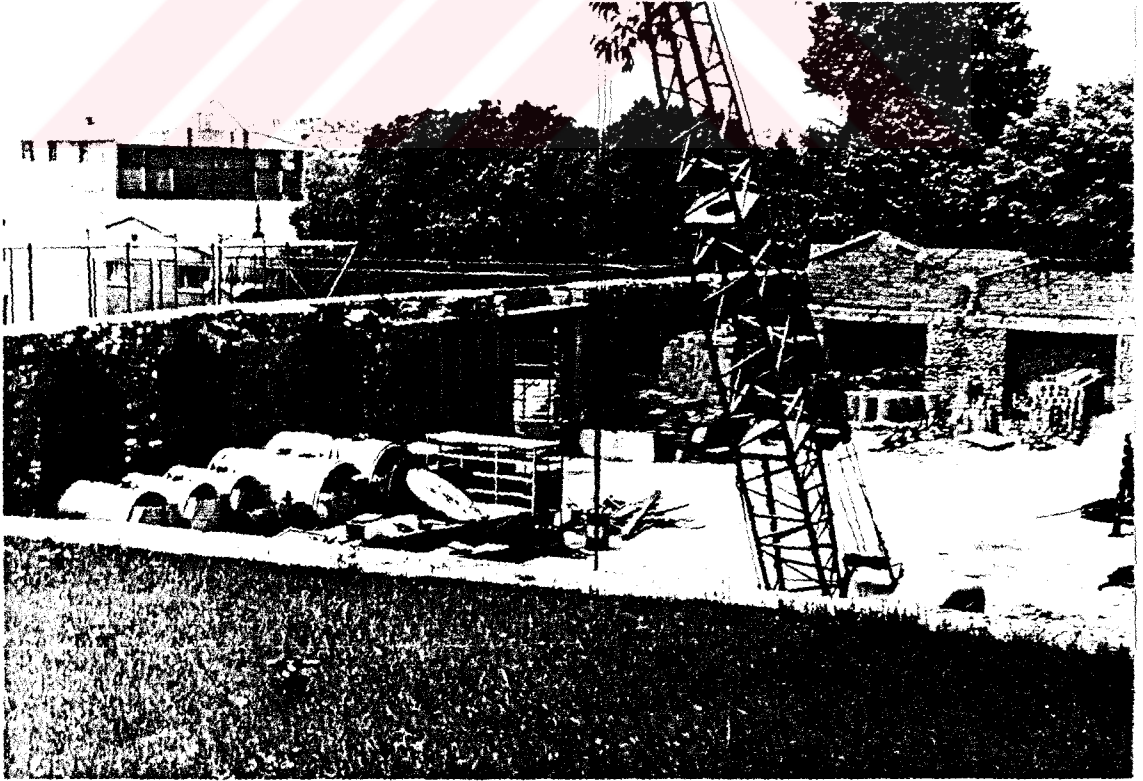
Şekil 4.22. Taşkızak Tersanesi'nde motor fabrikası ve yemekhane binası (1995).

Şekil 4.23. Taşkızak Tersanesi'nde motor fabrikasının deniz yönündeki yan duvarı (1995).

Şekil 4.24. Taşkızak Tersanesi'nde deniz kıyısında yer alan ve denize doğru kayan, bu nedenle de boşaltılıp depo olarak kullanılan binanın tersane yönündeki cephesi (1995).

Şekil 4.25. Taşkızak Tersanesi'nde sadece dört duvarı kalmış ve açık depo olarak kullanılan eski ambar (1995).

SONUÇLAR ve ÖNERİLER

Tez kapsamında önceki bölümlerde, Haliç'in kuzey kıyısında Galata-Hasköy arasında yer alan İstanbul Tersaneleri'nin 15. ve 20. yüzyıllar arasındaki tarihsel gelişim süreci ve mevcut yapıları incelenmiş, alan tespitleri yapılmış, tersane fonksiyonunun devam etmesi halinde ve tersanelerin bölgeden uzaklaştırılması durumunda olmak üzere iki koruma öneri planı sunulmuştur.

Ayrıca tarihçe, mevcut yapılar, günümüz durumu ışığında ve ulaşılabilen görsel malzemeler yardımıyla 20.yy başında (1900-25), 19.yy ortasında (1850), 18.yy sonunda (1790-1800) olmak üzere dönem restitüsyonları hazırlanmıştır. Adı geçen restitüsyonların çizilmesi sırasında, o dönemlere ait gelişkili bilgi ve planlar kesik-kesik gösterilmiş, gerekli açıklamalar da yazılmıştır (Ek C, D, E).

Bölüm 4'te tersanelerin korunması için geliştirilen önerilerden ikincisinde (Ek G) Haliç Tersanesi'ne müze, Camialtı Tersanesi'ne de araştırma-kültür merkezi işlevi verilmiştir. Camialtı Tersanesi'nin Taşkızak Tersanesi ile kesiştiği bölgede de bir kazı çalışmasının yapılabileceği belirtilmiştir. Ancak tüm tersane bölgesinde sözü edilen çalışmaların yapılmasından önce konuyla ilgili plan, resim gibi malzemeler ve özgün Osmanlı arşiv belgelerinin ayrıntılı olarak incelenmesi gerekmektedir.

Restitüsyon çizimlerinde bölgede yeri kesin olarak bilinen yapıların dışında, bazı yapıların olabileceği yerler de gösterilmiştir. Alanda yapılacak herhangi bir çalışmada sözkonusu çizimler göz önüne alınmalıdır. Çalışma ardından çizimlerdeki eksiklikler ya da soru işaretli yerlerde aydınlığa kavuşmuş olacaktır.

Restorasyon çiziminde Haliç Tersanesi ile Camialtı Tersanesi arasındaki Bahriye Dikimevi Tesisleri'nin (tersanenin bölgeden uzaklaştırılması halinde) tersanenin taşındığı yere nakledilmesi ve böylece alanın ferahlatılması önerilmiştir. Boşaltılan bu alanda yapılacak bir çalışmayla, restitüsyon çizimlerinde gösterilen mahzenler ve belki de 16.-17.yüzyıllarda kıyıyı çevreleyen gözlerin kalıntılarına ulaşılabilir, bu kalıntılarda plan düzeyinde ya da bir miktar yükseltilerek sergilenebilir.

Camialtı Tersanesi'nde tersane gözü parçası olabilecek duvarın önünde ve yanındaki eklerin kaldırılıp, kemer içleri örülen ve bir kısım yüzeyi sıvanan duvarın temizlenmesiyle duvar açığa çıkarılmalıdır. Ayrıca alanda yapılabilecek kazı çalışmasıyla gözler hakkında daha fazla bilgi edinilebilir. Gözlerin bir ya da iki tanesinin farklı bir malzemeyle tamamlanıp, içlerinde gemi yapım düzeneğinin (tezgahlar, felenkler gibi) kurulmasıyla, 15.-17.yüzyıllarda tersanede ilk gemi yapım yeri olması nedeniyle önemli bir konumu olan gözler hakkında tanıtım ve canlandırma yapılmış olur.

Haliç ve Camialtı Tersaneleri'ne Deniz Müzesi'nin taşınması sırasında, eserlerin hasar görmemelerine ve kaybolmamalarına da dikkat edilmelidir. Aksi takdirde 20.yy ortalarında tersanedeki Bahriye Müzesi'nin Deniz Müzesi'ne taşınması sırasında birçok eserin -yazıt, yapı parçası, gemi parçası, buluntular gibi- bugün mevcut olmaması gibi bir sonuçla tekrar karşılaşılabılır.

Sonuçta İstanbul Tersaneleri gelecekte işlevi ne olursa olsun tarihi ve mimari belgeler olarak değerlendirmeli ve sanayi arkeolojisinin ender örnekleri olarak korunmalı, yapılması düşünülen tüm çalışmalar öncesinde bir başlangıç sayılabilecek bu çalışmadan faydalanılmalı, çalışmaların her aşaması uzman kişiler tarafından onay almalı ve denetlenmelidir. Ayrıca girişin serbest olmadığı askeri Taşkızak Tersanesi yapıları ile tersaneyle tarihsel süreç içinde bağlantılı diğer yapılar da (Bahriye Hastanesi, Kuzey Deniz Saha Komutanlığı, eski Kalyoncu Kışlası, un ve tahıl ambarları gibi) koruma altına alınmalı ve belirli aralıklarla kontrolleri yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- ABAÇ, Sadi, (1935), Kasımpaşa'nın Tarihçesi. İstanbul, Bozkurt Matbaası.
- AKSOY, İsmail Hakkı, (1982), İstanbul'da Tarihi Yapılarda Uygulanan Temel Sistemleri. İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi Matbaası (Basılmış doktora tezi).
- AKTEPE, Münir, (1992), "Vak'a-Nüvis Ahmed Lütfi Efendi Tarihi'nin X. ve XI. Cildlerinde Bulunan İstanbul'a Ait Bazı Bilgiler" Semavi Eyice Armağanı, İstanbul, s. 345.
- ALBERİ, E., (1840-55), Relazioni degli Ambasciatori Veneti Al Senato I-II-III, Serie III. Firenze, s. 73-400.
- ALPAGUT, A.H., (1941), Marmara'da Türkler, İstanbul, s. 105-157.
- AREL, Ayda, (1975), Onsekizinci Yüzyıl İstanbul Mimarisinde Batılılaşma Süreci. İstanbul: İTÜ Mimarlık Fakültesi Baskı Atölyesi.
- ARTAN, Tülay, (1993), "Aynalıkavak Kasrı" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- AYVANSARAYI, Hafız Hüseyin, (1179), Mecmuâ-i Tevarih, Hazırlayanlar Fahri Ç. Derin, Vahid Çabuk, İ.Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, no: 3092, Edebiyat Fakültesi, Basımevi, İstanbul, 1985.
- AYVANSARAYI, Hafız Hüseyin, (1281), Hadikatü'l- Cevami, İstanbul, II.
- BABINGER, Franz, (1959), Drei Stadtansichten von Konstantinopel, Galata (Pera) und Skutari aus dem ende des 16. Jahrhunderts.
- BATUR, Afife, (1993), "Bahriye Nezareti Binası" Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt: 1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- BOSTAN, İdris, (1992), Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire. Ankara: Türk tarih kurumu basımevi.
- BRAUDEL, Fernand, (1993), II. Felipe Döneminde Akdeniz ve Akdeniz Dünyası I-II. Ankara: İmge kitapevi.

- BRÖNNER, W., (1989), "Denkmalort Hafens-Bedeutungaspekte und Konservatorische Anforderungen" Aspekte und Perspektiven der Hafendenmalpflege, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 40, s. 39-47.
- CAN, Cengiz, (1993), İstanbul'da 19.yy Batılı ve Levanten Mimarlık Yapıları ve Koruma Sorunları. Basılmamış doktora tezi. İstanbul: YTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü.
- CARBOGNANO, C.C., (1993), 18.yy'ın sonunda İstanbul (1794). Çev: Erendiz Özbayoğlu. İstanbul: Eren yayıncılık.
- CEZAR, Mustafa, (1963), Osmanlı Devrinde İstanbul Yapılarında Tahribat Yapan Yangınlar ve Tabii Afetler, Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri I, İstanbul.
- CEZAR, Mustafa, (1971), Sanatta Batıya Açılış ve Osman Hamdi. İstanbul: Türkiye İş Bankası A.Ş. Kültür yayınları: 109.
- COLIN-CAHEN, (1965), "Dâr al-Sinâ'a", Encyclopedia of Islam, II, London.
- ÇEÇEN, K., C. Şengör, (1993), "Mühendishane-i Bahri-i Hümayun", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi Cilt: 6 Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, s.13-5.
- DAĞGÜLÜ, İ.B., (1993), "XVI. yy Askeri Mimarimizde Tersane Yapıları (gözler)" Mimarlar Odası İstanbul Büyükşehir şubesi - Galata Bülteni, İstanbul.
- DÜMER, V. Z., (1972), "İstanbul Tersanesi" Türk ansiklopedisi, cilt: 20. Ankara.
- ELDEM, S.H., (1969), Köşkler ve Kasırlar I-2. İstanbul.
- ELDEM, S.H., (1979), İstanbul Anıları. İstanbul: Çeltüt matbaacılık kolektif şirketi.
- EVLİYA ÇELEBİ, (1314), Seyahatname, I. 10 cilt.
- EYİCE, Semavi, (1950), "İstanbul" İslam Ansiklopedisi, cilt: 5, kısım: 2. İstanbul: Milli Eğitim basımevi, s. 1214 / 48-49, 54-5.
- EYİCE, Semavi, (1975), "Tarihde Haliç", Haliç Sempozyumu, 10-11 Aralık 1975, İstanbul Geoteknik Su ve Çevre Mühendisliği Sorunları Araştırma Gurubu Sempozyumları, no: 1. İstanbul: İTÜ İnşaat Fakültesi.
- GENCER, Ali İhsan, (1979), "İstanbul Tersanesi'nde Açılan İlk Tıp Mektebi" Tıp Fakültesi Mecm. 41: 732-747 (1978). İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi, Tarih dergisi sayı: XXXI, s. 732-40.

- GENCER, Ali İhsan, (1985), Bahriye'de Yapılan Islahat Hareketleri ve Bahriye Nezareti'nin Kuruluşu (1789-1867) İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi yayınları, no: 3250. İstanbul: İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Basımevi.
- İHSANOĞLU, Ekmeleddin, (1992), Osmanlılar ve Batı Teknolojisi Yeni Araştırmalar Yeni Görüşler. İstanbul: İ. Ü. Edebiyat Fakültesi yayınları, no: 3692, s. 53-95.
- İNCİCYAN, P.Ğ., (1956), 18. Asırda İstanbul, çev: Hrand D. Andreasyan. İstanbul: Baha matbaası, s. 96-9.
- KAHANE, A.-TIETZE, R., (1958), The Lingua Franca in the Levant, Turkish Nautical Terms of Italian and Greek Origin. Urbana: University of Illinois press, s. 428-30, 466-70.
- KÂHYA, Y., TANYELİ, G., (1994), "Haliç'in Köprüleri" Arredamento Dekorasyon dergisi. İstanbul: Boyut yayın gurubu, s. 120-5.
- KIZILELMA, C., (1991), "Londra'nın Ortasında Bir Amerikan Kenti: Docklands" Arredamento Dekorasyon dergisi. İstanbul: Boyut yayın gurubu, s. 118-24.
- KOÇU, R.E., (1958), "Bostancıbaşı Sicilleri" İstanbul Enstitüsü Mecmuası IV, s. 64-6.
- KÖMÜRCÜYAN, Eremya Çelebi, (1952), İstanbul Tarihi, XVII. Asırda İstanbul. Tercüme: Hrand D. Andreasyan. İstanbul: İstanbul Kutulmuş Basımevi s. 37-8 ve 224-6.
- KUBAN, Doğan, (1970), "İstanbul'un Tarihi Yapısı" Mimarlık dergisi, 5. sayı, s. 26- 58.
- MANTRAN, Robert, (1990), 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul- Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, I- II, çev: Mehmet Ali Kılıçbay - Enver Özcan. Ankara Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- MANSEL, Arif Müfit, (1957), "İstanbul Tersanesi'nde Bulunan Bir Lahit ve Bir İstanbul Lahitler Grubu Hakkında Araştırmalar" Belleten TTK, Cilt: XXI, sayı: 81-4, TTK Basımevi, Ankara, s. 395-427.
- MELLING, A. J., (1826), Voyage Pittoresque de Constantinople et des rives du Bosphore, d'apres les dessins de M. Melling, Paris (1819), MDCCCXXVI, s. 135-50.
- MULLER- WIENER Wolfgang, (1986-7), "Manufakturen und Fabriken in Istanbul vom 15.-19. Jahrhundert." Mitteilungen der Frankischen Geographischen Gesellschaft Sonderdruck, 33-4, s. 257-320.

- MULLER-WIENER Wolfgang, (1987), "Zur Geschichte des Tersane- Amire in" İstanbul Türkische Miszellen, Robert Anhegger Festschrift, ed. J.L. Bacque-Grammont vd., İstanbul, s. 252-73.
- MULLER-WIENER Wolfgang, (1991), "İstanbul'da Erken Dönem Endüstri Yapıları" Çev. Zeynep Kuban. Arkitekt Dergisi. İstanbul: Ofset Basımevi, s. 22-30.
- MULLER-WIENER Wolfgang, (1992), "15-19. Yüzyıllar Arasında İstanbul'da İmalathane ve Fabrikalar" Osmanlılar ve Batı Teknolojisi, (yay. haz. E. İhsanoğlu), İst. Ed. Fak. Yay., s. 53-120.
- MULLER-WIENER Wolfgang, (1994), Die Hafen von Byzantion Konstantinupolis İstanbul, Wasmuth- Tübingen, Berlin.
- von MÜNCH, I., (1989), "Industriedenkmalpflege ist Zukunftsplanung" Aspekte und Perspektiven der Hafendenmalpflege, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 40, s. 53-60.
- ÖZ, Tahsin, (1965), İstanbul Camileri, I-II. TTK Yayınları, Ankara.
- ÖZAVCI, Tarık, (1973), Cumhuriyet Devrinde İtfaiye. İstanbul İtfaiye Müdürlüğü. İstanbul Belediye Matbaası, s. 65-95.
- PAKALIN, M.Z., (1946), Osmanlı Tarih Deyim ve Terimleri Sözlüğü, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi.
- PEARCE, David, (1989), Conservation Today. Routledge London and Newyork, s. 84-99.
- PLAGEMANN, V., (1989), "Der Hamburger Hafen-ein Nationaldenkmal der maritimen Industriekultur?" Aspekte und Perspektiven der Hafendenmalpflege, Schriftenreihe des Deutschen Nationalkomitees für Denkmalschutz, Band 40, s. 60-66.
- POLAT, Muzaffer, (1989), Kuzey Deniz Saha Komutanlığı Karargâhı Binası. T.C. Dz. K. K. Kuzey Deniz Saha Komutanlığı.
- REFİK, Ahmet, (1929), "Onsekizinci Asırda Fransa ve Türk Askerliği" Türk Tarih Encümeni Mecmuası, Yeni Seri, Cilt:1, İstanbul, s.17-33.
- SANUTO, Marino, (1887), İ Dii Di Marino Sanuto, Venezia MDCCCLXXXVII, Cilt: 6,7,8.
- ŞEHSUVAROĞLU, H. Y., (1956), "Deniz Müzesi ve Arşivi" Bilgi, 10/115, s.23.
- ŞEHSUVAROĞLU, H. Y., (1960), "Aynalıkavak Sarayı." İstanbul Ansiklopedisi, (neşr. Reşad Ekrem Koçu) III/ 34, İstanbul, s. 1611-5.

- ŞEHİSUVAROĞLU, H. Y., (1965), Deniz Tarihimize Ait Makaleler, T.C. Gen.Kur.Bşk. Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, Deniz Basımevi, İstanbul.
- TANYELİ U., (1993), "Batılılaşma Dönemi Öncesinin Türk Mimarlığında Batı Etkileri, 14-17. Yüzyıl." Türk Kültürü'nde Sanat ve Mimari, 21. Yüzyıl Eğitim ve Kültür Vakfı, İstanbul, s. 173-4.
- TEKİNDAĞ, Ş., (1968), "Haliç Tersanesinde İnşa Edilen İlk Osmanlı Donanması ve Cafer Kapudan'ın Arızası", Belgelerle Türk Tarihi Dergisi İstanbul, sayı: 7, s. 66-70.
- TERZİOĞLU A., H. Hatemi., (1988), Osmanlı İmparatorluğu'nda Yeni Nizamların Cedveli, İngiltere Krallığı nezdindeki, Osmanlı İmparatorluğu Sefareti, (1798).
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1948), Osmanlı Devletinin Merkez ve Bahriye Teşkilatı. 3. Baskı, (1988) Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- UZUNÇARŞILI, İ. H., (1988), Osmanlı Tarihi, I-IV, TTK, Ankara.
- VASSALLO, Eugenio, (1987), "The Restoration Project" ve "The Corderie in the Venice Arsenal" Twenty years of Restoration in Venice. Venezia, Italy.
- YILDIRIM, N., (1993), "Bahriye Hastanesi", Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi, Cilt:1, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul.
- (1948), İtfaiye Tarihçesi ve İstatistiği 1714-1948, İtfaiye Müdürlüğü tarafından tertip edilmiştir. İstanbul Belediye Matbaası, (1944), s. 11-15.

EKLER LİSTESİ

- EK A. Tersane bölgesi tespitleri paftası
- EK B. Günümüzde tersaneler (1990-1995)
- EK C. 20.yy başında tersaneler (1900-1925)
- EK D. 19.yy ortasında tersaneler (1850)
- EK E. 18.yy sonunda tersaneler (1790-1800)
- EK F. Tersane fonksiyonunun devamında restorasyon önerileri
- EK G. Tersanenin uzaklaştırılması durumunda restorasyon önerileri

ÖZGEÇMİŞ

T. Gül Köksal 1972 yılında İstanbul'da doğdu. İlk öğrenimini İstanbul Ahmet Merter İlkokulu'nda, orta öğrenimini ise 1989'da Fenerbahçe Lisesi'nde tamamladı. Aynı yıl YTÜ Mimarlık Fakültesi, Mimarlık Bölümü'ne girdi ve Haziran 1993'te mezun oldu. Ekim 1993'teyse İTÜ Mimarlık Fakültesi, Restorasyon Ana Bilim dalında yüksek lisans programına başladı ve halen devam etmektedir.

